

ORIGINI ȘI LINII EVOLUTIVE ÎN CERAMICA ROMANO-BIZANTINĂ (sec. IV-VII) DIN SPAȚIUL MEDITERANEAN ȘI PONTIC

C. SCORPAN

Pînă în prezent, nu a fost publicat un studiu al originilor și direcțiilor evolutive, (din punct de vedere cronologic și geografic) ale ceramicii din sec. IV-VII e.n. (ceramica romano-bizantină sau bizantină timpurie). Scopul acestei lucrări este încercarea de a atenua lacuna amintită ; izbutită parțial, numai pentru unele tipuri ceramice și numai ipotetic.

Trebuie să subliniem în același timp, lipsa unei lucrări de ansamblu, de sinteză, asupra ceramicii din imperiul de răsărit sau măcar asupra ceramicii dintr-o regiune, e.g. Dobrogea. Totuși, dispunem de cîteva lucrări în care ceramica are o anumită pondere. Astfel de lucrări rămîn permanent utile*.

Am analizat și clasificat ceramica pornind în primul rînd de la datele stratigrafice (acolo unde există), coroborate cu analogiile tipologice din zona mediteraneano-pontică, fiecare formă fiind încadrată într-un tip general.

Față de tipologia apărută în *Pontica*, 8, 1975, lucrarea de față aduce unele completări și modificări, rezultat firesc al extinderii cercetării asupra

* F. Cabrol, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 1, 2, Paris, 1907, p. 1684 sqq ; K. M. Kaufman, *La découverte des sanctuaires de Menas*, Alexandrie, 1908 și *Die Menasstadt*, Leipzig, 1910 ; G. D. Belov, în *MIA*, 4, 1941 ; Z. A. Longovaia, *SA*, 7, 1941 ; A. L. Iakobson, *SA*, 15, 1951 ; Belov, Strijeletski, Iakobson, în *MIA*, 34, 1953 ; V. F. Gaidukevici, *MIA*, 25, 1952 și *MIA*, 85, 1958 ; H. Robinson, *Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora*, 5, Princeton, 1959 ; I. Ciangova, *Izvestiia-Sofia*, 22, 1959 ; I. B. Zeest, în *MIA*, 83, 1960 ; V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, 1961, fig. 3, B. Böttger, *Die kramikfunde aus dem Kastell Iatrus... Klio*, 48, 1967 și *Die Importkeramik aus dem spätantiken Donaulimeskastell*, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines*, 1974 ; G. Kuzmanov, *Tipologia i hronologia na ranovizantijskie amfiori*, *Archeologia*, 1, 1973.

În România : Em. Condurachi, în *Histria*, 1, 1954 ; D. Tudor, în *Dacia*, 7-8, 1937-1940, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, în *Materiale*, 1, 1953, în *Oltenia romană*, 1958, în *Sucidava*, col. Latomus, Bruxelles, 1965 ; I. Barnea, în *Dacia*, 10, 1966 ; A. Rădulescu, *Meșteșugurile în Dobrogea romană. I. Ceramica*, mss. 1972 ; *Idem*, *Amfore cu inscripții da la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, *Pontica*, 6, 1973, p. 193. C. Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, în *Pontica*, 8, 1975, p. 363.

unei arii atât de vaste. În primul rînd a crescut numărul tipurilor ; altele s-au multiplicat : tipurile J (prin separarea de K, întrucît în Pontica, 8, erau ambele greșit concentrate în tipul K), M (prin separarea de L) ; s-au îmbogățit cu multe variante.

Ordinea alfabetică reprezintă un indiciu al cantității (A, B, C sînt cele mai numeroase și mai răspîndite). Ordinea numerică reprezintă indiciul cronologic, al vechimei (e.g. tipul I-E se răspîndește încă din sec. III e.n. dar descoperirile sînt mai rare față de VII-A).

Planșele cu evoluția schematică a formelor și hărțile cu ariile de răspîndire, sînt strict sintetice, oferind numai o orientare generală ce trebuie completată cu bibliografia corespunzătoare fiecărei grupe, din aparatul critic.

În cadrul ariei foarte vaste mediteraneano-pontică, delimităm deseori o arie *istro-pontică*, într-un înțeles mai larg, cuprinsă între Dunărea de Jos, Gurile Dunării, Munții Balcani, litoralul vestic și nordic al Mării Negre.

AMFORE.

Am clasificat amforele în XXIV grupe sau tipuri.

TIP I-E (Pl. I, XXIX).

Amfore piriforme alungite (corp conic alungit și simetric) cu gît înalt tronconic sau cilindric, gura caracteristică cu buza simplă, dreaptă și cu o șanțuire adîncă dedesubt. Toarte supraînălțate, apoi paralele-verticale pînă pe umerii puternici aproape carenați. Fund inelar-înalt, ca o pilnie. Caneluri largi și adînci pe gît și corp. Pereți groși și duri din pastă roșie sau cărămizie. Dimensiuni medii : l. = 0,70 m ; D.M. = 0,25 m.

Presupunem că tipul E își are originea în epoca romană timpurie, în amforele de tip IV din sec. I-II¹ (pl. I, 1). Forme intermediare au fost descoperite la nordul Dunării Inferioare, la Spanțov și Tîrgușor, dar și pe *limes-ul Scythiei*, la Piatra Frecăței, datate în sec. IV e.n.² Tipul I-E propriuzis, deja format, (pl. I, 3), începe evoluția din sec. III e.n. și rămîne neschimbat pînă în sec. V e.n.³

¹ *Histria*, 2, 1966, p. 511, pl. 79 /XVI ; p. 531, pl. 99/XXX, 6, 7, 8.

² B. Mitrea, *Necropole din sec. al IV-lea în Muntenia*, Buc. 1966, p. 265, fig. 89/3 (Spanțov). Gh. Diaconu, *Tîrgușor, necropola din sec. III-IV e.n.*, Buc., 1965, p. 276, pl. CXXVI, 1, (Tîrgușor). La Piatra Frecăței (Beroe), inform. A. Petre.

³ La *Histria*, zona ER, datat stratigrafic între 250–376 e.n. (inform. Al. Suceveanu). I. B. Zeest, *Keramiceskaia Tara Bospora*, MIA, 83, 1960, pl. XXXIII, 79 (sec. III). G. Popilian, *Dacia*, 18, NS, 1974, p. 141, pl. 1/8 (în Oltenia la Romula și Sucidava – sec. III e.n., cu prelungiri. La Slăveni, între 205–251 e.n.). H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, vol. 5, 1959, K 113, pl. 15 (sec. III), M. 237, pl. 28 (sec. IV), M 303 (sec. V e.n.). B. Sultov, *Izvestiia-Tirnova*, 1964, p. 63 (sec. III). G. Kapitän, *Recherches sur*

Aria de răspîndire este Egeea, Propontida și Pontul Euxin. În occident, un singur exemplar, la Ostia, adus desigur din răsărit de vreo navă⁴. V. Grace afirmă că originea acestei forme trebuie căutată în Samos⁵. V. F. Gaidukevici plasează zona de origine în Siria⁶. C. Panella susține insulele egeene sau coasta occidentală a Asiei Mici⁷.

TIP II-K (Pl. II, XXX).

Amfore de mare capacitate, corp cilindric înalt, de unde denumirea curentă de „amfore tip torpilă”. Gît scurt, cilindric, cu buza simplă sau în manșon elegant profilat; un decor de 7–10 linii incizate concentrice, în bandă, pe gît („portativ”). Toarte mici, scurte. Fund în buton ascuțit. Pastă cărămie sau bej-albicioasă, cu angobă gălbuie și cu urme late, verticale, neregulate pe suprafață. Datate în sec. VI e.n.⁸. Dimensiuni medii: l = 1 – 1,20 m. D. M. = 0,30 – 0,39 m (pl. II, 7, 8).

Amfore de acest tip, dar mai elegante, mai ales profilul buzelor (cu sau fără „portativ”) se întîlnesc și în sec. IV și V e.n.⁹.

La originea acestui tip romano-bizantin se află amforele pentru ulei, din tipul „african-mare”, din sec. I e.n., produse în nordul Africii, apoi răspîndite în Italia și Spania¹⁰. Analogii și în tipul Dressel 26. În Mediterana occidentală cunosc apoi o mare răspîndire în sec. III, IV și V e.n.¹¹.

Forme cilindrice mari se întîlnesc și în orient, la Atena, în sec. I-II e.n. și în sec. III e.n.¹².

les amhores romaines, Rome, 1972, p. 248, 252 (sec. III). La varna, sec. III, IV și V (inform. M. Lazarov și Al. Mincev). G. Kuzmanov, *Tipologia i hronologia na rannovizantiiskite amfori*, *Aheologia*, 1, 1973, p. 16–17, tip VII (sec. IV). La Sacidava, sec. IV și V (C. Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, în *Pontica*, 8, 1975, p. 267, pl. I, 1–3).

⁴ C. Panella, *Collection de l'Ecole française a Rome*, 10, 1942, p. 89–90.

⁵ V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, 1961, fig. 33. Origine în Samos, cf. V. Grace, *Hesperia*, 40, 1971, nota 51.

⁶ V. F. Gaidukevici, *MIA*, 85, 1968, p. 168, fig. 20.

⁷ *Loc. cit.*

⁸ N. Georgescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 363 (*Tomis*). C. Scorpan, *Sacidava, Pontica*, 6, 1973, p. 277.

⁹ *Tomis*, sec. IV–V e.n. (C. Scorpan, *Ceramica Sacidava*, în *Pontica*, 8, p. 269). G. F. Bass, Fr. van Doorninck jr., *A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada*, în *AJA*, 75, 1971, p. 27–37, pl. 3, fig. 29 (sec. IV). B. Böttger, *Die Importkeramik aus dem spätantiker Donauleskastell Iatrus in Nordbulgarien*, în *Actes IXe Congrès Limes*, p. 132, fig. 2, tip Q (sec. IV, V și VI e.n.).

¹⁰ F. Zevi, *Appunti sulle amfore romane*, în *Archeologia Classica*, 18, fasc. 2, Roma, 1966, p. 223, tip. 27, pl. LXXVIII. F. Zevi și M. Cristofani, *Archeologia*, 3, 1966, p. 12, fig. 2, 5, 7, 11.

¹¹ M. Vegas, *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*, Barcelona, 1973, tip 57, p. 141–143, fig. 54. N. Lamboglia, *Rivista di Studii Liguri*, 21, 3–4, 1955, p. 265. M. D. del Amo Guinovart, *Boletín Argeológico*, IV, fasc. 113–120, 1971–1972, Tarragona, p. 161, fig. 24–30.

¹² H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 19, M. 13, M 53 (sec. I-II). V. Grace, *Amphoras*, fig. 37 (sec. III).

Numai în Pontul Stîng și la Dunărea de Jos persistă și în sec. VI e.n. (modificîndu-și profilul gurii).

TIP III-I (pl. III).

Amfore ovoidale, mari, cu jumătatea inferioară mai largă.

Dimensiuni medii : $l = 0,50$ m. D. M. = $0,20$ m.

Forme mai elegante, simetrice, în sec. IV, și mai grosolane, cu profil neglijent și asimetric în sec. V-VI e.n.¹³

La origine se află un tip de amforă de Samos cu profil mai regulat, sec. III-IV e.n.¹⁴. Unele exemplare tîrzii ar putea fi produse local, în spațiul 'stro-pontic.

TIP IV-N (pl. IV).

Amfore cu dimensiuni reduse, piriforme, cu picior înalt, alungit mult. Dimensiuni medii : $l = 0,35$ m. D. M. = $0,17$ m. Datate, sec. IV, V și VI e.n.¹⁵.

TIP V-O (Pl. V. XXXI).

Amfore de dimensiuni mijlocii, piriforme alungite (bitronconic alungit), decorate cu muchii distanțate în relief. Caracteristica cea mai evidentă este procentajul mare de *mica în pastă*. Fundul este prelung, uneori tubular. Gît mic cu două toarte asemenea, plate. Dimensiuni medii : $l = 0,40 - 0,60$ m. D.M. = $0,20$ m. Amfore originare din Samos. Pînă la formele mari, bine conturate, din sec. V-VI e.n., au cunoscut o lungă evoluție începînd cu sec. I î.e.n. - I e.n. Cu o singură toartă și fund plat ($l = 0,40 - 0,47$ m), în sec. I î.e.n. - I e.n. și sec. II e.n.¹⁶. Cu o singură toartă și fund îngust, mai prelung, dar inelar-tubular, în sec. II și III e.n. ($l = 0,32 - 0,49$ m)¹⁷. Cu două toarte, cu muchii pe suprafața pansei și fund ascuțit, în

¹³ Em. Condurachi, *Histria*, 1, fig. 378 (sec. VI). B. Böttger, *Klio*, 48, 1967, p. 275-276, o variantă tip B, sec. IV-V e.n. (Iatrus). Zeest, *op. cit.*, pl. XXXI, 75 (nordul Mării Negre). Bass-Doorninck, *op. cit.*, p. 27-37, pl. 2, fig. 8-9 (navă scufundată în Mediterana răsăriteană, sec. IV). H. Robinson, *op. cit.*, pl. 29, M 305 (Atena, sec. IV-V), pl. 32, M 328 (sec. VI). La Tomis, sec. V-VI, inedite. C. Scorpan, *Ceramica*, în *Pontica*, 8, p. 269-270, pl. II, 1-2. G. D. Belov, *KSIA*, 116, 1969, p. 83, fig. 24 (la Kersones, sec. IV). G. Kuzmanov, *op. cit.*, p. 16, tip III, sec. IV, la Varna și Silistra.

¹⁴ cf. V. Grace, *Hesperia*, 10, 1956, p. 170.

¹⁵ *Histria*, 1, fig. 387. Iacobson, *SA*, 15, 1951, p. 328, fig. 2. (mai aproape de R). La Medgidia, o amforă tip N, cu tezaur monetar de la Teodosiu I (inform. R. Ocheșeanu). C. Scorpan, *Ceramica*, *Pontica*, 8, p. 271, pl. II/5, IX/4 (Sacidava), *Materiale*, 7, p. 240, fig. 11/2, 4 (Histria, sec. VI-VII).

¹⁶ Robinson, pl. 2, F 65, F 66 ; pl. 7, G 107.

¹⁷ *Ibidem*, pl. 11, J 46, J 47 ; pl. 20, M 45-46, pl. 23, M 125-126.

sec. IV-VI e.n. (I = 0,54 – 0,60 m)¹⁸. Rareori, se întîlnesc și cu o singură toartă și fund îngust și tubular, în sec. IV e.n.¹⁹. În timp, au crescut și dimensiunile.

Trebuie să remarcăm un fapt. Cu toate că definiția tradițională ne spune că *amfora* este un recipient cu două toarte, nu aceasta este singura sa caracteristică; trebuie să adăugăm măcar fundul ascuțit și lipsa de stabilitate a amforei, capacitatea ei, ca și faptul că există vase cu două toarte care nu pot fi numite amfore²⁰.

În cazul nostru, tipul V-O reprezintă o bună exemplificare, evoluția sa fiind certă de la ulcior la amforetă cu o toartă, apoi la amfora cu două toarte (dar și cu una singură). Tot așa de bine, există și amfore fără toarte (vezi mai jos, tipul XVI-S).

TIP VI-H (Pl. VI, XXXI).

Amfore sferoidale, fund rotund, fără gît. Caneluri pronunțate pe tot corpul. Urechiușe-apucători pe umăr. Dimensiuni: I = 0,50 m.

În Dobrogea, datate în sec. VI e.n. Evoluția începe din sec. II e.n. în regiunile sudice²¹.

TIP VII-A. (Pl. VII, XXXII).

Cea mai răspîndită și mai caracteristică formă de amforă din Dobrogea romano-bizantină.

¹⁸ *Ibidem*, pl. 17, L 50, L 51; pl. 29, M 277, 282 (sec. IV); pl. 31, M 307 (sec. V); pl. 33, M 335; pl. 34, M 373 (sec. VI-VII). La pl. 41 – evoluția din sec. I pînă în sec. VI-VII e.n. I. Barnea, *Dacia*, 10, 1966, fig. 8/2 și 12/1 (Dinogetia, sec. VI). Bass-Doorninck, *op. cit.*, pl. 2, fig. 25, sec. IV. (Mediterranean estică). Grace, *Amphoras*, p. 67, sec. VI (Atena). C. Scorpan, *Ceramica*, p. 271–272 (Sacidava). Zeest, pl. XXXVIII (nordul Mării Negre). Iacobson, *SA*, 15, 1951, p. 329, pl. 12. G. F. Bass, informații și manuscris despre o navă scufundată în apropiere de Bodrun, (Halikarnassos), pl. II, 509, datate între 620–625 e.n. (cîteva date în *AA*, 1962).

¹⁹ Robinson, pl. 28, M. 240–242, M. 255, M 256, M 257.

²⁰ Ἀμφορεύς. Ἀμφορεύς (Homer), adică vas cu două toarte. Definiție incompletă, ce trebuie completată cu: pansă alungită, mai largă la partea superioară, îngustîndu-se în cea inferioară, terminîndu-se într-un vîrf; vas ce nu are stabilitate, fiind fixat pe un suport sau îngropat în nisip. (vezi Daremberg-Saglio, *Amphora*, p. 248). Există amfore fără toarte (S) sau cu o singură toartă (O), tot așa cum există vase mici cu fund plat larg – ulcioare cu două toarte (C, E), ca și oale cu două toarte și fără stabilitate (C, D). Definiția modernă e mai cuprinzătoare: recipient de mare capacitate, pentru conservarea și transportul unor produse; deci vase de comerț. (cf. M. H. Callender, *Roman Amphorae*, London, 1965, p. XIX).

²¹ *Histria*, 1, p. 458, fig. 385. La Tomis-mozaic, inedit. C. Scorpan, *Ceramica Sacidava, Pontica*, 8, p. 272, pl. II/6. D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 462, fig. 143/5 (Sucidava, sec. VI). I. Balag, *IEJ*, 13, 1963, pl. 5/11. J. Aharoni, *IEJ*, 11/1–2, 1961, p. 21–22, pl. 10 a (cu monede Alex. Sever, Palestina). G. Kuzmanov, p. 16, tip VI (sec. IV–VI). H. Robinson, pl. 22, M. 104 (sec. II), pl. 15, K. 108 (sec. III), pl. 32, M. 329 și 330 (sec. VI e.n.).

Tip A₁. Amfore globulare de mari dimensiuni, gît tronconic, cu gura în formă de pilnie. La partea superioară ornamentate cu striuri dese orizontale. Datare, sec. IV-VI e.n.²².

Dimensiuni medii : I = 70 cm. D. M. = 40 cm. (pl. VIII, 3, 7).

Tip A₂. Gît tronconic mai înalt. Pansa ornamentată cu striuri dese vălurite. Sec. VI-VII e.n.²³. (pl. VII, 4).

Tip A₃. Gît îngust cilindric ; pansa decorată cu striuri concentrice. O subvarianță este ornamentată cu o bandă de 3-4 striuri de spirală²⁴. (pl. VIII, 8).

În legătură cu tipul VII-A constatăm o lungă evoluție, dar numai în spațiul răsăritean al imperiului. Cele mai semnificative analogii, se află în spațiul istro-pontic, la Histria, unde au fost descoperite două amfore extrem de apropiate de forma tipului A, elegante, cu gît conic înalt și gura în formă de pilnie, cu pansa ovoidală și caneluri pe tot corpul, datate în sec. I-II e.n.²⁵ (pl. VII, 1).

Amfore identice, din sec. II e.n., au fost descoperite la Durostorum, Dinogetia și Sacidava ; de asemenea, în Oltenia (la Romula, Slăveni, Drobeta, Orlea) și în nordul Mării Negre²⁶.

Forme intermediare (între cele din sec. II descrise mai sus și cele din sec. IV-VI) s-au descoperit la Călărași-Modelul și la Atena, din sec. III-IV, cu pansa mai bombată și gîtul scurt, cu caneluri pe întregul corp²⁷.

De asemenea, la Atena, în prima și a doua jumătate a sec. IV e.n. (ultima formă prezentînd deja o zonă de striuri pe umăr)²⁸.

Și totuși, în sud (e.g. la Atena), amforele de tip VII-A (tirzii) sînt extrem de rare. La Robinson, numai în sec. IV, numai două amfore și într-un depozit colateral. La Grace, o singură amforă.

Striurile vălurite apar numai în sec. VI-VII e.n., în aceeași zonă istro-pontică (în afara acestei zone, cunoaștem striuri vălurite doar în nava scufundată lângă Halikarnassos).

²² I. Barnea, *op. cit.*, p. 242, fig. 5. (Dinogetia). *Histria* 1, p. 459, fig. 384. *Pontica*, 1, p. 393, fig. 13 (Oltina). C. Scorman, *Sacidava, Pontica*, 6, p. 314, fig. 36/3. Böttger, *Klio*, 48, p. 275-277 (la Iatrus, tip. B, sec. V-VI e.n.). Idem, *Actes...*, pl. I, B. (sec. V). G. Kuzmanov, *op. cit.*, tip XIX (sec. VI și VII). A. Rădulescu, *Pontica*, 6, 1973, p. 193-207, Tomis-mosaic. R. Florescu, *Capidava*, ed. Meridiane, Buc., 1967, fig. 22. D. Tudor, *Sucidava, col. Latomus*, Bruxelles, 1965, pl. XXV. G. F. Bass, *mss. cit.*, pl. V, 324. C. Scorman, *Ceramica Sacidava, Pontica*, 8, p. 272-274, pl. II, 8-10.

²³ C. Scorman, *Sacidava, Pontica*, 6, p. 276. I. Barnea, p. 251, fig. 12/7. *Histria*, 1, p. 459, fig. 383. A. Rădulescu, *op. cit.*, G. F. Bass (mss), pl. VII. În plus, la Mangalia, *Sucidava* etc. C. Scorman, *Ceramica Sacidava*, p. 273-274, pl. II.

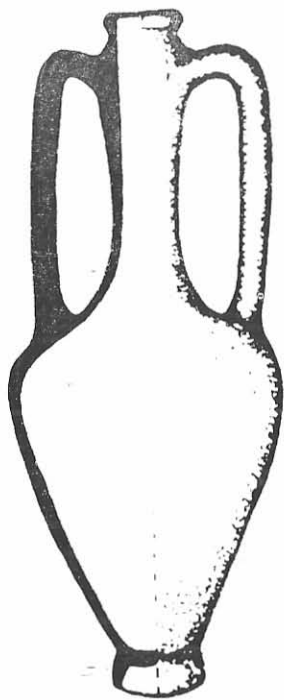
²⁴ *Histria*, Tomis, *Sacidava*. G. F. Bass, (mss), pl. VII. De asemenea la Thasos (*BCH*, 89, 1965, p. 947, fig. 22), Chios și Istanbul, (Bass, *loc. cit.*). C. Scorman, *Ceramica*, p. 273-274.

²⁵ *Materiale și cercetări arheologice*, 6, p. 287, fig. 9/1. (*Histria*, Z₂, sec. I-II e.n. - I = 0,98 cm, D = 0,25 cm). *Histria*, 2, p. 213, pl. 100, VI, 1 (tumul VI, sec. I-II e.n. I = 0,52 m, D = 0,24 m.). *SCIV*, 4, 1-2, 1953, p. 266 (la Dinogetia, în S₂, fragmente similare, sec. II).

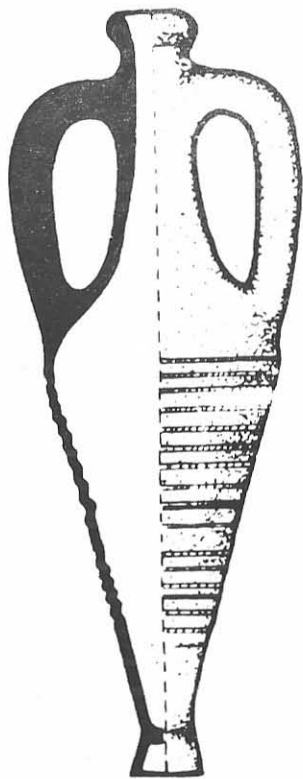
²⁶ În Oltenia, sec. II (cf. G. Popilian, *op. cit.*, p. 138-139). Durostorum, două exemplare în muzeul Călărași. Zeest, pl. XXXVII, 90 a, 90 b.

²⁷ Grace, fig. 37. De la Călărași-Modelul, o amforă cu stampilă pe toartă (în muzeul Călărași).

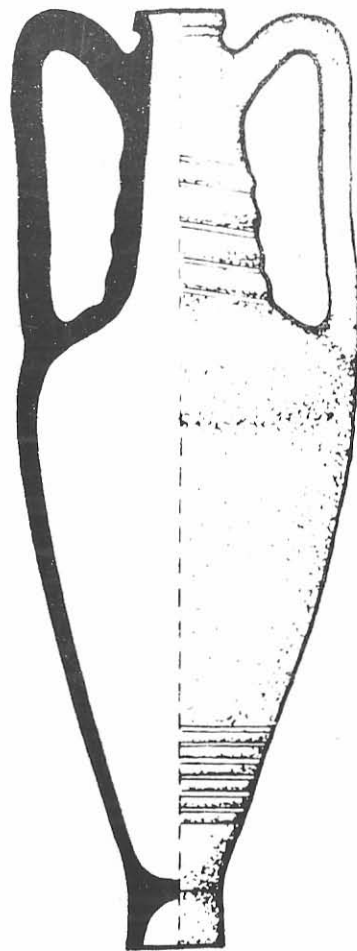
²⁸ Robinson, pl. 40, M 235 și M 272 (sec. IV).

1

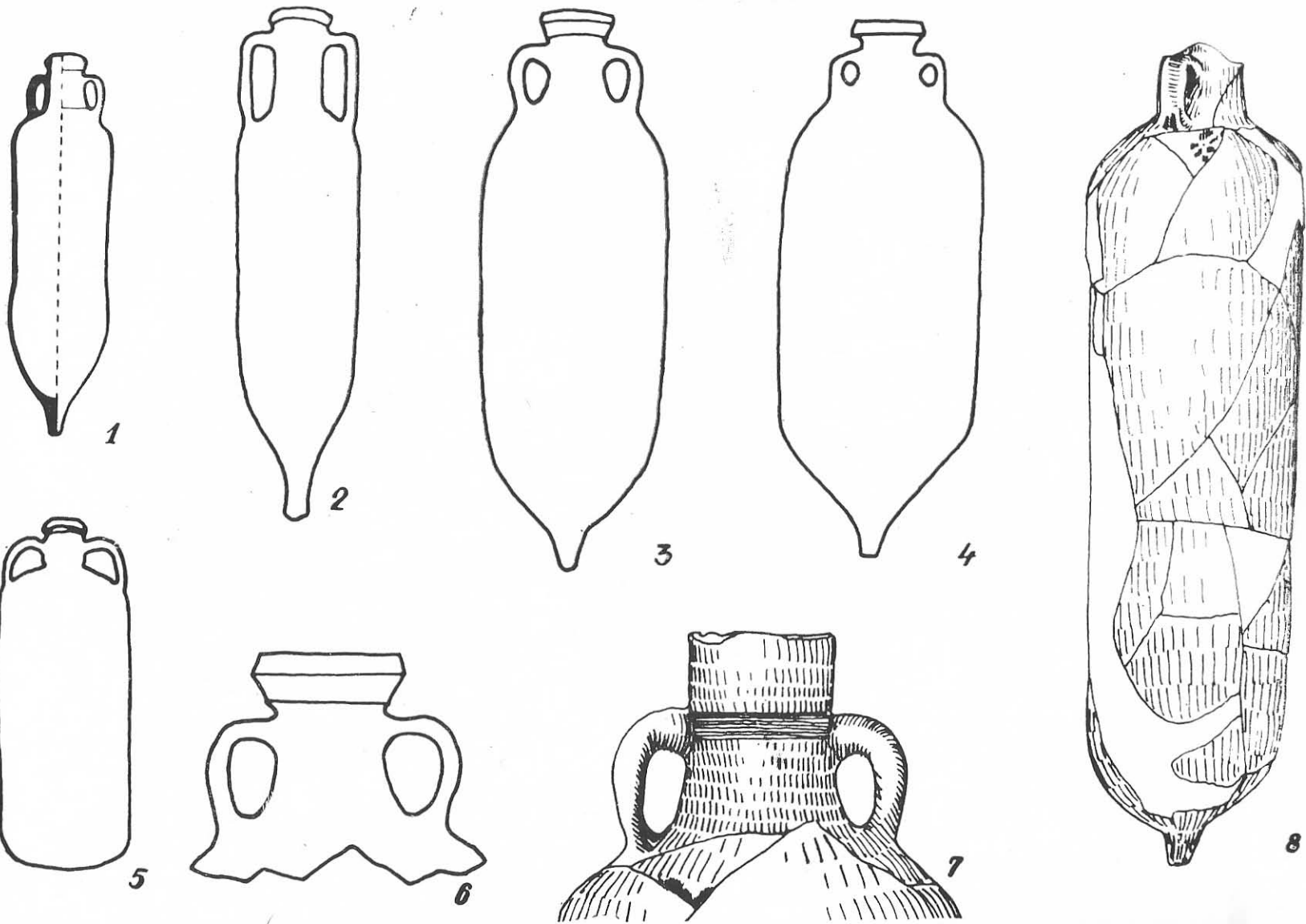

2

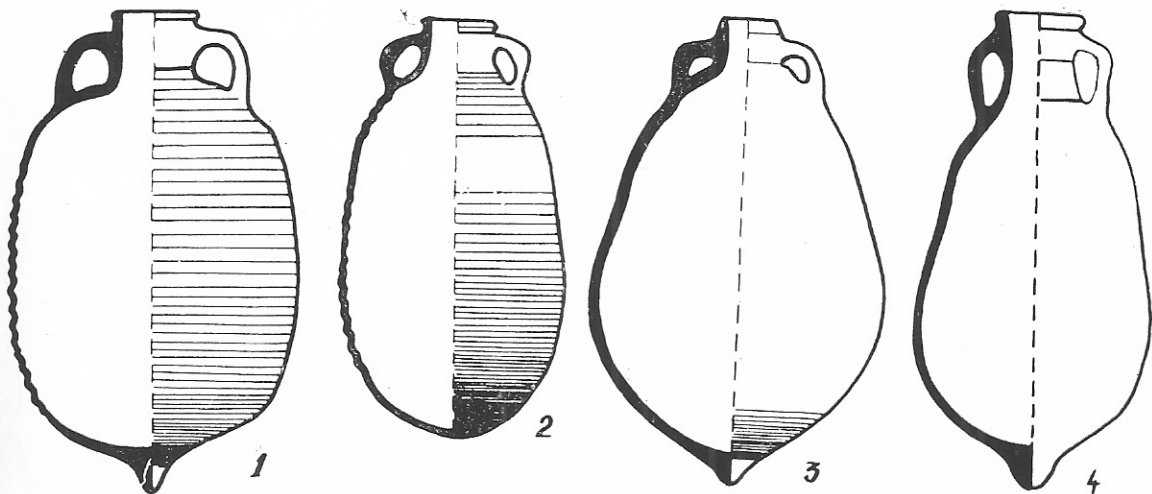

3

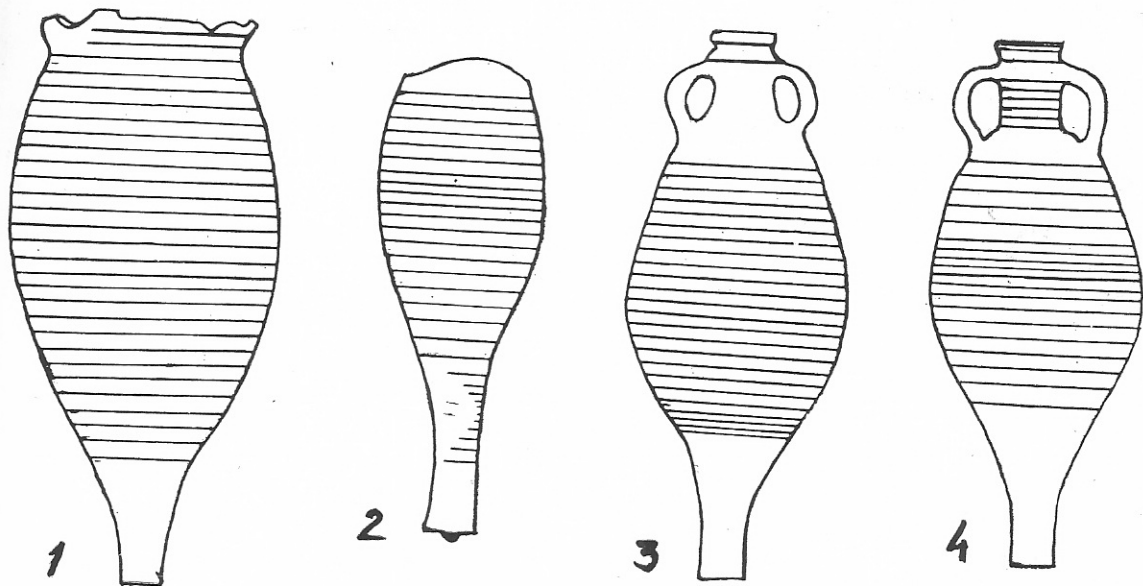
Pl. I. Tip. E: 1) Tomis, sec. I-II. 2) Tırğşor, sec. IV. 3) Tomis, sec. IV-V.

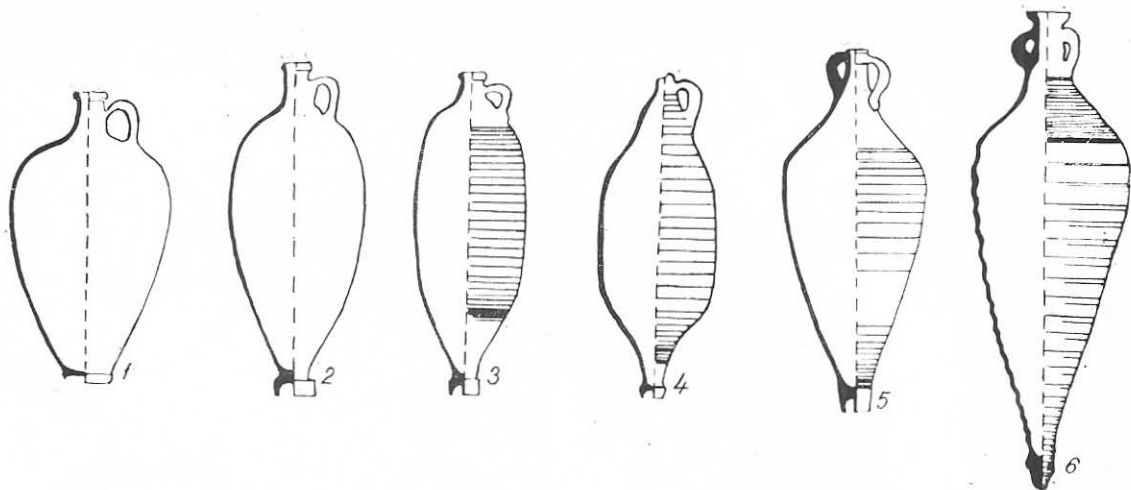
Pl. II. Tip K : 1, 2, 5) Atena, sec. II. 3, 4, 6) Tomis, sec. III-IV. 7, 8) Tomis, sec. VI.

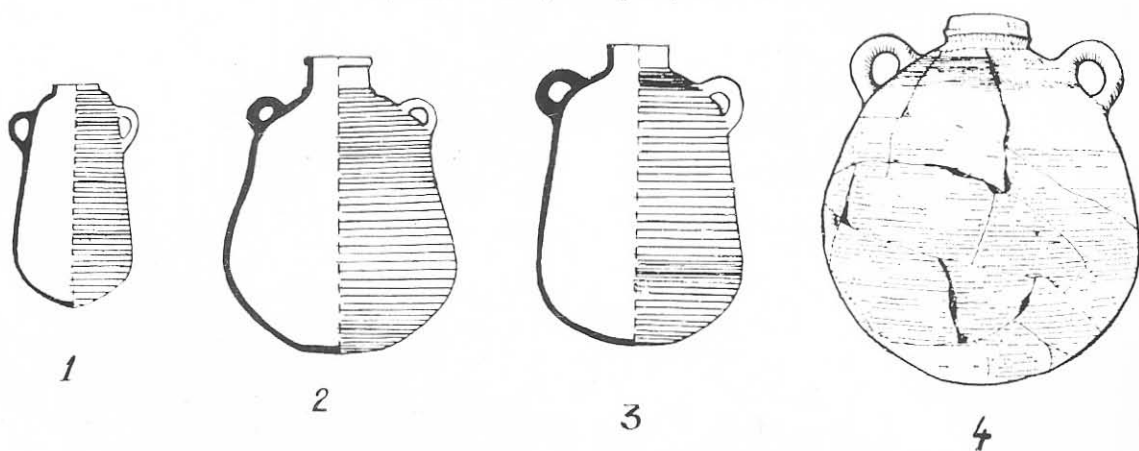
Pl. III. Tip I : Tomis. 1) sec. IV. 2) sec. V. 3, 4) sec. VI.

Pl. IV. Tip N. : 1) Medgidia, sec. IV. 2) Axiopolis, sec. IV. 3, 4) Tomis, sec. V-VI.

Pl. V. Tip O : 1, 2) Atena, sec. I i.e.n.-I e.n. 3) Atena, sec. II-III. 4) Atena, sec. IV. 5) Tomis, sec. V-VI. 6) Dinogetia, sec. VI.

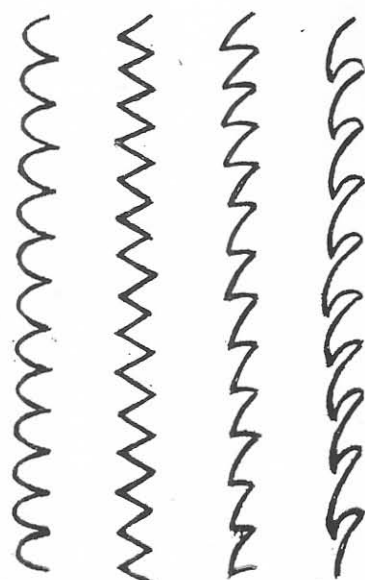
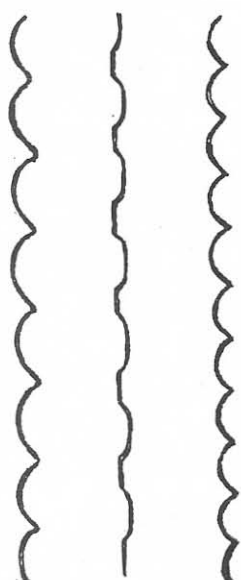
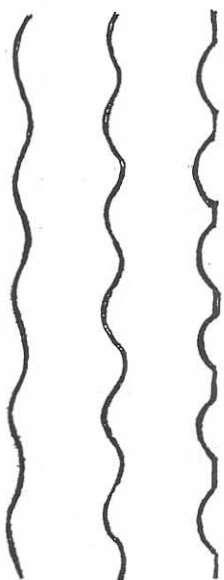

Pl. VI. Tip H : 1) Atena, sec. II. 2) Atena, sec. III. 3) Atena, sec. V-VI. 4) Histria, sec. VI.

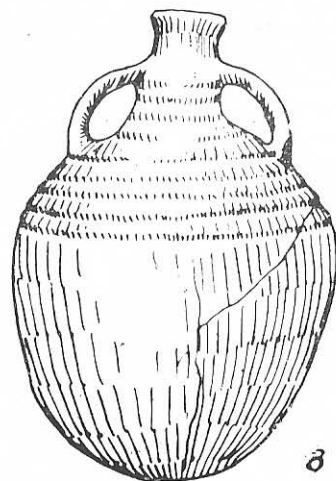
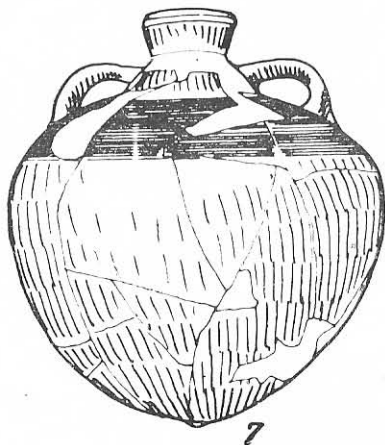
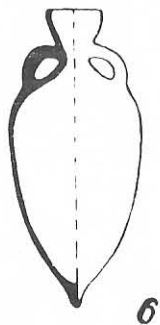
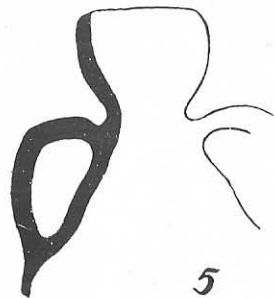
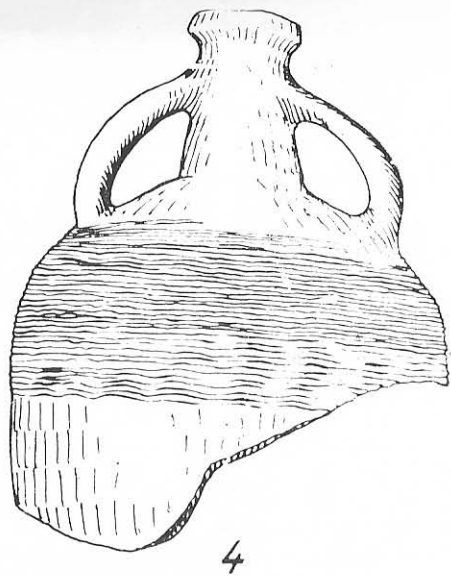
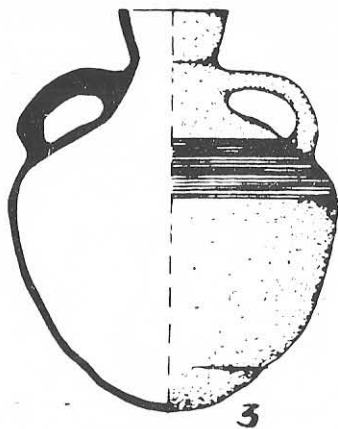
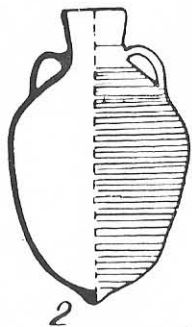
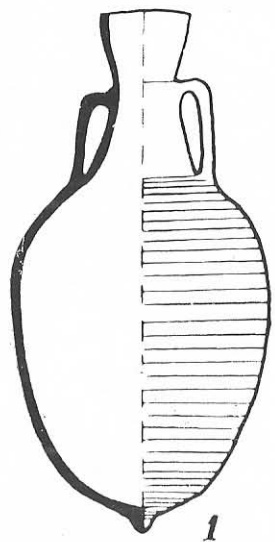
SEC. IV

SEC. IV - V

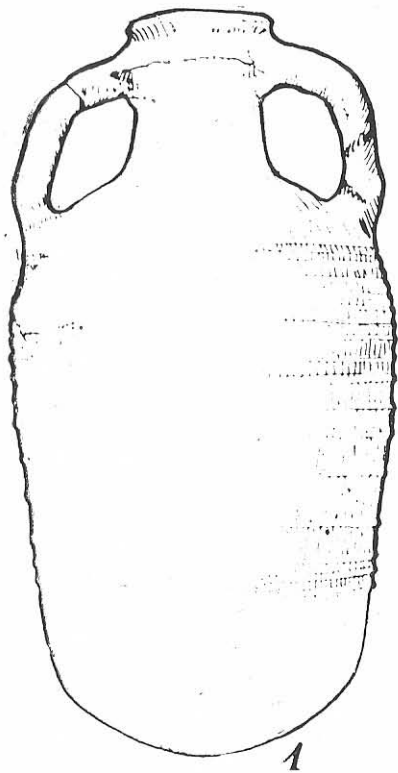
SEC. VI - VII

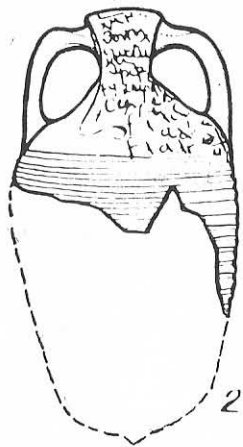
Pl. VII-a. Evoluția striurilor.

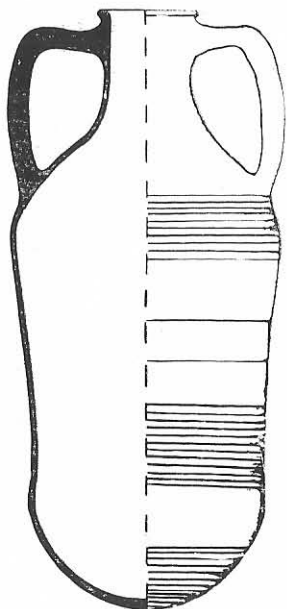
Pl. VII. Tip A : 1) Histria, sec. II. 2) Atena, sec. III-IV. 3) Halikarnassos, sec. VI-VII. 4) Sacidava, sec. VI. 5, 6) Inkerman, sec. II-III. 7) Histria, sec. VI. 8) Tomis, sec. VI.

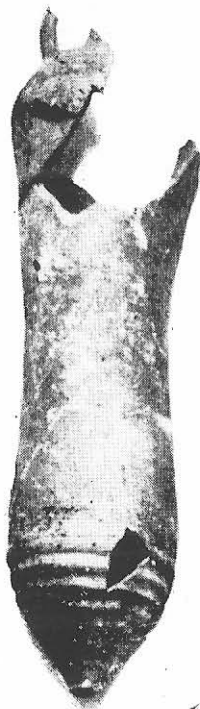
1

2

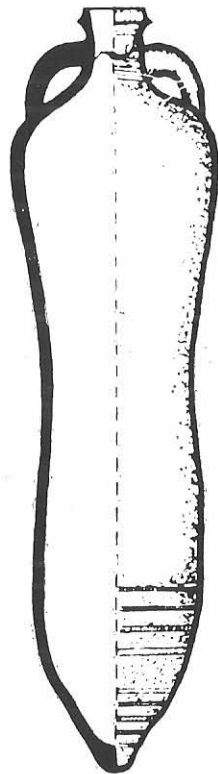
3

4

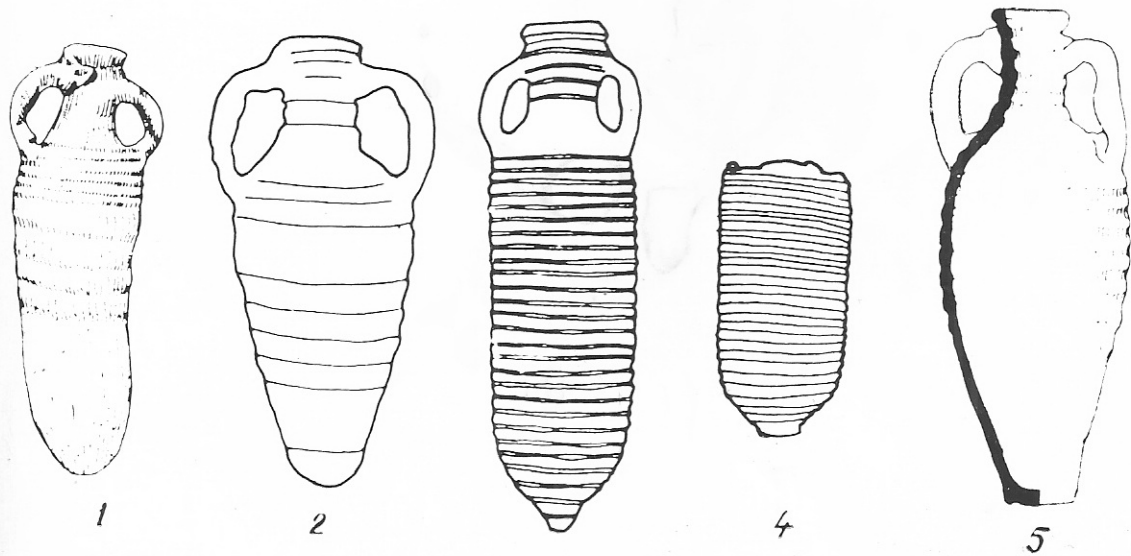

5

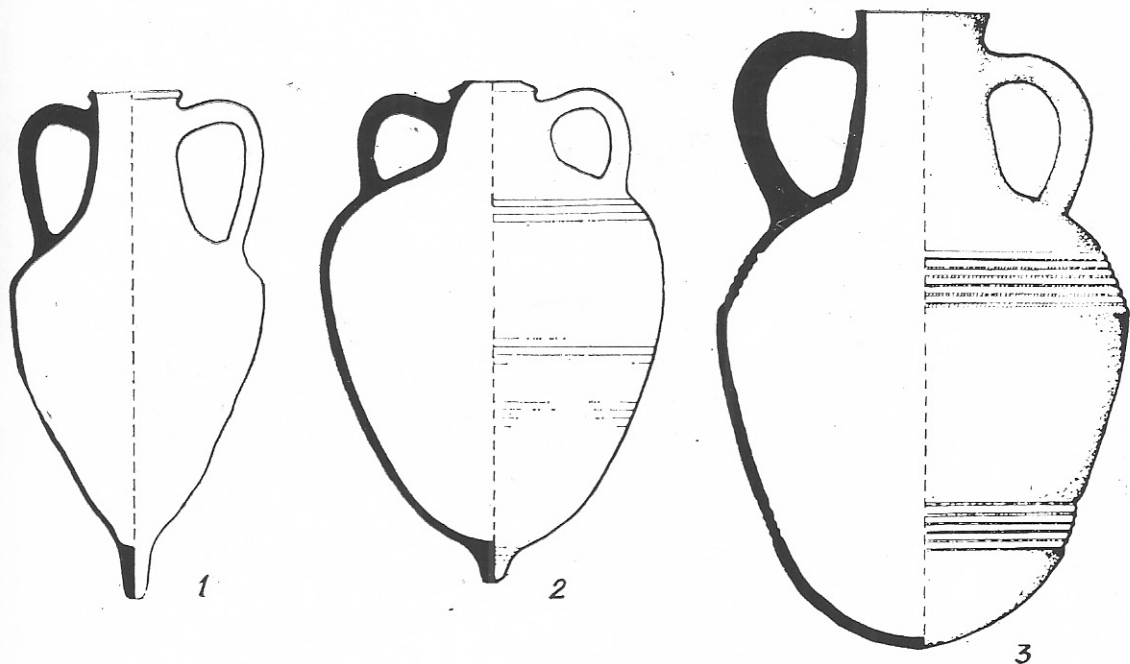

6

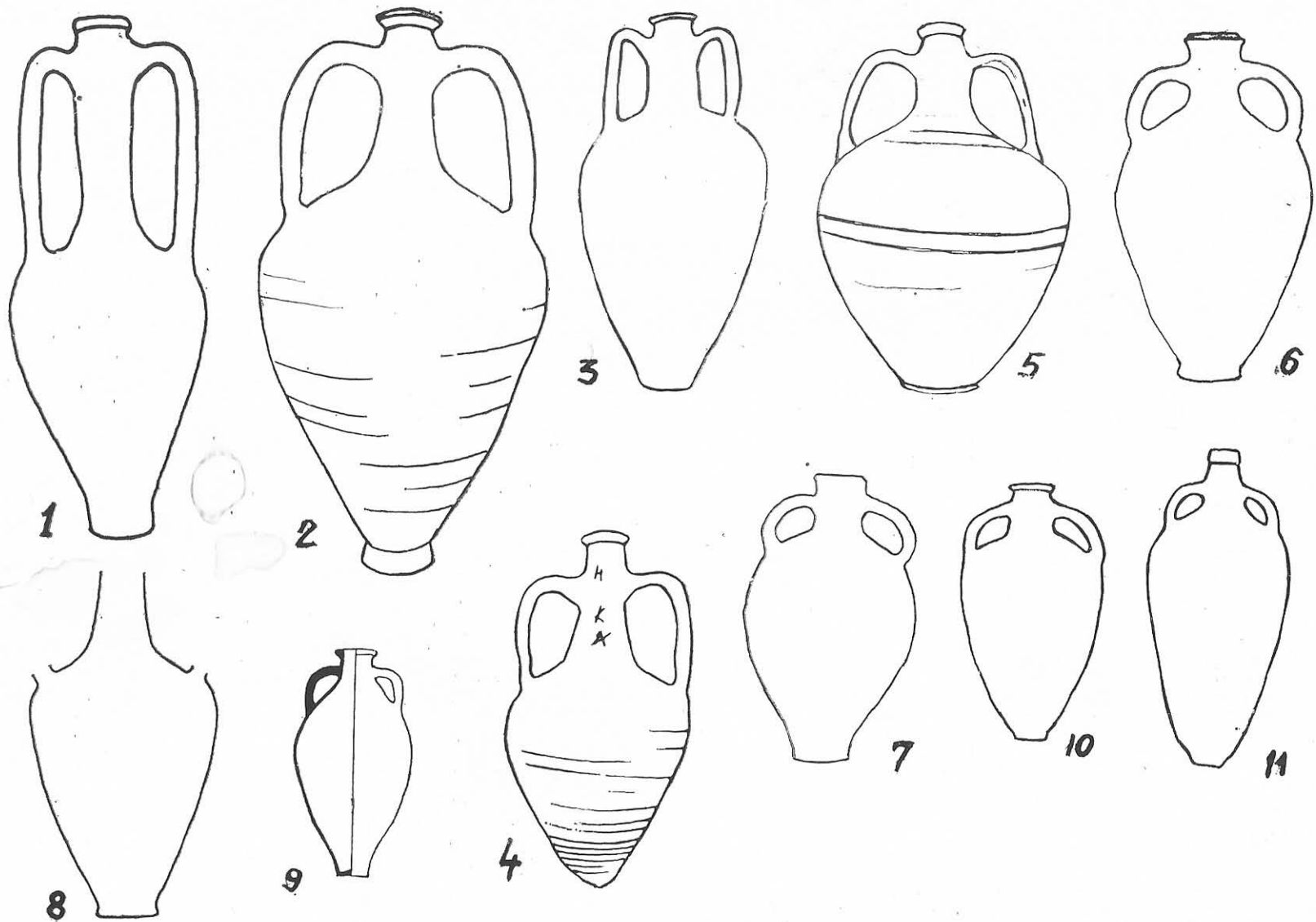
Pl. VIII. Tip B : 1-3) Sacidava, sec. VI. Tip M : 4, 5)
Tomis, sec. VI. 6) Histria, sec. VI.

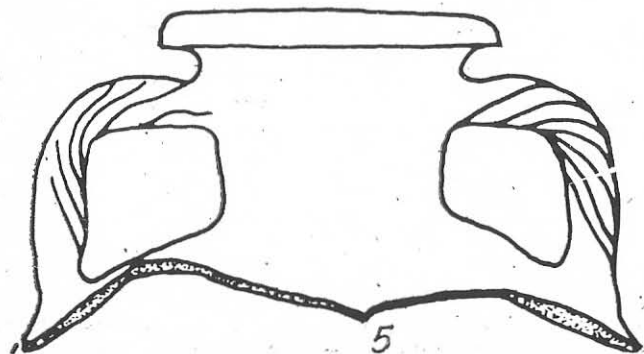
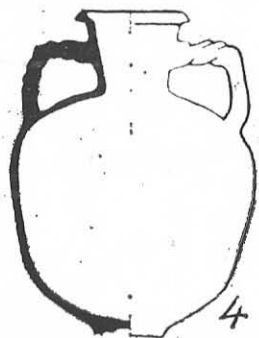
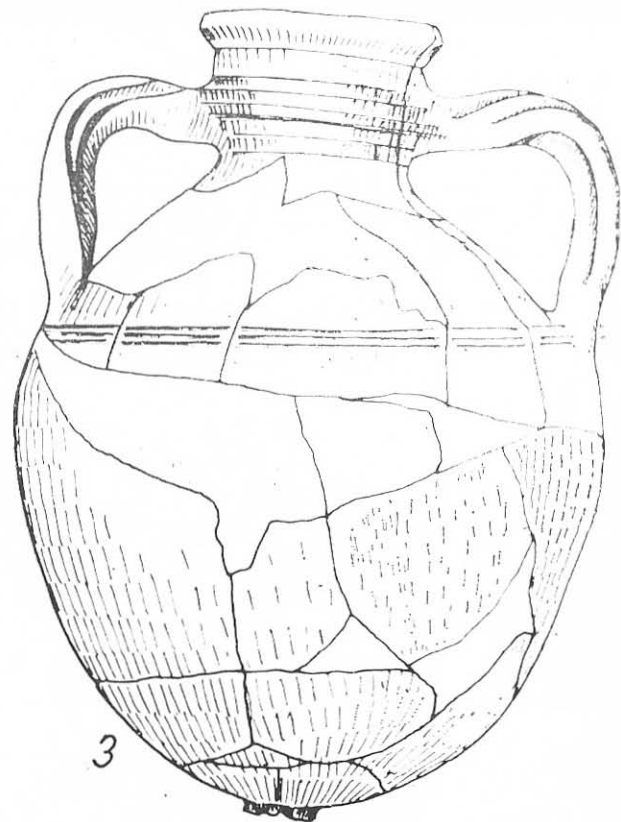
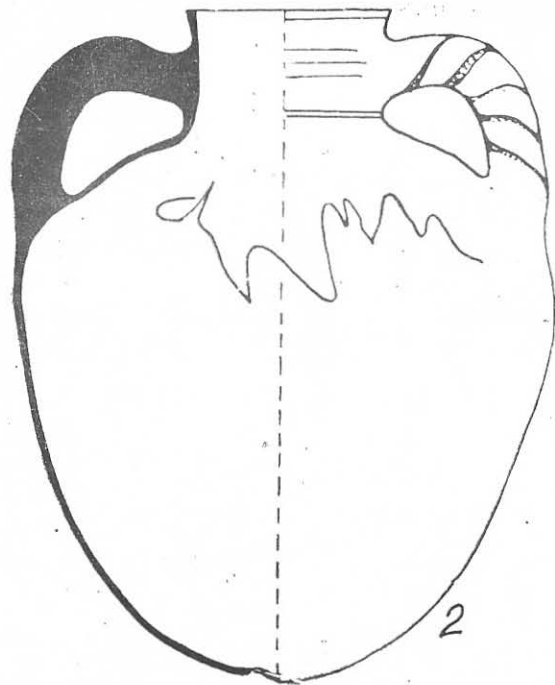
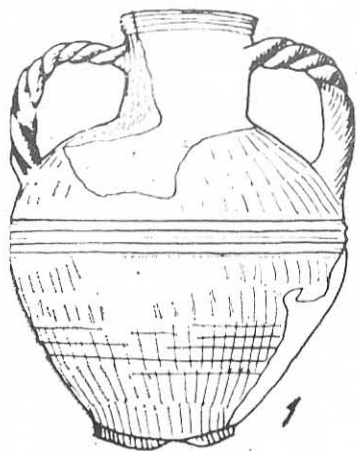
Pl. IX. Tip C : 1, 2) Tomis, sec. VI. Tip L : 3) Capidava, sec. VI. 4) Tomis, sec. VI. Tip F :
5) Histria, sec. VI.

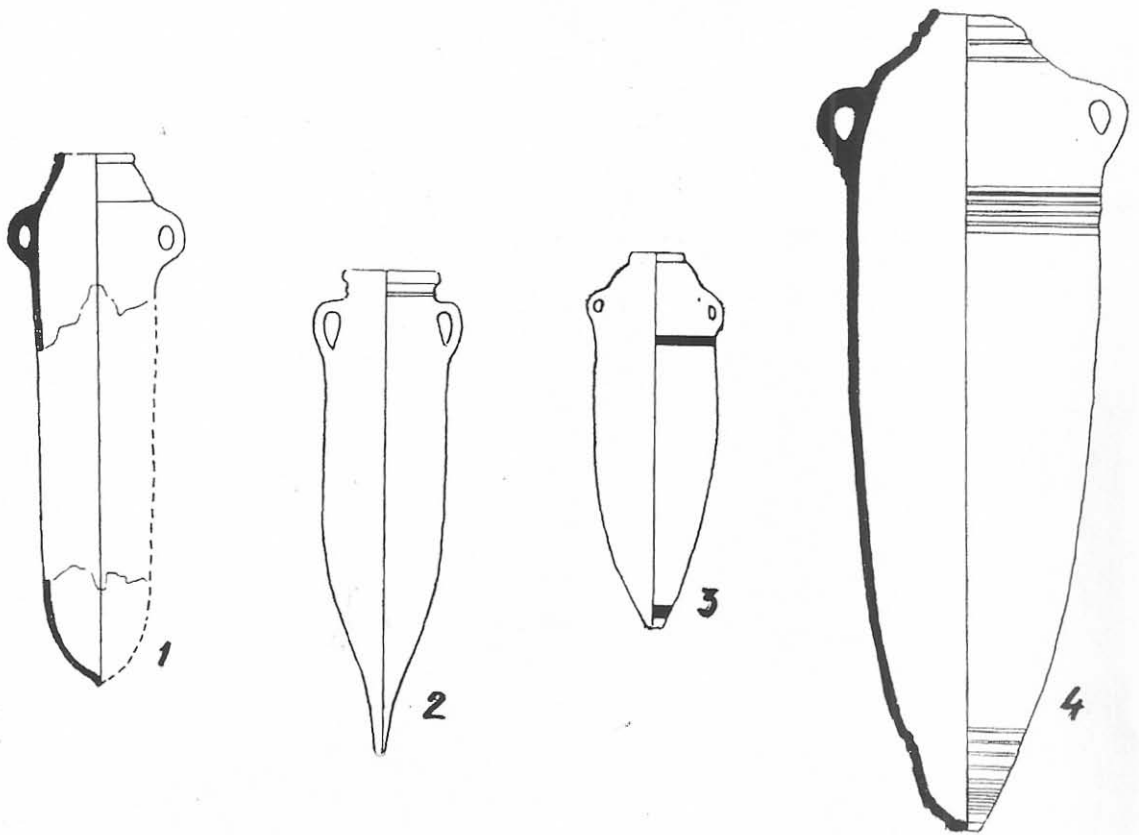
Pl. X. Tip D : 1) Tomis, sec. II-III. 2) Callatis, sec. IV. 3) Sacidava, sec. VI.

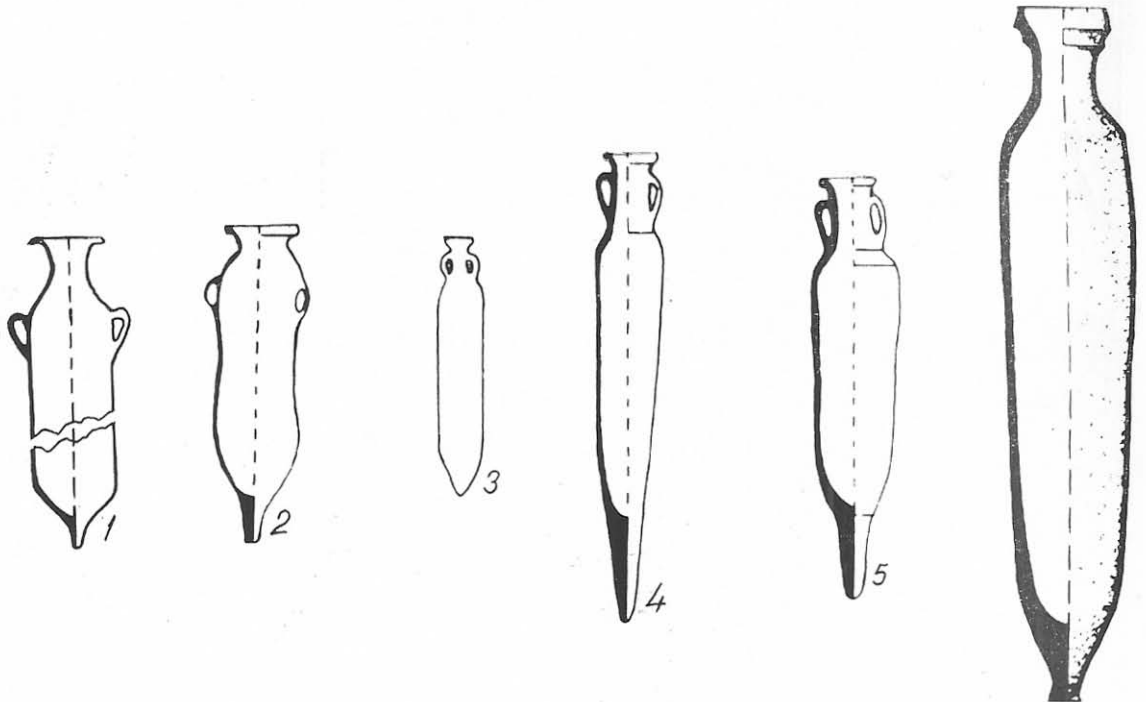
Pl. XI. Tip F : 1) Tomis, sec. I-II. 2) Tomis, sec. III. 3) Atena, sec. III. 4) Tomis, sec. V. 5) Tomis, sec. IV. 6) Atena, sec. IV. 7) Atena, sec. VI. 8) Sacidava, sec. IV. 9) nordul Mării Negre, sec. IV. 10-11) Atena, sec. VI.

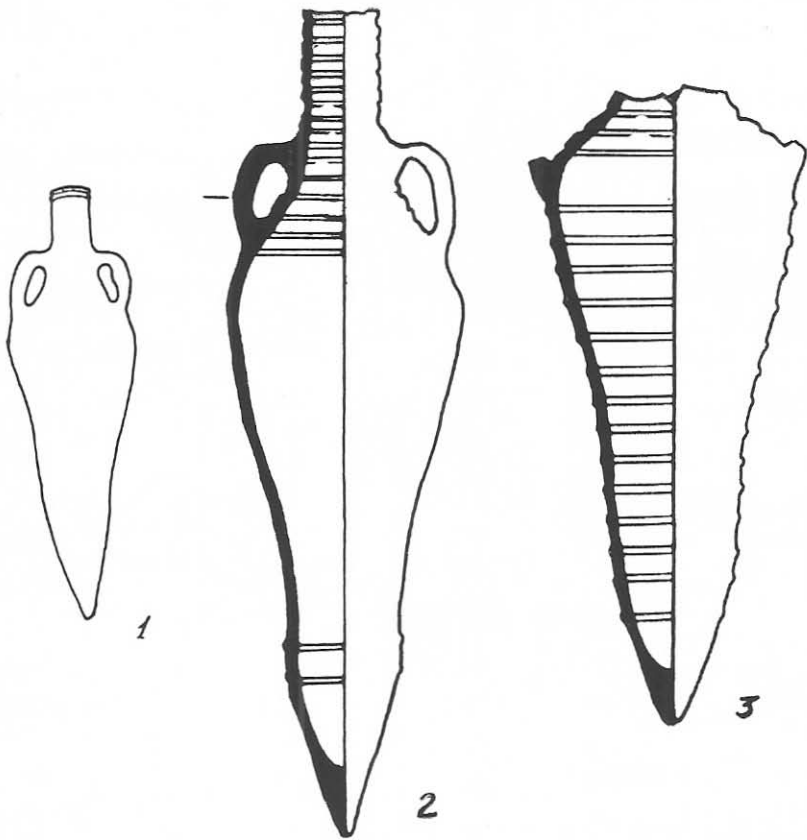
Pl. XII. Tip G : 1) Tomis, sec. IV. 2) Sacidava, sec V. 3) Altinum, sec. VI. 4) Dincgetia, sec. II. 5) Axio polis, sec. II.

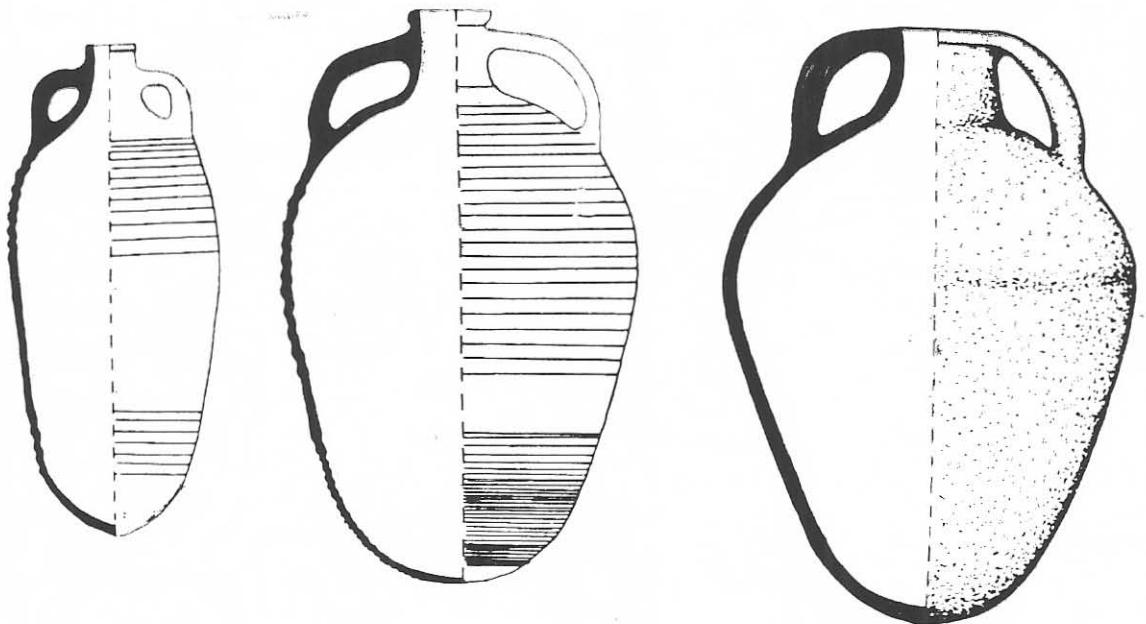
Pl. XIII. Tip J : 1) tip cartaginez, Kouass. 2) Spania, sec. I. 3) Spania, sec. IV și V. 4) Histria, sec. VI.

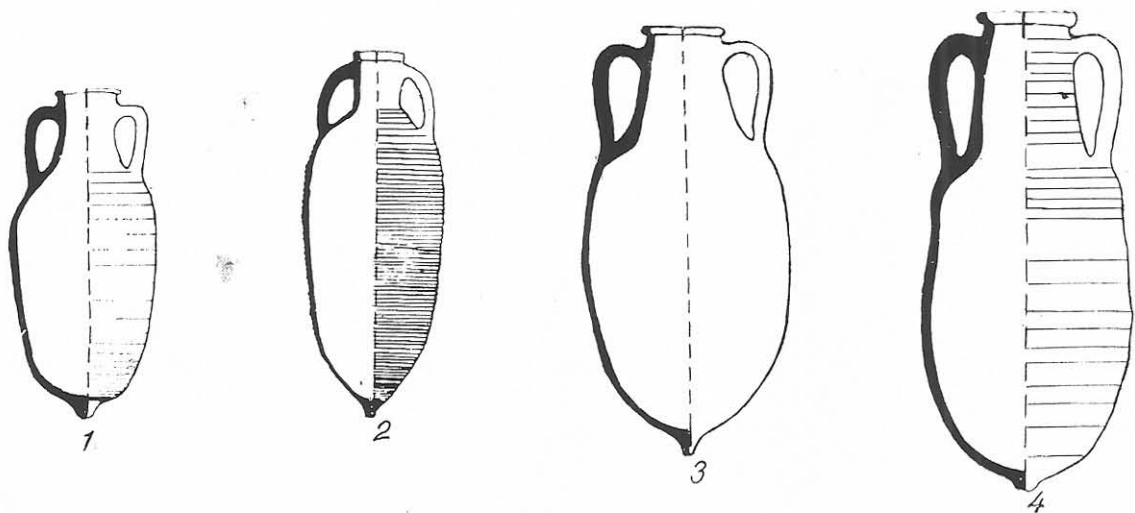
Pl. XIV. Tip S : 1, 2) amfore punice. 3) Dressel 27. 4, 5) Atena, sec. V. 6) Histria și Halikarnassos, sec. VI-VII.

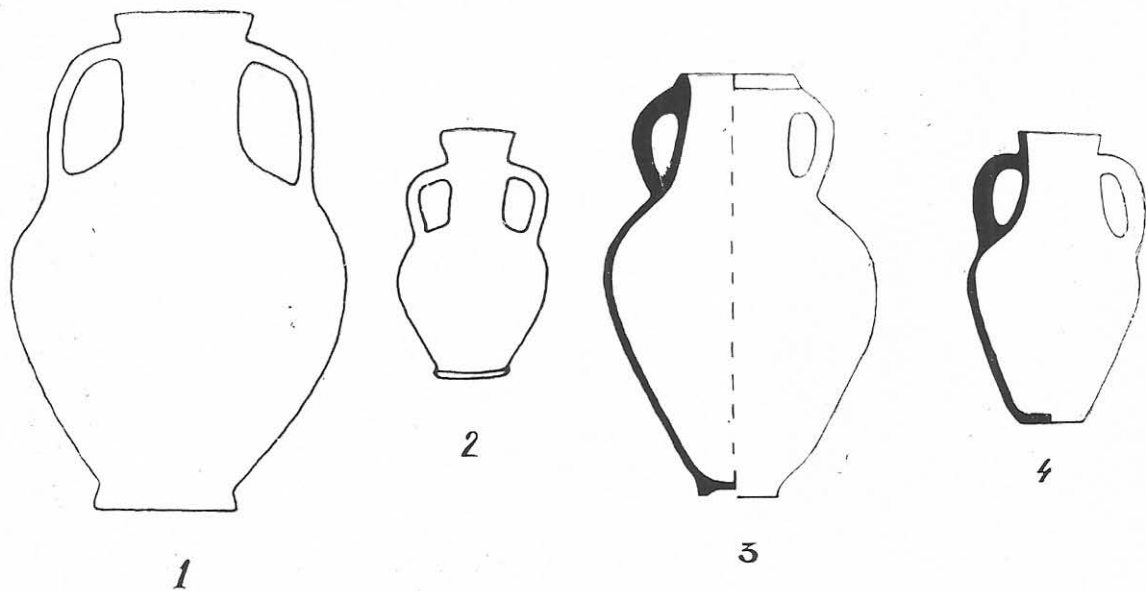
Pl. XV. Tip R : Tomis, sec. V-VI.

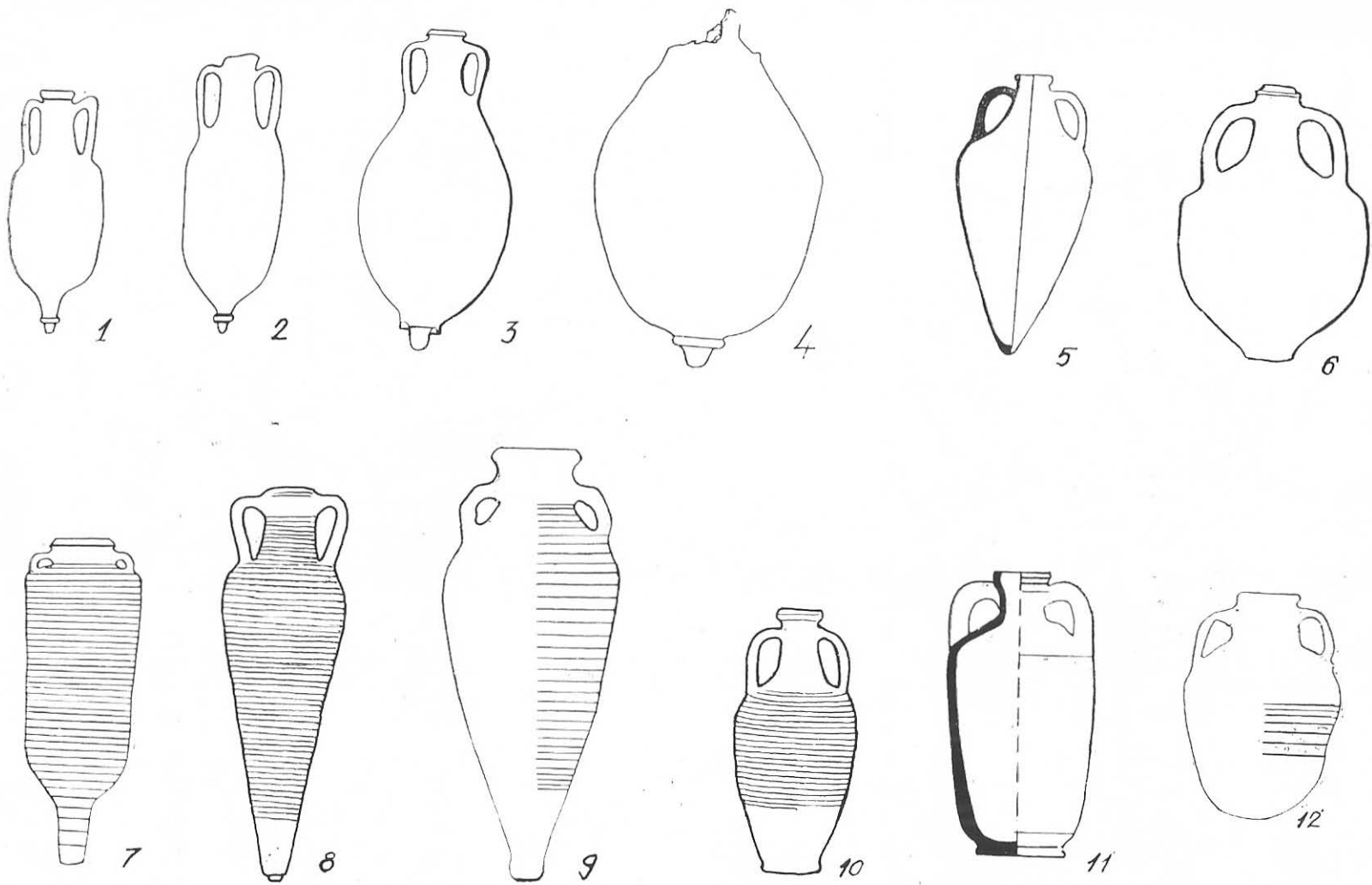
Pl. XVI. Tip P : 1) Tomis, sec. IV-V. 2) Callatis, sec. V-VI. Tip Y : 3) Tomis, sec. VI

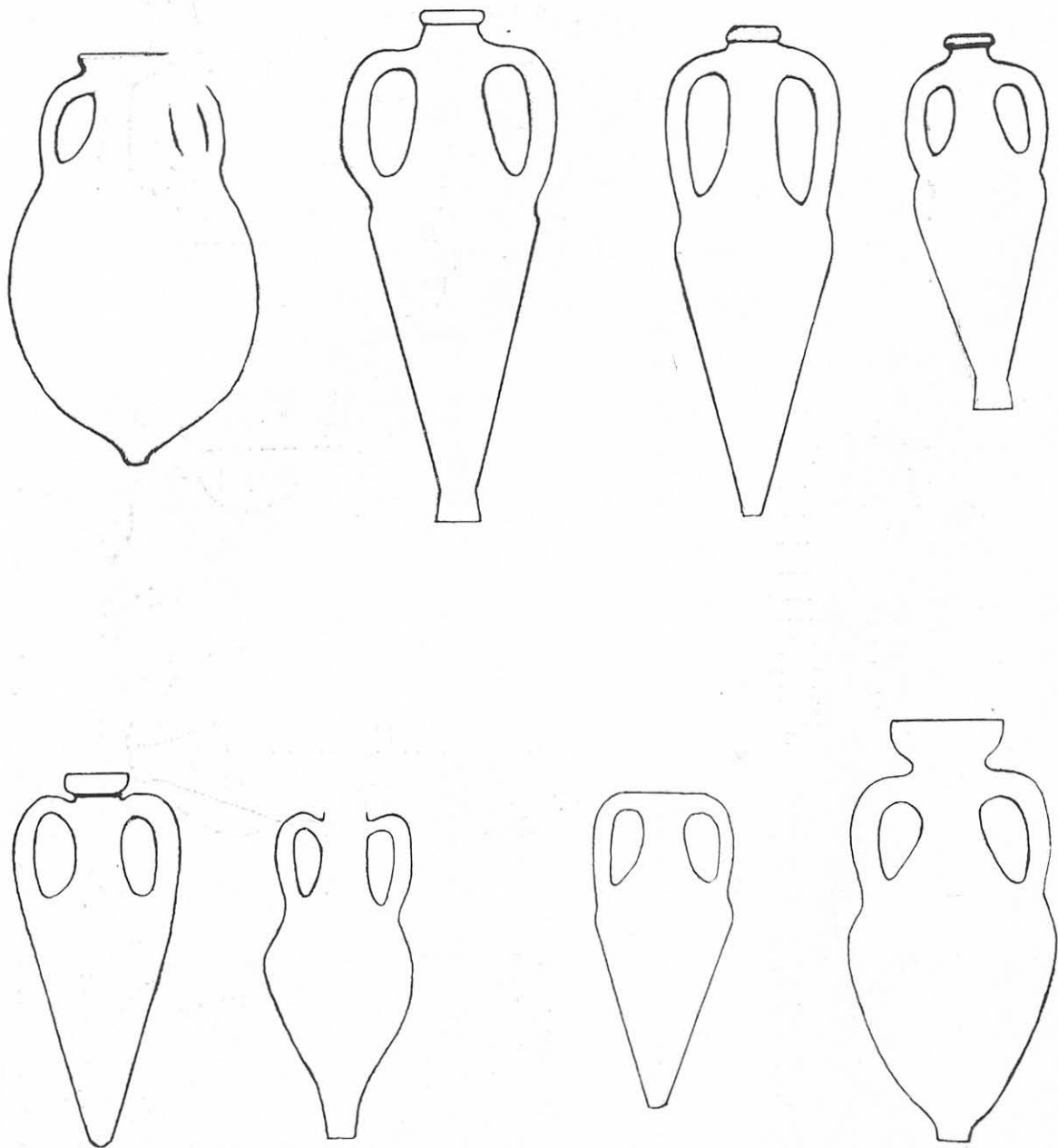
Pl. XVII. Tip T : 1) Pavlikeni, sec. II-III. 2) Mirmekion, sec. II. 3) Olbia, sec. III. 4) Histria, sec. VI.

Pl. XVIII. Tip Z : 1) Histria, sec. II. 2) Atena, sec. III-IV. 3) Histria, sec. II. 4) Histria, sec. VI.

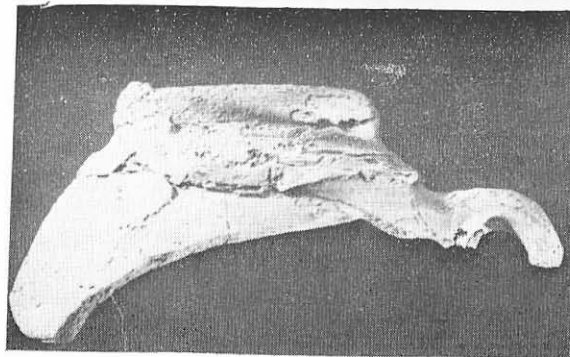
Pl. XIX. Tip U (Knidos) : 1) Atena, sec. I î.e.n. 2) Atena, sec. II e.n. 3) Atena, sec. IV. 4) Atena, sec. V e.n. Tip V : 7) Atena, sec. IV. *Forme rare* : 5) nordul Mării Negre, sec. IV. 6) Atena, sec. IV. 8) Atena, sec. VI. 9) Dinogetia, sec. V-VI. 10) Atena, sec. IV. 11) Sacidava, sec. V-VI. 12) Sucidava, sec. V-VI.

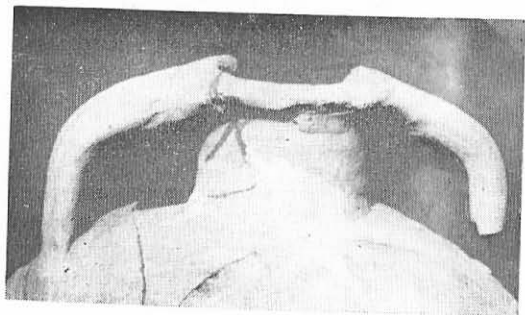
Pl. XX. Amfore nord-dunărene, cultura Sintana de Mureș-ernehov, Cîmpia Munteniei, sec. IV (necropole).

1

4

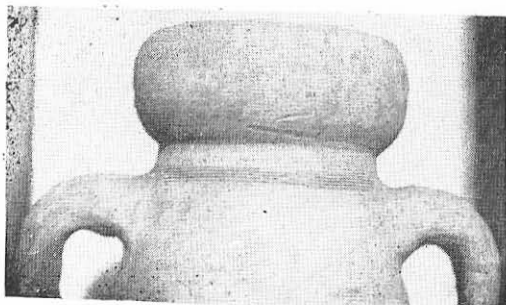
6

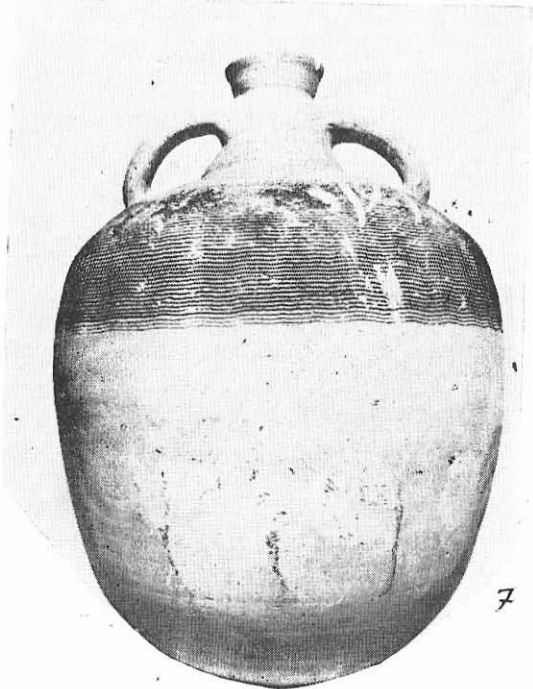
2

5

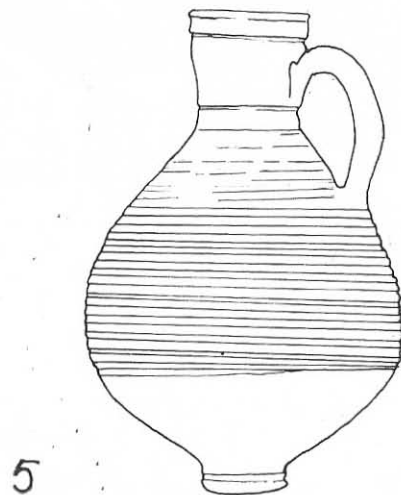
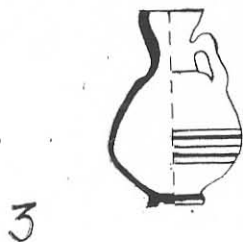
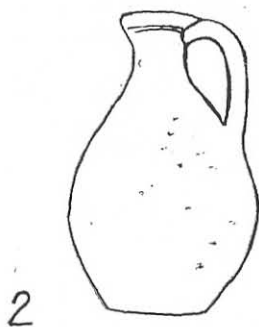
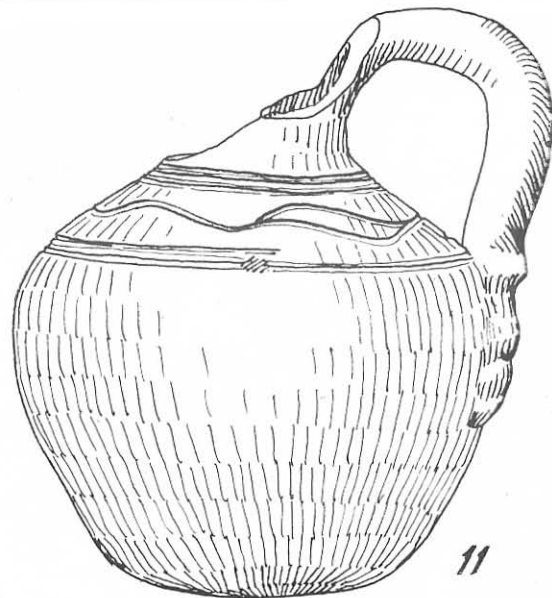
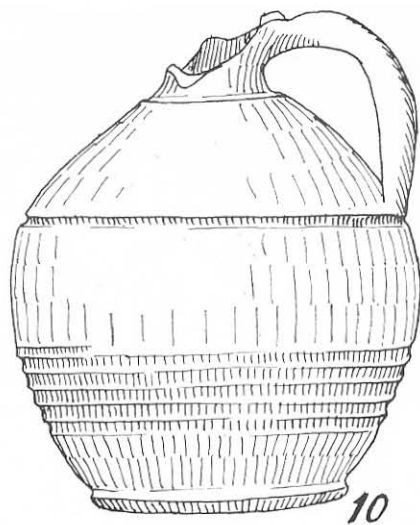
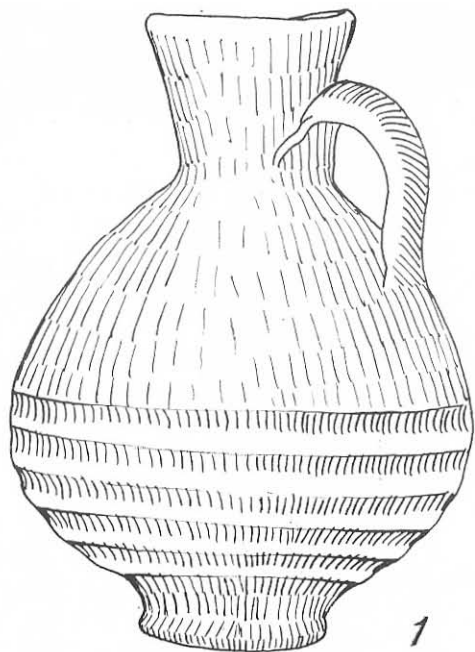

3

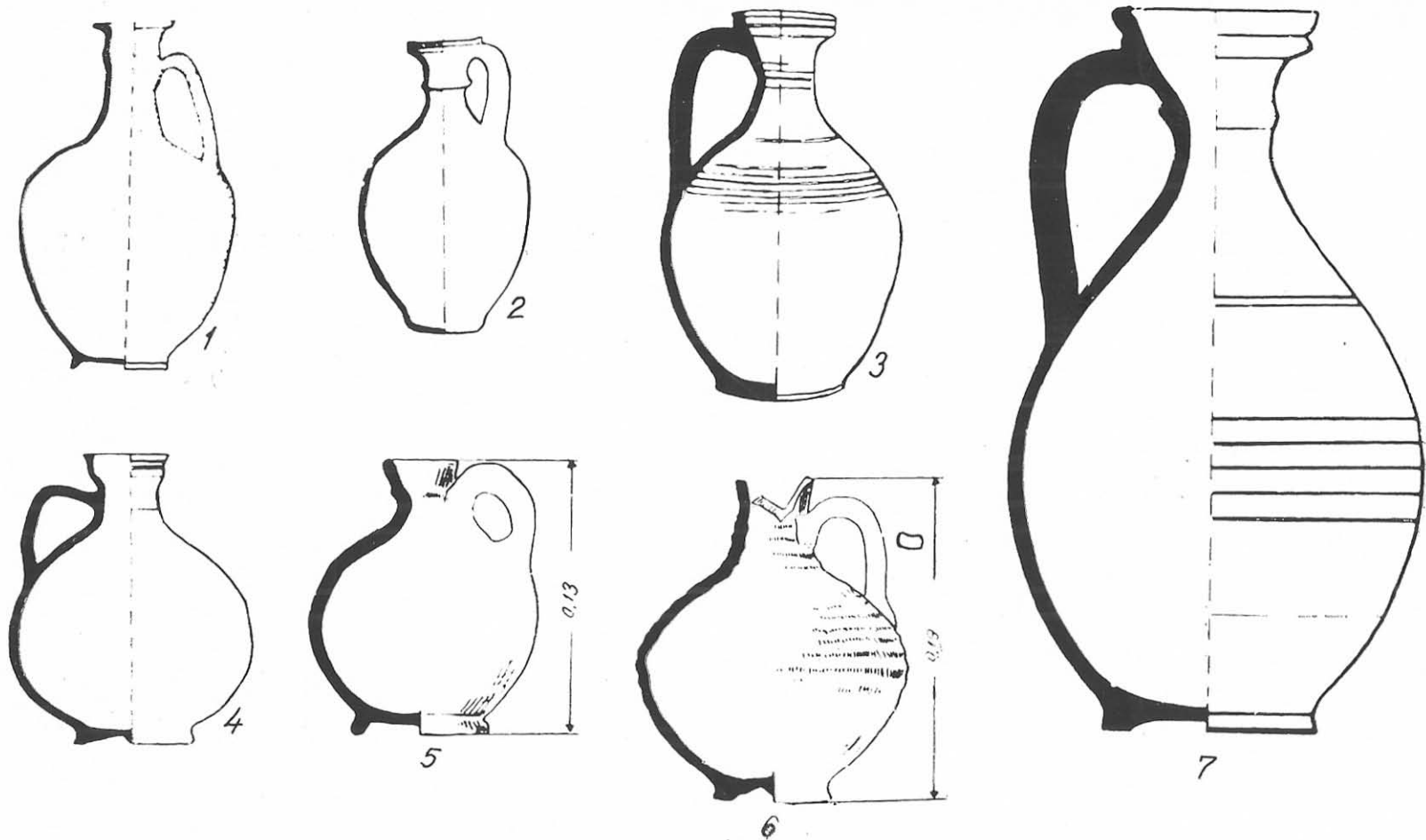

7

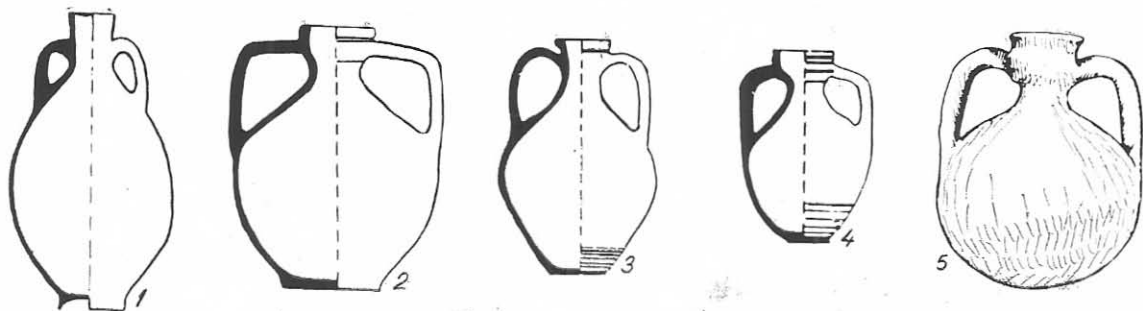
Pl. XXI. Tip K : 1) sec. VI. 2, 3) sec. III-V. Tip J : 4) Sacidava, sec. VI. Tip T : 5) Tomis, sec. IV-V. Tip Y : 6) Tomis, sec. VI.

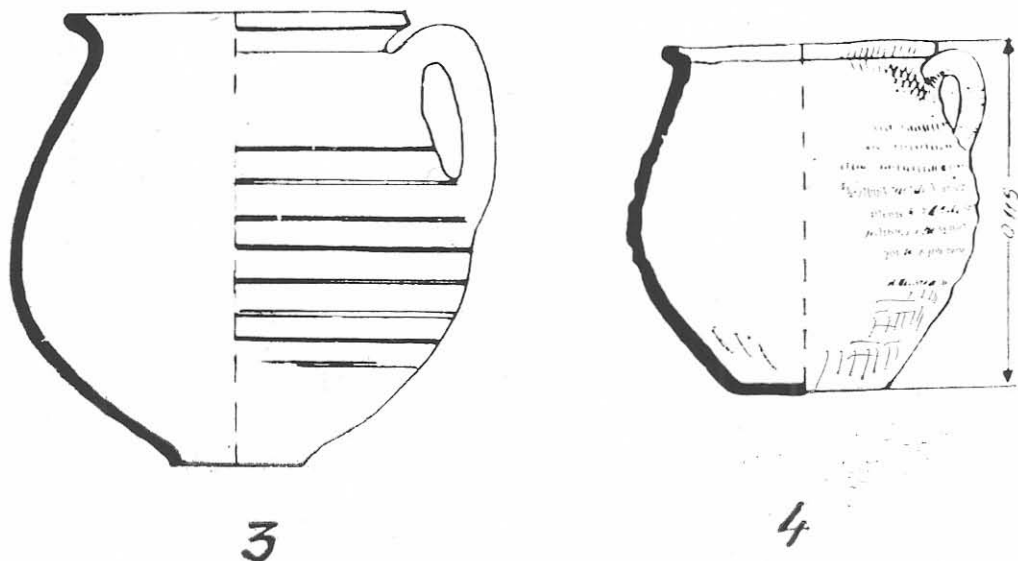
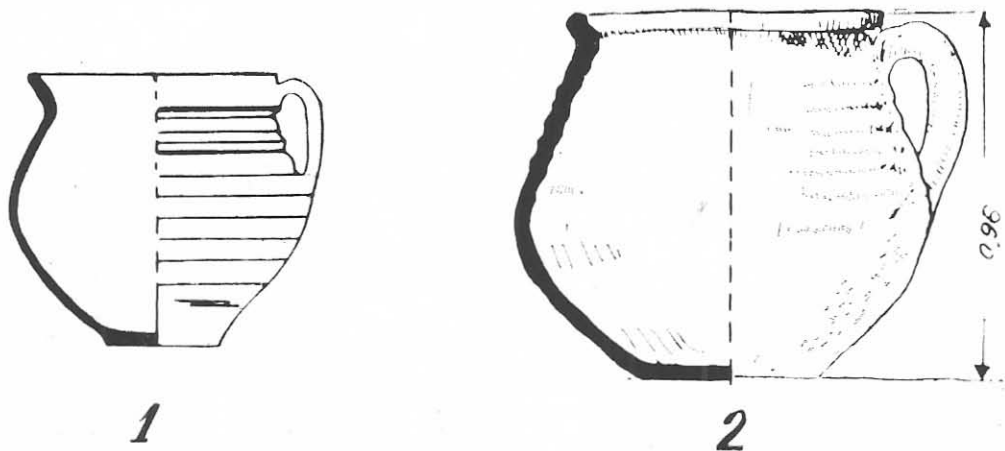
Pl. XXII. *Ulcioare*. Tip A : 1) Ostrov, sec. IV. 2) Piatra Frecăței (Beroe), sec. IV. Tip. D : 10) Histria, sec. V-VI. Tip B : 3) Dinogetia, sec. II. 4, 5) Tomis, sec. IV. Tip F : 11) Sacidava, sec. VI.

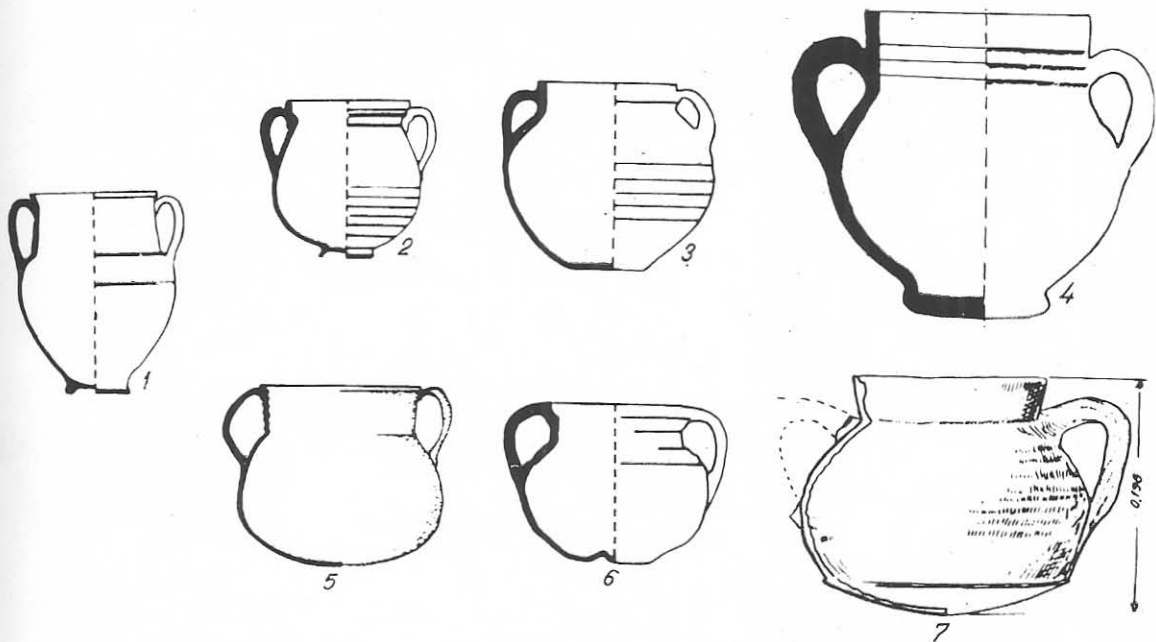
Pl. XXIII. Ulcioare. Tip C : 1, 4) Tomis, sec. II. 2) Dinogetia, sec. VI. 3) Histria, sec. VI.
Tip D : 5, 6) Histria, sec. VI. 7) Tip C : Histria, sec. IV.

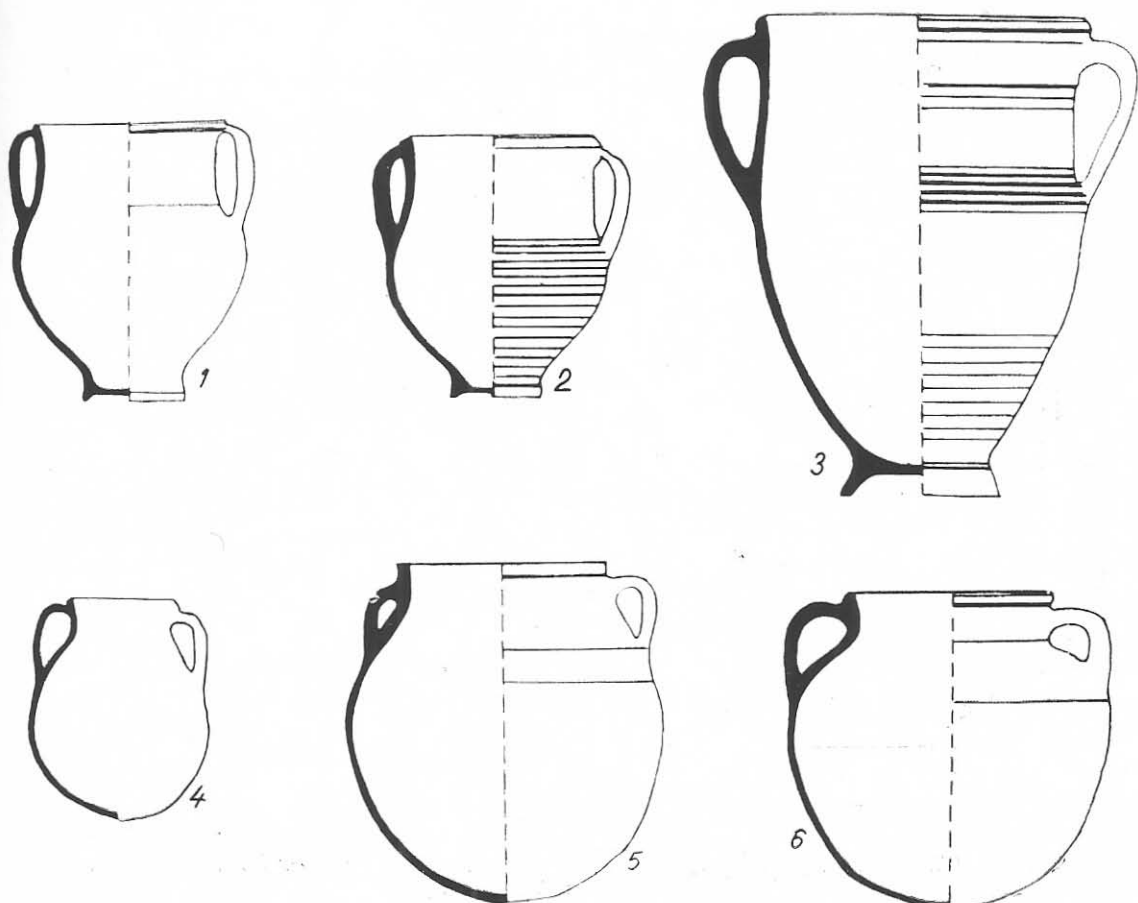
Pl. XXIV. Ulcioare. Tip E (amphoridion) : 1) Tomis, sec. I-II. 2) Tomis, sec. III. 3, 4) Tomis, sec. IV-V. 5) Capidava, sec. VI.

Pl. XXV. Oale-căni. Tip A : 1, 3) sec. II-III. 2, 4) sec. V-VI.

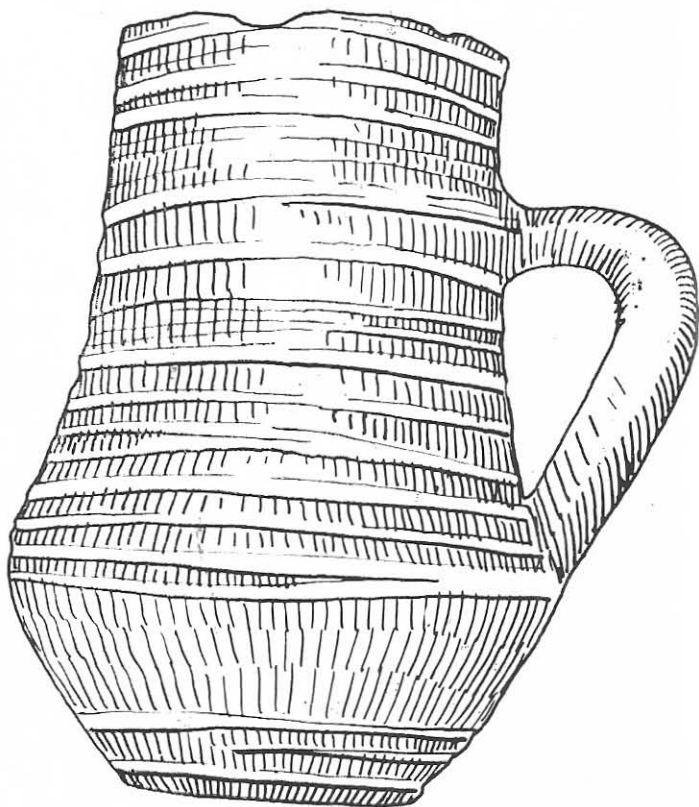
Pl. XXVI. Tip B : 1) Tomis, sec. I-II. 2) Tomis, sec. II-III. 3) Dinogetia, sec. VI. 4) Histria, sec. VI. 5, 6) Halikarnassos, sec. VII. 7) Histria, sec. VI.

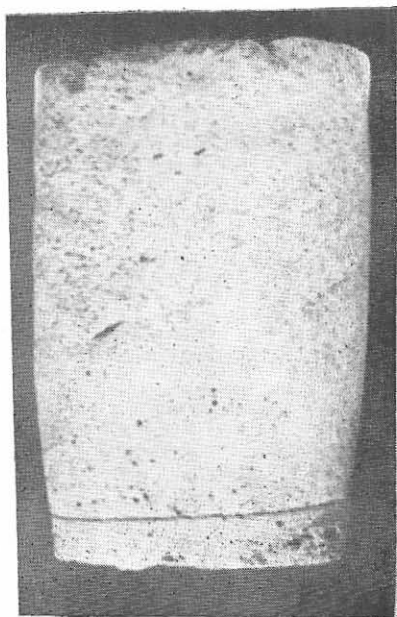
Pl. XXVII. Tip H : 1) Tomis, sec. I-II. 2) Tomis, sec. II. 3) Tomis, sec. IV. Tip D : 4) Atena, sec. II. 5) Tomis, sec. VI. Tip C : 6) Tropaeum Traiani, sec. V-VI.

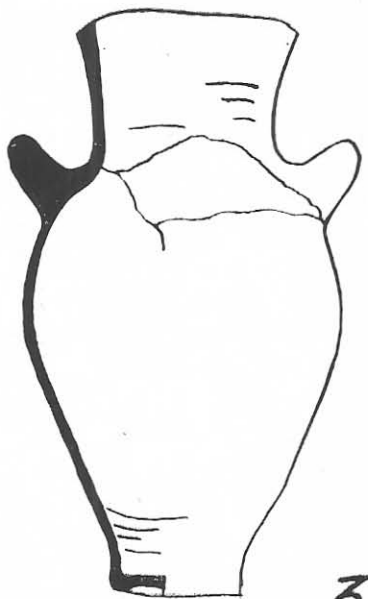
1

7

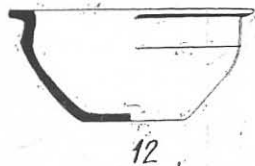
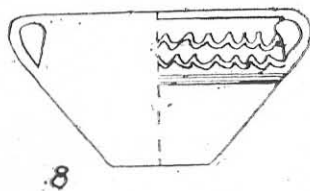
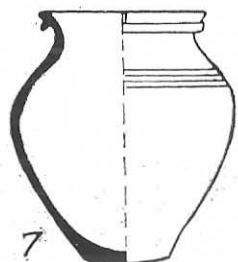
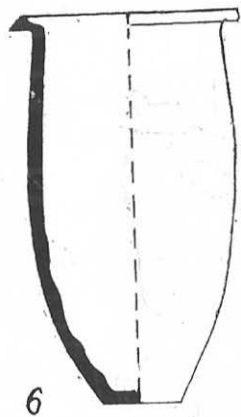
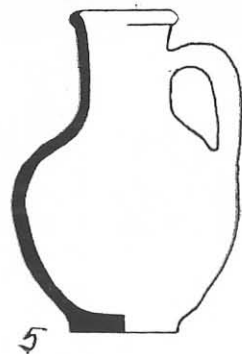
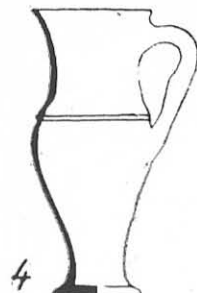
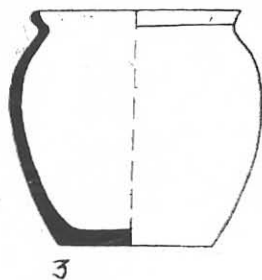
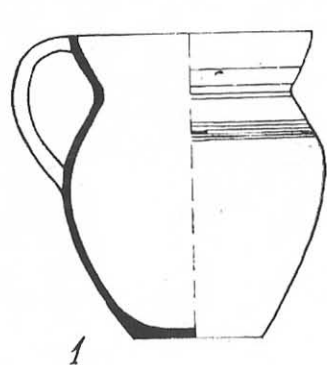

2

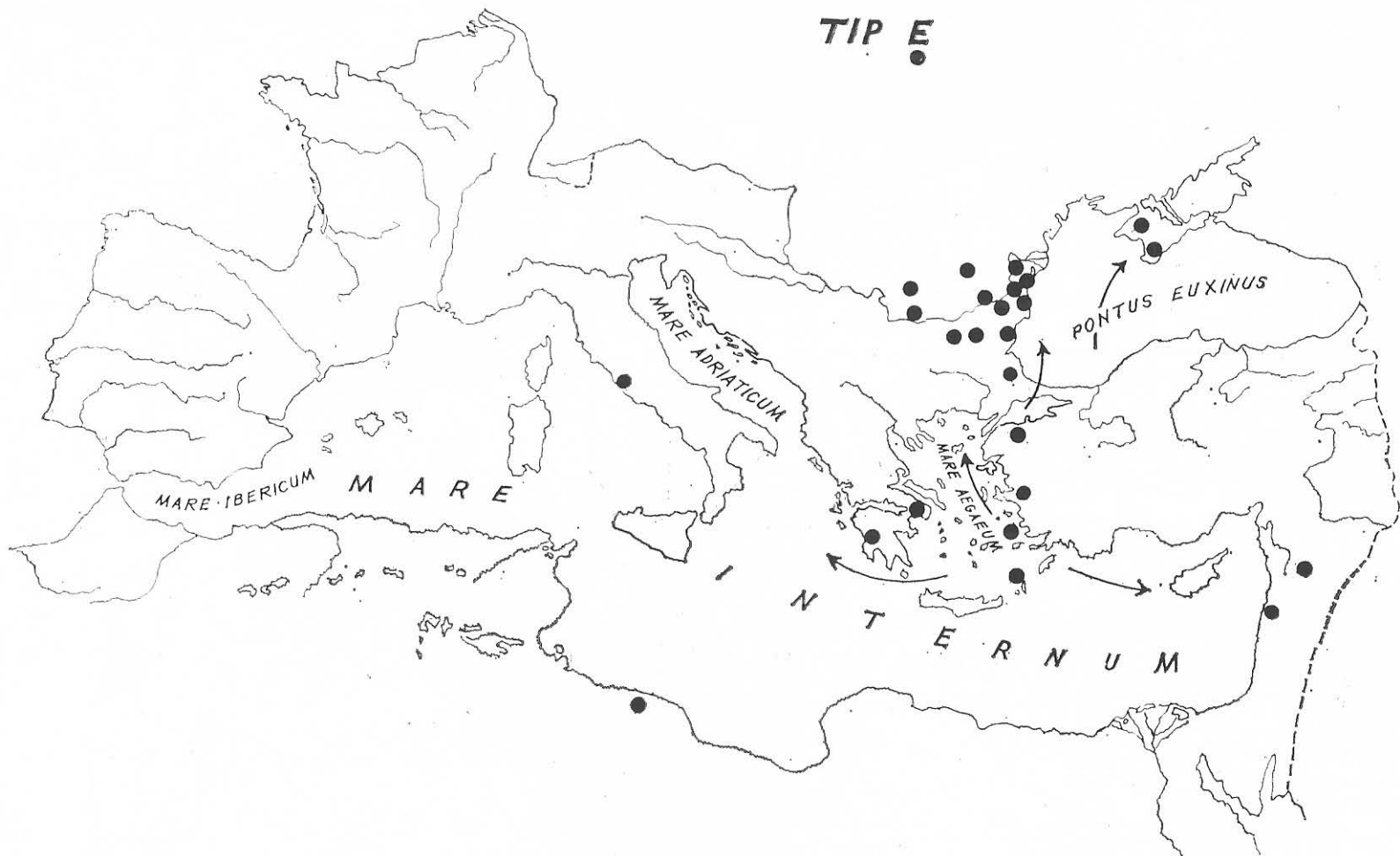
3

Pl. XXVIII. Tip E : 1) Sacidava, sec. VI. Tip F : 7) Sacidava, sec. VI. Tip J : 3) Histria, sec. VI.

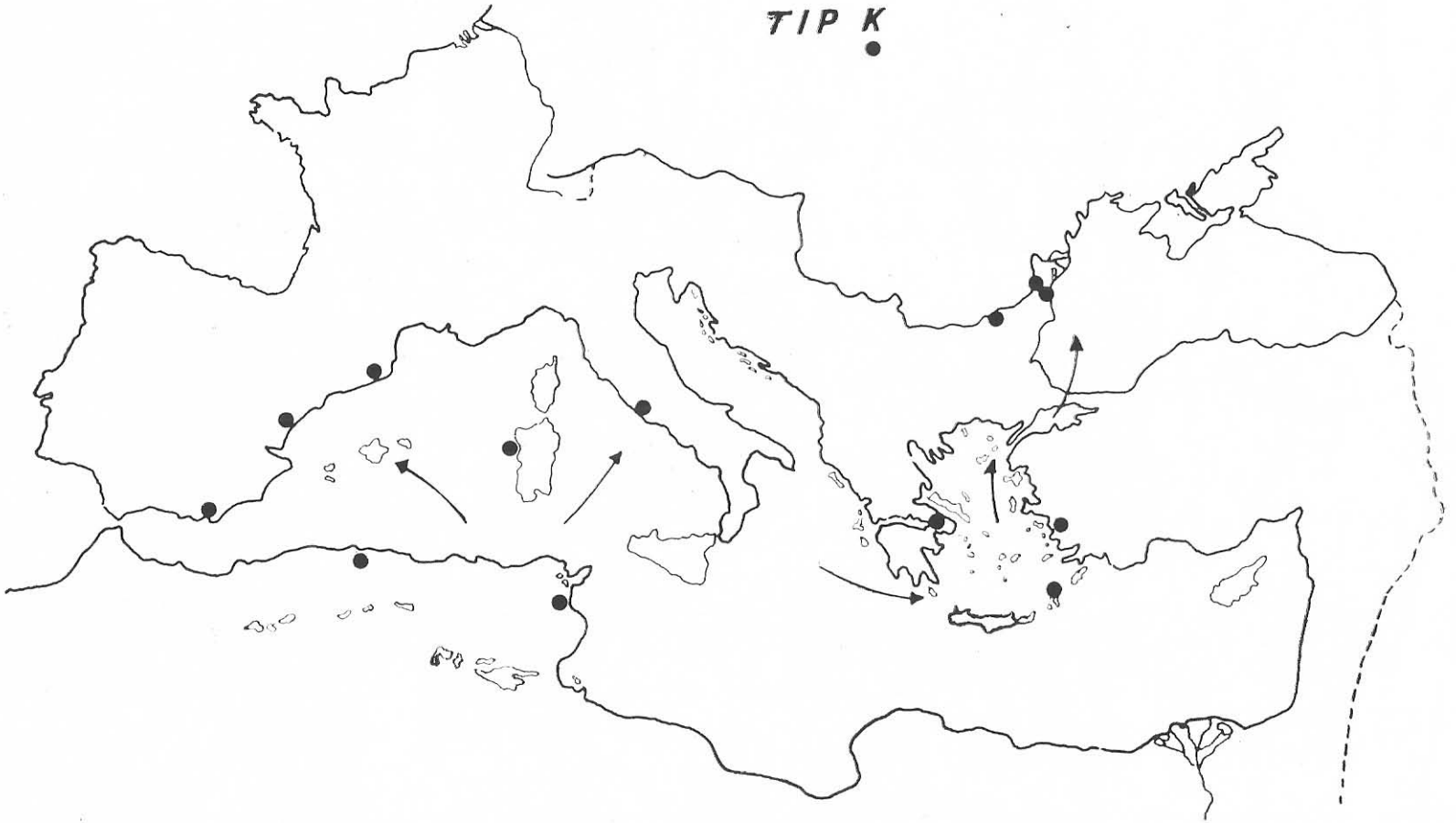
Pl. XXVIII bis. Sucidava (apud D. Tudor) 1) sec. VI. 2) sec. VI. 3) sec. V-VI. 4) sec. VI. 5) sec. V-VI. 6) sec. V-VI. 7) sec. IV-V
8) sec. IV-V. 9) sec. VI. 10) sec. VI. 11) sec. IV-V. 12) sec. IV-V. 13) sec. VI. 14) sec. IV-V.

TIP E

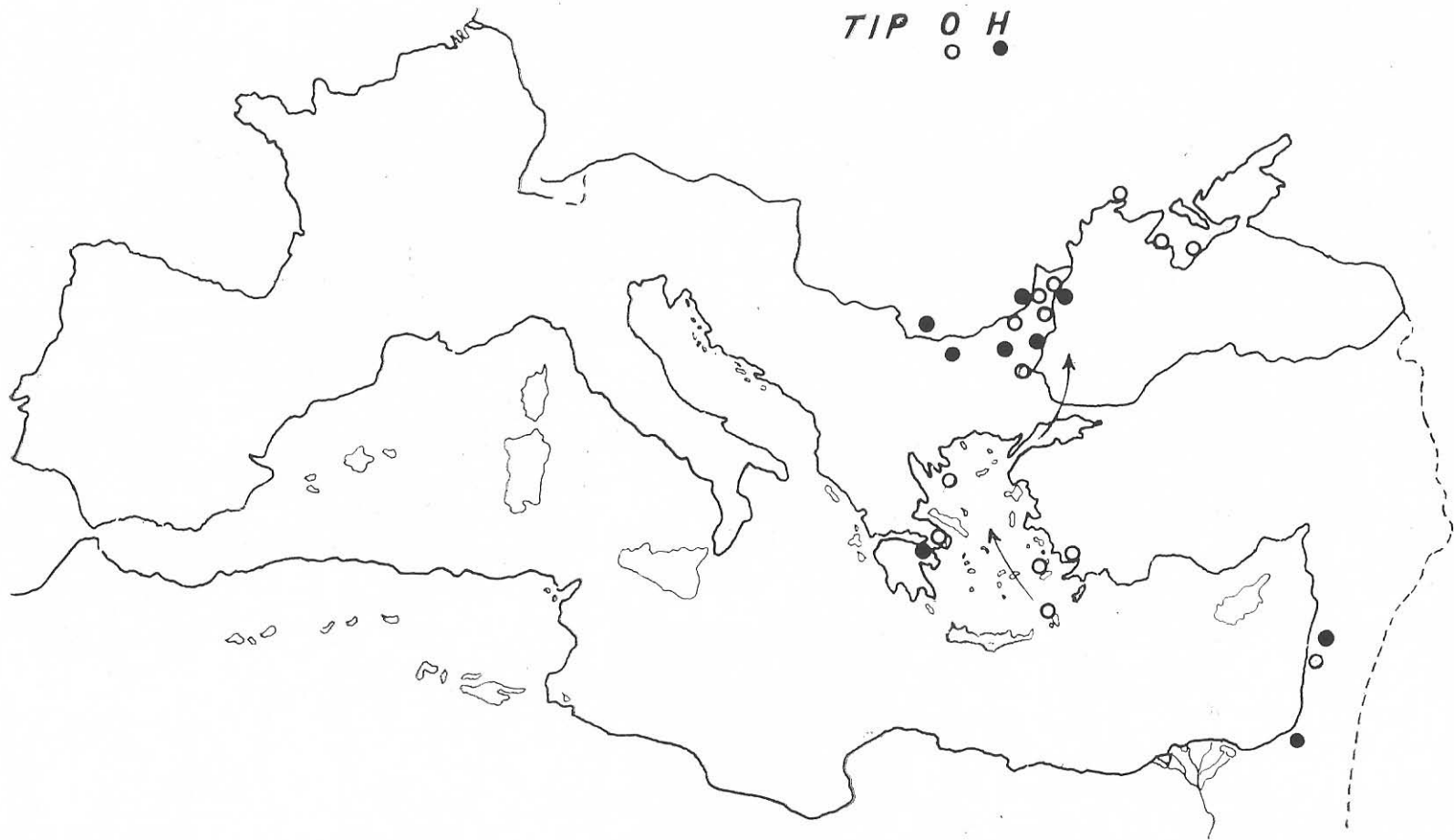
Pl. XXIX. Originea și răspindirea amforelor tip E.

TIP K

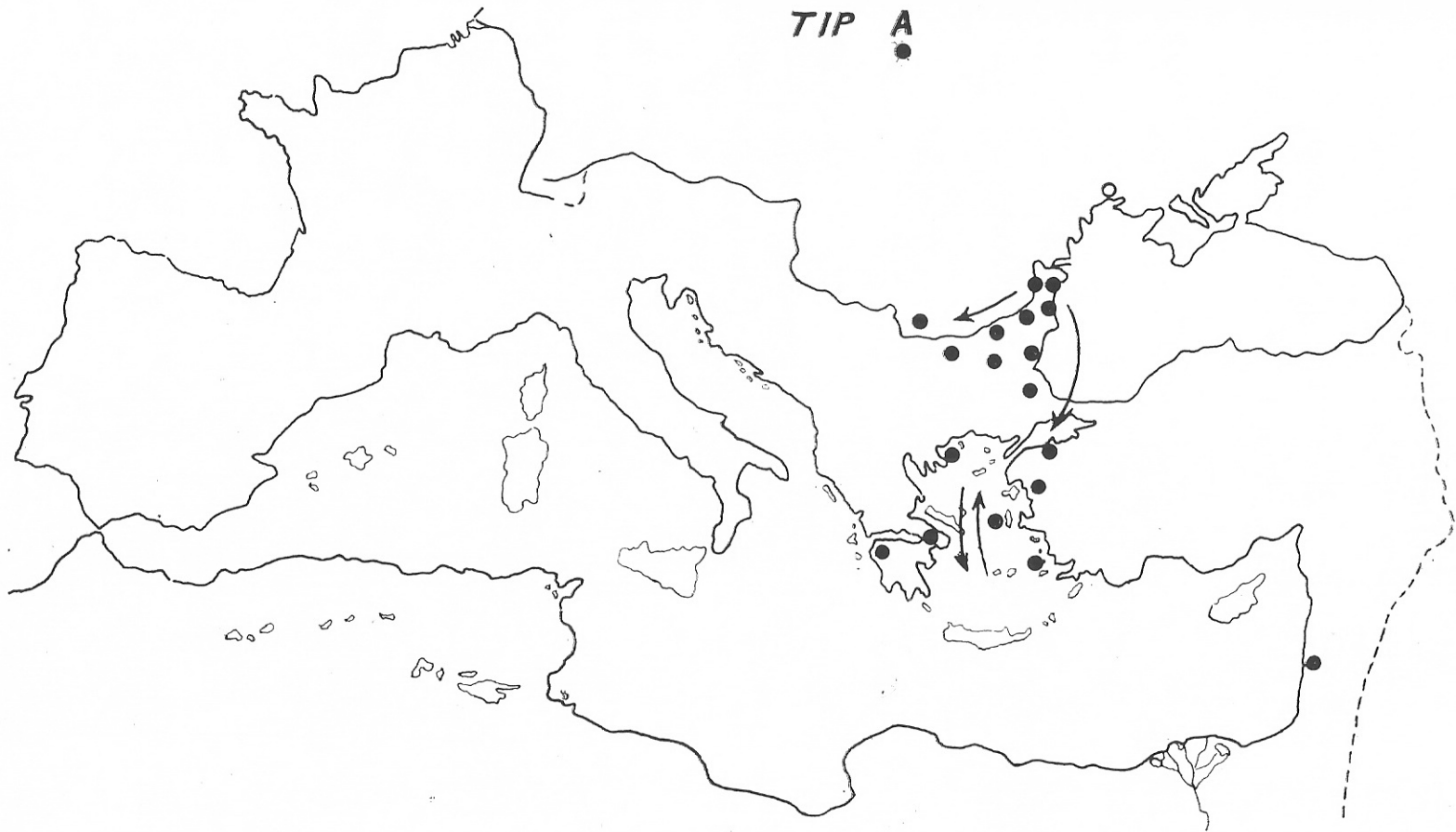
Pl. XXX. Originea și evoluția amforelor tip K.

TIP O H

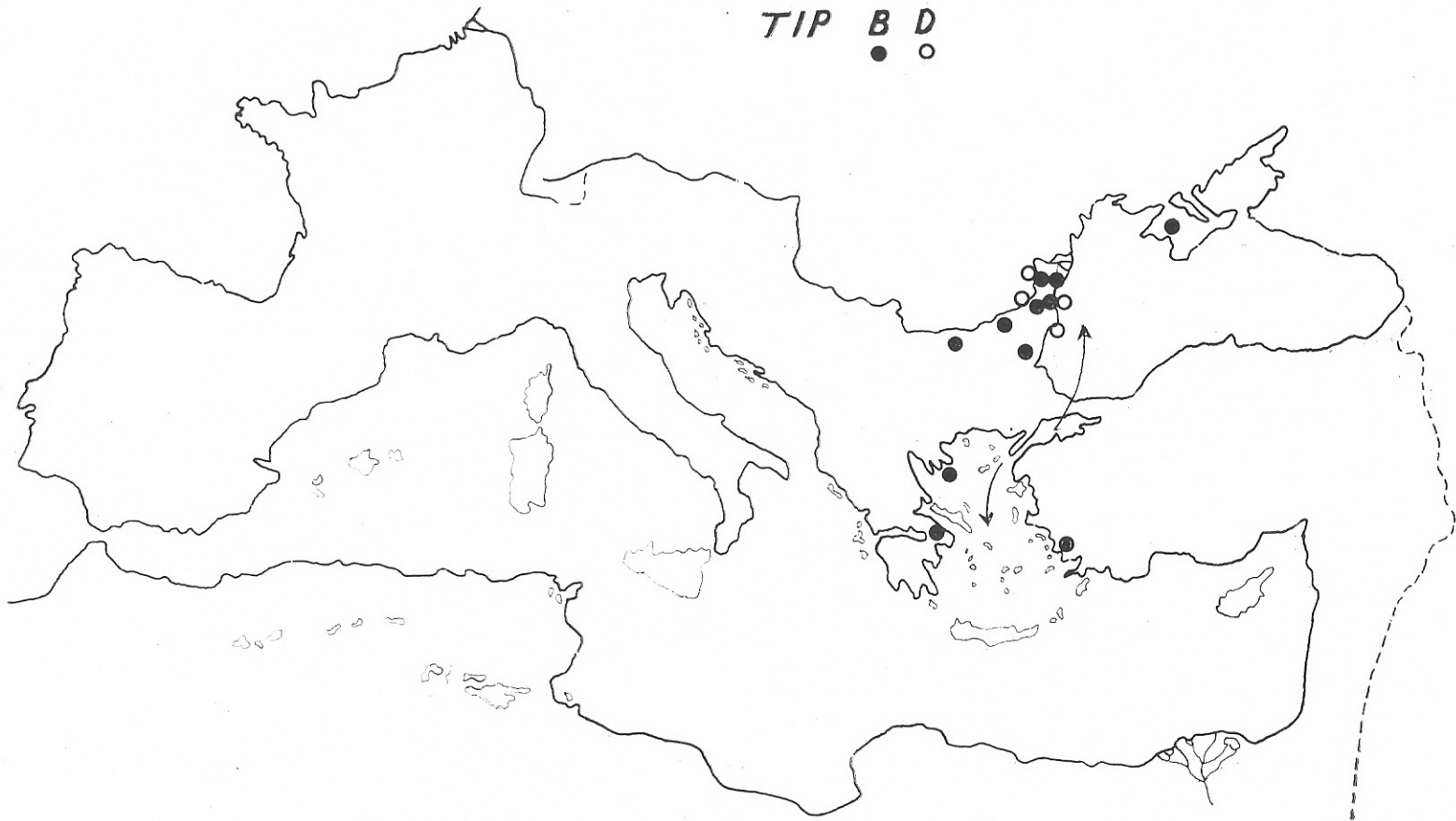
Pl. XXXI. Amforele tip O și H.

TIP A

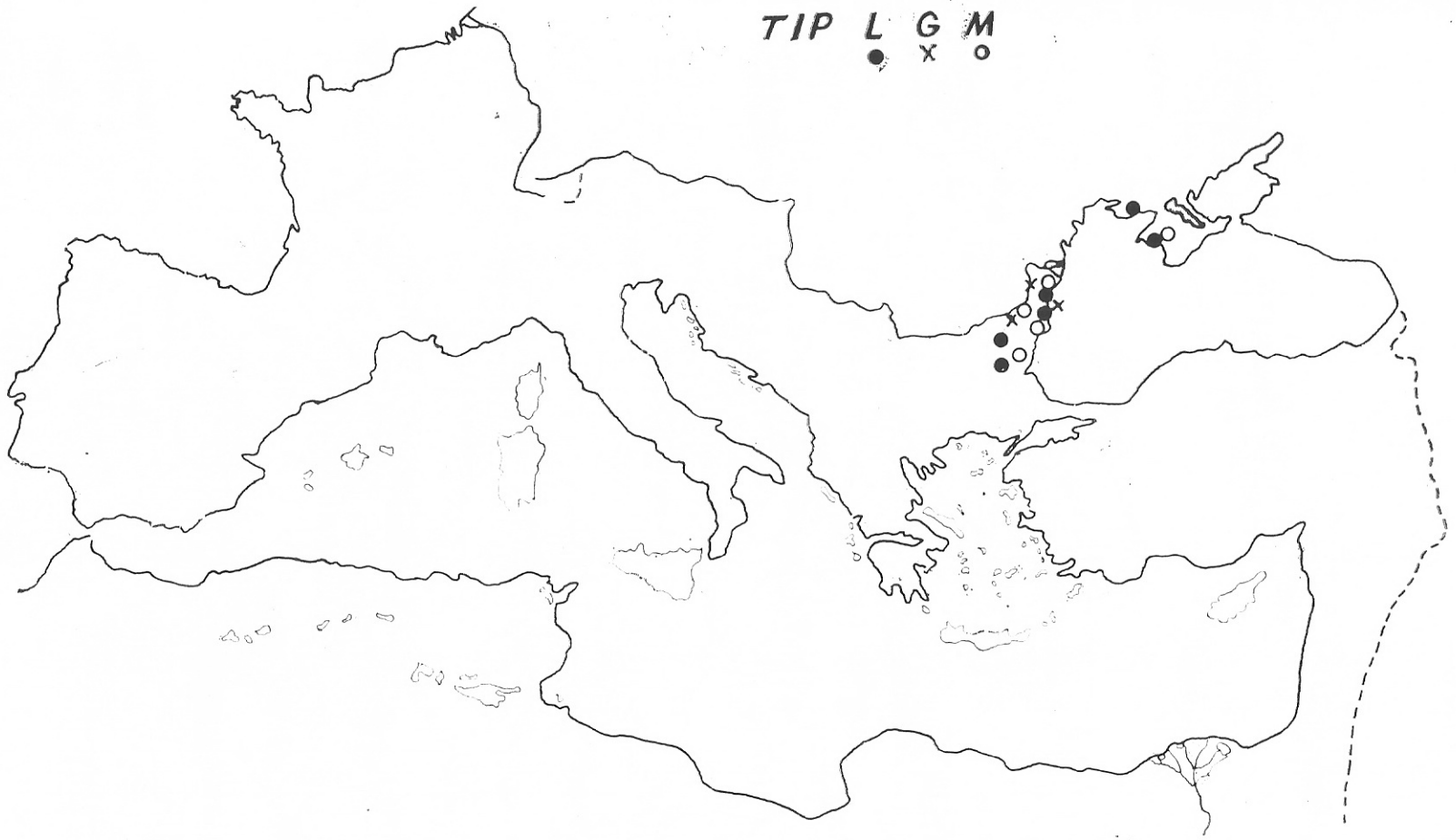
Pl. XXXII. Amforele típ A.

TIP B D

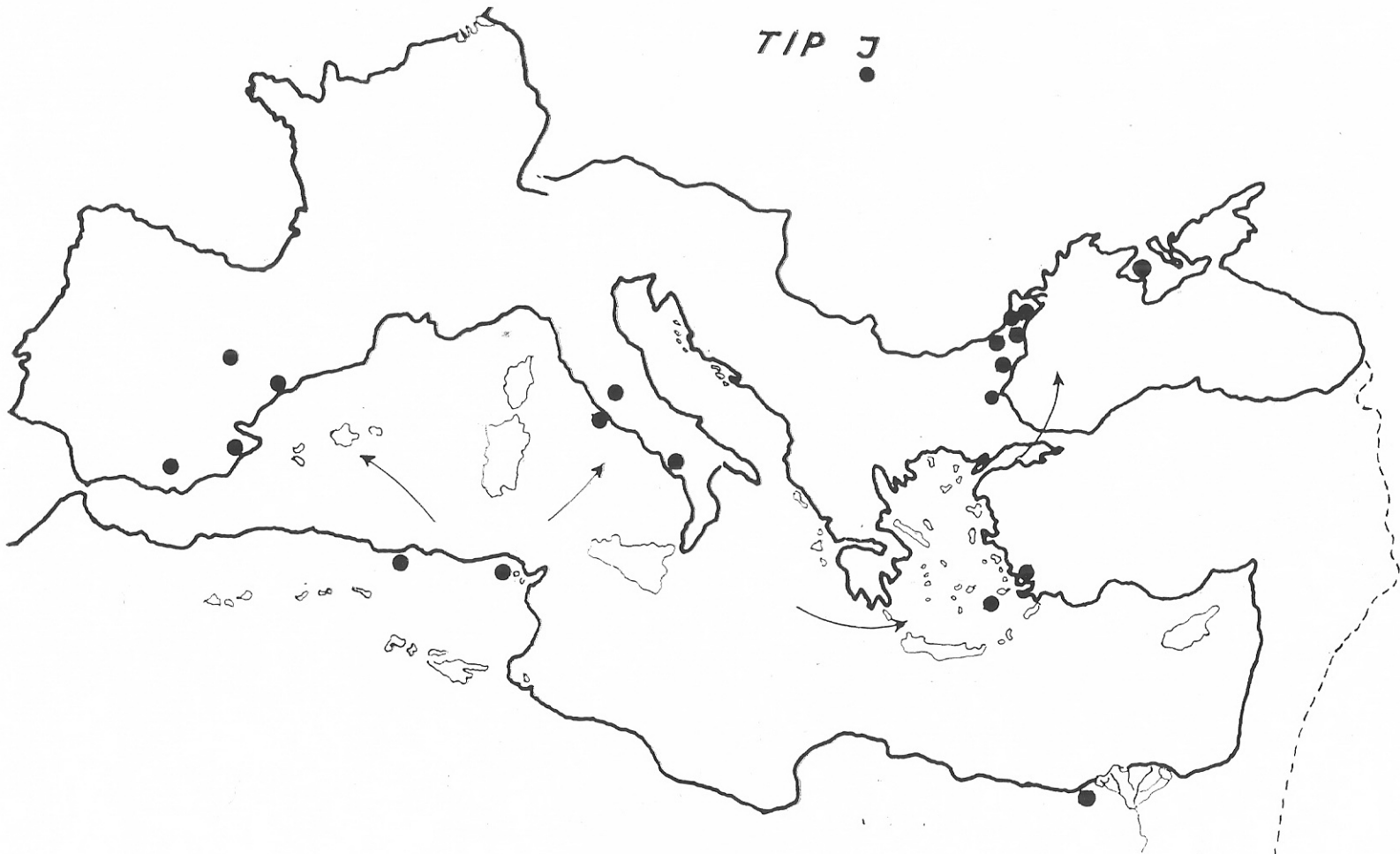
Pl. XXXIII. Amforele tip B și D.

TIP L G M
● X ○

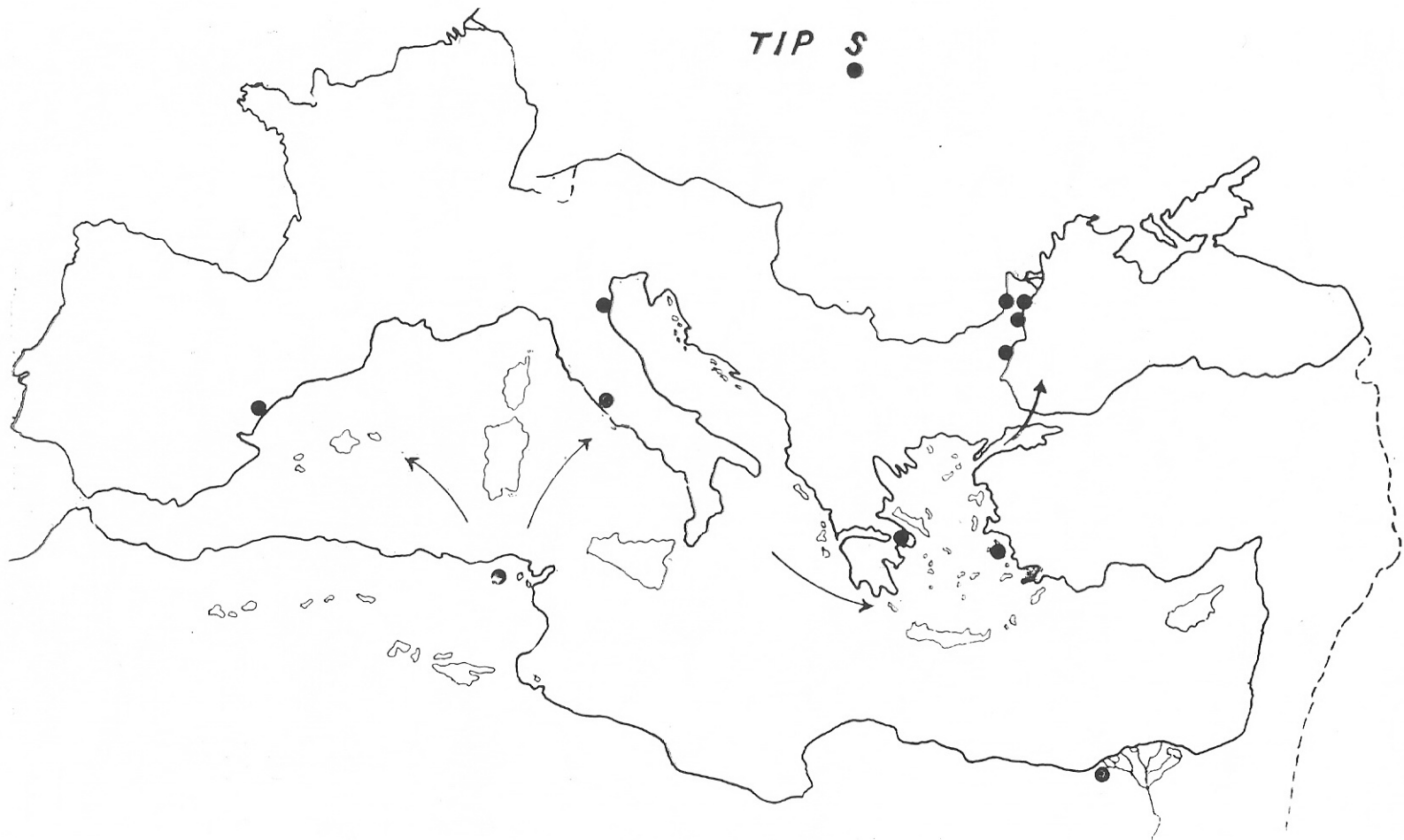
Pl. XXXIV. Amforele tip L, G și M.

TIP J

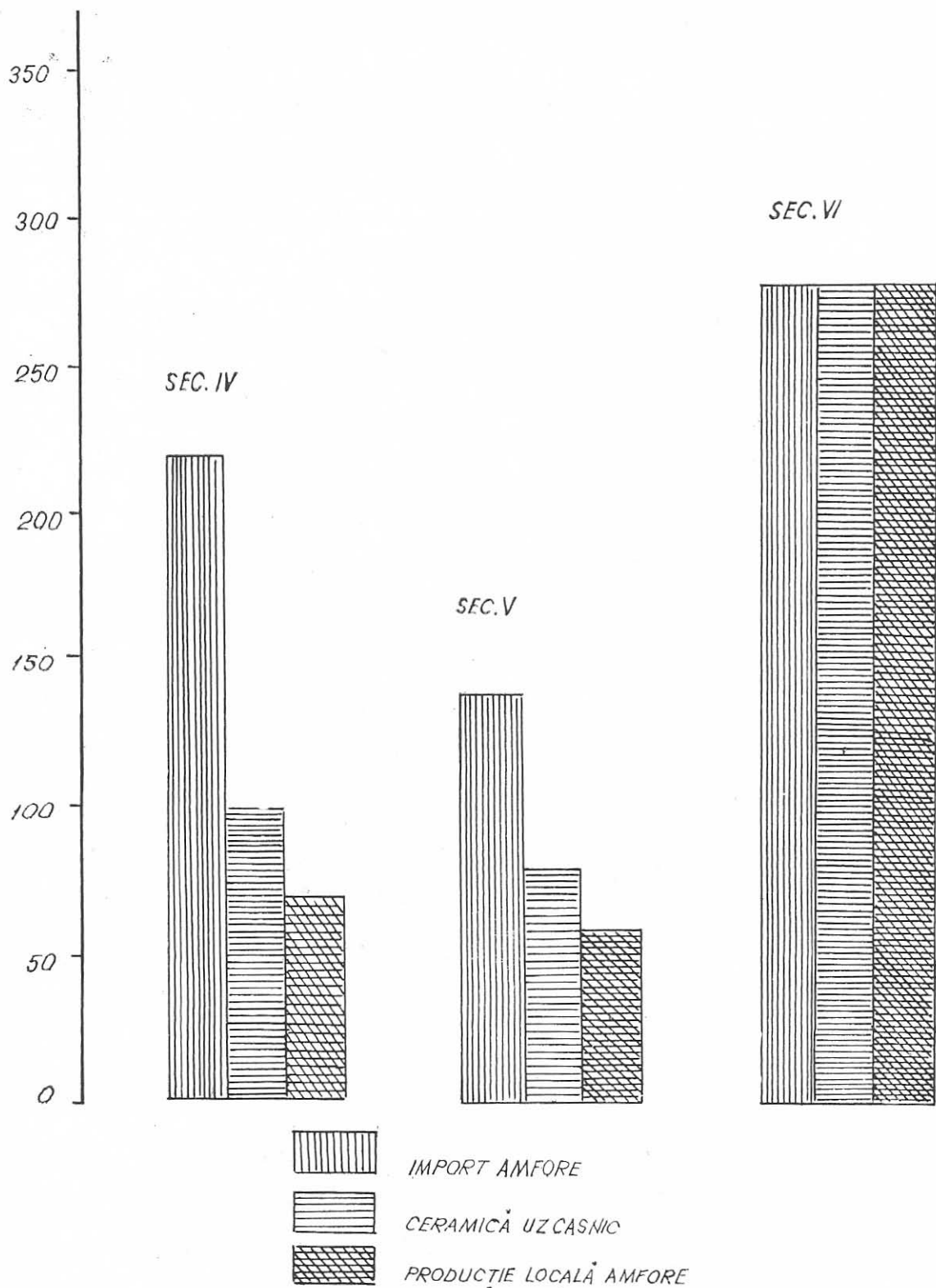

Pl. XXXV. Amforele tip J.

TIP S

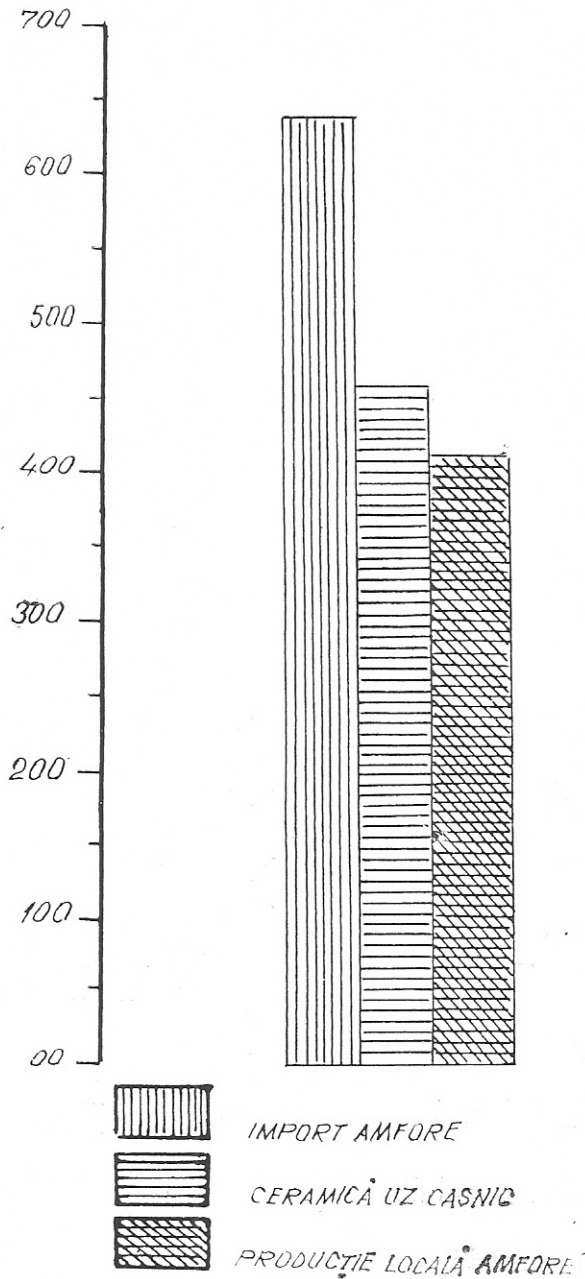

Pl. XXXVI. Amforele tip S.

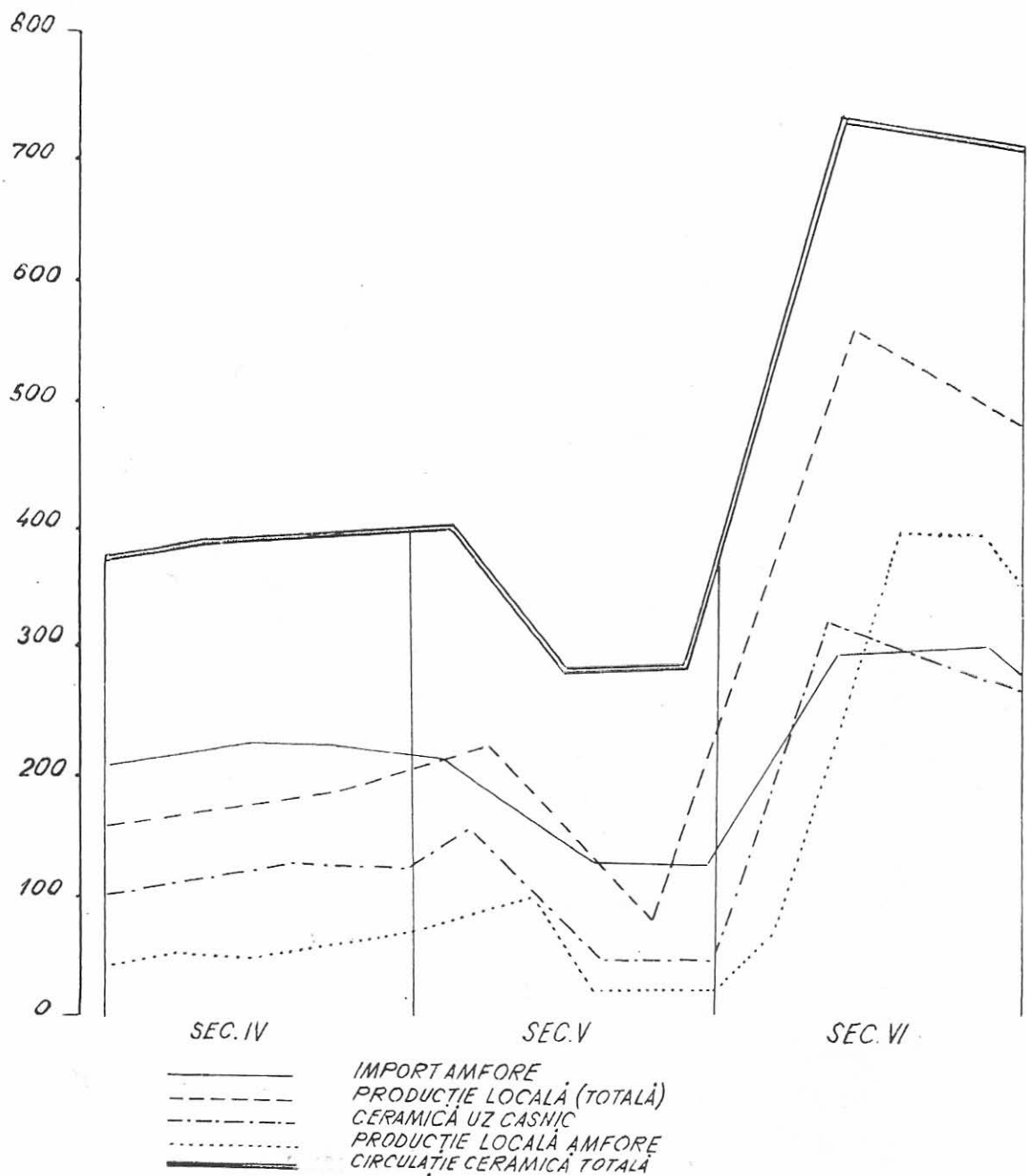

Pl. XXXVII. Grafice. Dezvoltarea ceramicii în aria istropontică, pe secole. (Amfore de import, ceramică comună, amfore locale).

EPOCA ROMANO-BIZANTINĂ (SEC. IV-VI)

Pl. XXXVIII. Grafice. Dezvoltarea ceramicii în aria istropontică, în întreaga epocă romano-bizantină.

Pl. XXXIX. Diagrama circulației categoriilor ceramice, sec. IV-VI, în aria isto-ponică

Pe baza datelor de mai sus, a zonelor de apariție și de răspîndire, noi constatăm o origine și o evoluție locală, în spațiul istro-pontic a amforei tip VII-A.

Intr-o navă scufundată în apropiere de Halikarnassos (620–625 e.n.) s-au descoperit numeroase amfore de tip A₂ și A₃, dar numai una singură de tip A₁²⁹.

G. F. Bass, autorul cercetărilor navei de la Halikarnassos, afirmă că amforele respective „își au cele mai bune paralele la Histria” și că „originea acestui tip de amfore va ajuta de asemenea la stabilirea itinerariului navei”.

Avînd în vedere datele prezentate pînă acum, credem în mod ipotetic deocamdată, că nava naufragiată în apropiere de Halikarnassos, conținînd o numeroasă cantitate de ceramică, (printre care amfore de tip A, ulcioare, oale și căni acestea găsindu-și de asemenea analogii în spațiul istro-pontic) fusese plecată dintr-un port vest-pontic către sud. Această ipoteză este susținută și de amforele de tip B aflate pe navă (vom vedea mai jos).

O problemă care se cere acum lămurită este cea a amforelor de acest tip, dar a variantelor din epoca romană timpurie, sec. II-III e.n. (amfore care, așa cum am arătat mai sus, stau la baza amforelor tip VII-A romano-bizantine), ce prezintă *tituli picti* sau stampile. S-a dovedit că atît stampilele cît și inscripțiile cu vopsea roșie erau contemporane.

Tituli picti reprezintă în cele mai multe cazuri nume în limba latină, care desemnau sau producătorii sau proprietarii. Uneori era indicat și conținutul. Însă literele care precizau capacitatea amforelor sînt grecești^{29 a}. În plus, pe amfore de acest tip s-au descoperit și cîteva nume grecești^{29 b}. Chiar și numele latine puteau prea bine să aparțină și unor romanizați. Cu toate că aceste nume sînt în parte latine, ele nu se întilnesc totuși în occident. Toate acestea atestă desigur o zonă grecofonă, orientală, a imperiului.

Pe amfore aparținînd aceluiași tip A timpuriu, din sec. II-III, întilnim și stampile pe gît sau toartă, toate cu litere grecești, reprezentînd nume în fromă geneticală. Aceste stampile s-au descoperit numai de-a lungul Dunării de Jos și pe coastele vestice și nordice ale Mării Negre, adică zona istro-pontică^{29 c}. Cîteva nume sînt romane (Marcus, Rufus), dar cu litere grecești, indicînd foarte probabil persoane romanizate.

²⁹ G. F. Bass, (mss), pl. V/324, pl. VII.

^{29 a} D. Tudor, *Apulum*, 7, 1968, p. 397.

^{29 b} G. Popilian, în *Dacia*, 18, 1974, p. 139.

^{29 c} *Idem*, p. 1411. $\Sigma\omega\zeta\omega\lambda\eta\varsigma$ (Romula, Sucidava, Apulum, Tyras) ; $\Sigma\tau\rho\alpha\tau\omicron\nu\epsilon\iota\kappa\omicron\upsilon$

(Sucidava, Romula, Durostorum, Sacidava, nordul Mării Negre, $\Pi\alpha\upsilon\lambda\omicron\upsilon$ (Drobeta,

Romula) ; $\eta\rho\alpha\kappa\lambda\alpha$ (Drobeta, Romula, Călărăși-Modelul, nordul Mării Negre, $\mu\alpha\rho\kappa\omicron\upsilon$

$(\phi\iota)\lambda\iota\pi\pi\omicron\upsilon$. $\mu\alpha\nu\tau\epsilon\iota\omicron\upsilon$, $\tau\alpha\tau\iota\alpha\nu\omicron\upsilon$, $\epsilon\rho\mu\iota\pi\pi\omicron\upsilon$ (Romula, nordul

M. Negre), $\epsilon\phi\eta(\beta\omicron\upsilon)$ (Sucidava) ; $\rho\omicron\upsilon\phi\omicron\upsilon$ (Orlea, Dinogetia, nordul Mării Negre).

Am văzut că aria de răspîndire a amforelor de tip A timpuriu, este cea istro-pontică. Din punct de vedere cronologic, cele mai timpurii apariții sînt cele de la Histria, în sec. I-II e.n. (fără stampile sau *tituli picti*, întrucît acestea apar ceva mai tîrziu, în sec. III, sau cel mult la sfîrșitul sec. II). Exact în aceeași arie istro-pontică se întîlnesc și stampilele și *tituli picti* de pe acest tip de amforă.

Semnificativ este faptul că amfore de tip A timpuriu, sau măcar stampile grecești pe gîturi sau toarte, n-au fost descoperite (nu numai în occident) dar nici în Pannonia și nici în sud, în agora ateniană^{29 d}.

Credem deci că datele de mai sus întăresc ipoteza originii istro-pontice a amforelor de tip VII-A.

S-a bănuț, mai de mult, că amforele cu *tituli picti* și-ar avea originea pe coasta dalmată sau pe valea Dunării Mijlocii, iar amforele cu stampile și-ar avea originea în Marea Egee^{29 e}.

Aceasta ar însemna că același tip de amforă era produs în cel puțin două centre, iar numele variate din inscripții și stampile ar reprezenta mai cu seamă pe proprietarii de vase și nu pe producătorii de ceramică. Dacă mai multe centre de producție a unuia și același tip de amforă pot fi plauzibile pentru o epocă mai tîrzie, în epoca sau momentul inițial nu putea exista, credem noi, decît un singur centru. Acest centru trebuie probabil plasat undeva pe coasta pontică (poate Histria, unde se afla cea mai timpurie descoperire a acestui tip — sec. I-II ?^{29 f}), de unde moda se răspîndește, ceva mai tîrziu, fiind preluată de alte centre ceramice. (epocă în care încep să se aplice stampile și *tituli picti*). Ne permitem să avansăm, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, și ipoteza unui singur centru (istro-pontic), care producea amfore pentru diferiți proprietari (fie proprietari de vii și producători de vinuri, fie latifundiari care vindeau cereale sau poate chiar negustori ce transportau o anumită marfă).

Să nu uităm de asemenea că nu numai pe litoral dar și în interiorul zonei istro-pontice au funcționat mari centre de ceramică în sec. II și III, cum ar fi cele de la Pavlikeni sau Butovo (Bulgaria).

O altă problemă, contradictorie în aparență, este cea a amforelor descoperite în magaziile edificiului (cu mozaic) ce deserveau portul antic Tomis. Aici au fost descoperite *in situ* (rămase după prăbușirea bolților magaziiilor) mai multe tipuri de amfore, majoritatea fiind amfore de tip A₁ și J. Prăbușirea și încetarea funcționării edificiului s-a produs la sfîrșitul sec. VI (dovadă și unele opaițe și tipare de opaițe din această epocă, monede, date stratigrafice etc.). Amforele tip A conțineau produse (terebentină, rășini, colofoniu) aduse din sud, din Asia Mică și Siria ; de unde ar rezulta, în primă instanță, că aceste amfore își au originea în orient. Numai că majoritatea amforelor păstrează două sau trei rînduri de inscripții, suprapuse, ceea ce dovedește reutilizarea lor măcar la două transporturi.

^{29 d} *Ibidem*, cf. și H. Robinson, *op. cit.*, p. 58–59.

^{29 e} D. Tudor, *op. cit.*, p. 398 ; G. Popilian, *op. cit.*, p. 139 și 140.

^{29 f} În această epocă, la Histria funcționau ateliere ceramice. Cf. Al. Suceveanu, *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 243–268 ; M. Coja, *SCIV*, 25, 1, 1974, p. 43–44 ; *Idem*, *SCIV*, 26, 4, 1975, p. 558–559.

Pe baza evoluției striurilor, credem că amforele în discuție au fost create în sec. IV, însă au avut o lungă folosință (fig. VII a). Al doilea rând de inscripții dovedește că amforele erau cel puțin la al doilea drum, de reîntoarcere în zona de origine. Așa încît, datarea în sec. IV a confecționării amforelor de tip A₁ descoperite la Tomis-mozaic nu contrazice îndelungata lor circulație pînă în sec. VI-VII, tot așa după cum mărfurile transportate din orient nu contrazic originea în zona istro-pontică.

TIP VIII-B. (Pl. VIII, 1-3 ; XXXIII).

Amfore de dimensiuni mijlocii, confecționate dintr-o pastă cretoasă, gălbuie-albicioasă, cu caolin. Corpul este ovoidal, cu fundul rotund. Decore pe întregul corp cu briuri în relief, orizontale, distanțate (așa zise „coaste”). Dimensiuni medii : l = 0,50 m. D. M. = 0,28 m.

Cea mai mare răspîndire a acestui tip se constată în spațiul istro-pontic, în sec. VI și VII e.n.³⁰.

Descoperirea unor exemplare de acest tip în nava de la Halikarnasos³¹, ne face să bănuim ipotetic drumul parcurs de navă din Pontul Sîng spre un port din Mediterana răsăriteană.

TIP IX-C (Pl. IX, 1, 2).

Amfore de mici dimensiuni (l = 0,34-0,40 m), din pastă roșie, corp piriform, pereți groși, profil neîngrijit. Caneluri largi. Deseori acoperite cu vopsea albă. Amforele din tipul C sînt caracteristice sec. VI-VII³²; după marea varietate și proasta calitate ca și pentru faptul că nu sînt cunoscute în sud am putea crede că aparțin regiunilor istro-pontice.

Amforele și amforetele de tip C, extrem de numeroase și de diverse, ne oferă totuși posibilitatea sesizării unei evoluții de la pasta roșie, bună, la pasta gălbuie, acoperită cu vopsea albă.

TIP X-D (Pl. X, XXXIII).

Amfore de mari dimensiuni, pereți groși, pasta roșie. Profil globular-piriform, gît înalt și larg. Două zone de caneluri pronunțate, pe umăr și lîngă fund. Toarte groase, cu caneluri longitudinale în „cartuș” ovoidal. Dimensiuni : l = 80 cm. D. M. = 65 cm.

³⁰ Numeroase la Sacidava, Altinum, Capidava, Carsium, Dinogetia, Tomis, Histria etc. C. Scorpan, *Ceramica*, p. 274, pl. III/5-8, X, 3-6. Robinson, M. 333 (sec. VI). Iacobson, SA, 15, 1951, p. 330, fig. 3/14. I. Ciangova, *Izvestiia* - Sofia, 22, 1959, p. 242-262. La Iatrus, lipsește. În *Klio*, 48, p. 266-268, formele tip B integrate (greșit) în tipul C (adică tipul A - Iatrus). Dar între amforele B și C, sînt multe diferențe. G. Kuzmanov, *op. cit.*, tip XIII.

³¹ Bass, *mss*, pl. VI, A, B, C.

³² *Histria*, 1, p. 456, fig. 379. I. Barnea, fig. 8/1-3. Iacobson, p. 326, fig. 1¹/₁, fig. 2. De asemenea la Sacidava, Tropaeum, Tomis. Lipsesc la Grace și Robinson. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 275, pl. IV/1-3, X, 7-9.

Tipul D, (pl. X, 3). descoperit numai la Sacidava, Dinogeția și Tomis. Datat la Sacidava în sec. V (o formă mai mare cu fund rotund), la Dinogeția și Tomis (în sec. VI)³³. Nu sînt analogii în alte părți.

Putem remarca trăsături evolutive în amforele de mari dimensiuni de tip D₁, din sec. IV e.n.³⁴ (pl. X, 2), iar tipul D₁ derivă, foarte probabil, din tipul nr. VI din epoca romană-timpurie – sec. II-III e.n. (forme romane timpurii care au la bază amforele tîrzii elenistice din zona istro-pontică), (pl. X, 1).

TIP XI-F (Pl. XI, IX).

Amfore cu fund plat, uneori inelar. Dimensiuni : I = 48 cm. D. M. = 28 cm. Databile în sec. IV și V e.n. Ele reprezintă în modul cel mai evident o continuare a unui tip de amforă timpurie, din sec. II și III e.n.³⁵.

TIP XII-L (Pl. IX, 3, 4 ; XXXIV).

Amfore cilindrice, profil simetric, pastă roșie sau gălbuie, fund în buton. Caneluri adînci, regulate³⁶. Dimensiuni medii : I = 60 cm. D.M. = 20 cm.

TIP XIII-G (Pl. XII, XXXIV).

Amfore globulare, cu fund plat, inelar. Pastă cenușie sau roșietică. Toarte în torsadă. Uneori pe fund un buton („umbo”).

La Sacidava (I = 40 cm. D. M. = 29 cm, pl. XII, 2) și Iatrus – sec. V e.n. La Oltina (I = 37 cm. D. M. = 30 cm, pl. XII, 3) – sec. VI e.n.³⁷.

La baza acestui tip se află amfore globulare din sec. II e.n., cu fund inelar. La Dinogeția, Cernavoda, Sacidava, forme asemănătoare, cu gura în formă de pilnie și buză răsfrîntă – sec. II e.n.³⁸. La Tomis o formă apropiată, cu gîtul cilindric și toarte în torsadă – sec. IV e.n.

³³ C. Scorman, *Sacidava, Pontica*, 6, p. 288, fig. 36/4. I. Barnea, fig. 8, 6, 7. C. Scorman, *Ceramica*, 8, p. 275–276, pl. IV/5, XI₁2–5, V/1. Tomis-mozaic, inedite (inform. M. Munteanu).

³⁴ C. Ionomu, *Pontica*, 1, p. 248, fig. 12–13. Analogii la Robinson, M 325, M 272 (sec. IV). O altă amforă la Mangalia într-un complex din sec. IV (inedit, inform. Z. Covacef).

³⁵ *Histria*, 1, p. 457, fig. 377. Robinson, J 5, J 51 (sec. II-III). M. 234 (sec. IV), M 323 (sec. VI). C. Scorman, *Ceramica*, p. 277, pl. XI/1. La Tomis, o amforă din sec. I-II (inedit).

³⁶ I. Barnea, p. 248, fig. 10/1. Böttger, *Actes...*, p. 132, fig. 1, tip. A. Idem, *Klio*, 48, nr. 9, 10, 18, 19 (sec. V-VI). Iacobson, p. 326, fig. 1/2. G. Kuzmanov, tip. XVII.

³⁷ C. Scorman, *Sacidava*, p. 316, fig. 37/2. M. Irimia, *Pontica*, 1, p. 394, fig. 15 (sec. VI). Böttger, *Klio*, 48, pl. XVI, tip. C, 370–420 e.n. In *Actes...*, p. 132, fig. 1. C. Scorman, *Ceramica*, p. 278, pl. V/7, XI/6–7, XI-A.

³⁸ Sacidava, Dinogeția, Cernavodă, sec. II, cu gura în formă de pilnie, pastă roșie. (SCIV, 1–2, 1953, p. 264, fig. 24/1).

TIP XIV-J (Pl. XIII, XXI, XXXV).

Amforă cilindrică, „eliptică”, fără gît, fără toarte, dar cu urechiușe-apucători la partea superioară ; fund conic. Un fel de barbotină grosolană pe suprafață, mai ales pe marginea gurii. Dimensiuni medii : $l = 80$ cm. D. M. = 25 cm. Două zone de caneluri, una pe umeri, alta pe fundul conic. În Dobrogea datate în sec. VI-VII e.n.³⁹ (pl. XIII, 4). Forme identice s-au descoperit în Mediterana occidentală, în sec. IV și V⁴⁰. La originea tipului J se află o amforă fără gît, cu fundul conic, descoperită în occident, sec. I e.n.⁴¹ (pl. XIII, 2).

Iar la baza acestui tip occidental, din sec. I e.n., se află un tip de amforă africană-punică⁴² (pl. XIII, 1).

Tipul XIV-J timpuriu, se întâlnește în număr mare în occident, în sec. I e.n., dar foarte rar în sec. IV-V e.n. În schimb, în orient astfel de amfore sînt numeroase în sec. V, VI și VII. În sec. I, amforele „eliptice” erau folosite pentru fructe *cadus cadi*, dar în sec. VI e.n. au o folosință variată (e.g., la Tomis-mozaic, transportau cuie).

TIP XV-M (Pl. VIII, 4-6 ; XXXIV).

Amfore de dimensiuni mijlocii, din pastă roșie, corp cilindric îngust, cu strangulare la mijloc. Gît mic, scurt, cu două toarte asemenea. Fund conic, cu caneluri mari concentrice. Dimensiuni medii : $l = 66$ cm. D. M. = 22 cm.

Există și variante lucrute neglijent, asimetrice. Datate în sec. V și VI e.n.⁴³. Fragmente de funduri s-au găsit însă și în sec. IV.

TIP XVI-S (Pl. XIV, XXXVI).

Amfore cilindrice înguste și înalte, (uneori cu îngustare spre fund — ca o coadă) (*spatheion* = *spatheia*). Uneori fără toarte. Dimensiuni : $l = 0,40-0,80$ m. D. M. = $0,10-0,14$ m. (pl. XIV, 4-6).

³⁹ Descoperit la Constanța (Tomis) — mozaic ; la Histria, Em. Condurachi, *Histria*, 1, fig. 389 ; *Materiale și cercetări*, 7, p. 240, fig. 11 ; și în zona ER, sec. VI — Al. Suceveanu ; Halikarnassos (G. F. Bass, *mss*, pl. II, 500). A. L. Jacobson, p. 327-328, fi. 9 (sec. V-VII). C. Scorpan, *Ceramica*, p. 278, pl. 11/5-7, IX/1-3. K. M. Kaufmann, *La découverte des Sanctuaires de Ménas, Alexandria*, 1908, (Egipt, sec. V-VI). G. Kuzmanov, tip XIV. În *Pontica*, 8, 1975, p. 268-269, datorită formei cilindrice, unificasem tipurile K și J într-un singur tip, greșeală corectată acum.

⁴⁰ Mercedes Vegas, p. 145, fig. 56, tipul 59 (sec. IV și V).

⁴¹ Dressel, 21-22. M. Vegas, *op. cit.*, p. 129, fig. 47, tip 52 (sec. I). F. Zevi, *op. cit.*, p. 222.

⁴² M. Ponsich, *Bulletin d'archéologie marocaine*, 7, 1967, p. 378, fig. 2/II (tip cartaginez) și p. 380, fig. 3/IV (tip ibero-punic).

⁴³ *Histria*, 1, p. 459, fig. 386, *Materiale*, 7, p. 240, fig. 11. Zeest, pl. XL, 103 (sec. IV). Jacobson, fig. 4. C. Scorpan, *Ceramica Sacidava*, p. 277-278, pl. V/5, 6, G. Kuzmanov, tip XI (o variantă deformată). V. F. Gaidukevici, *MIA*, 25, 1952, p. 120, fig. 149. Zeest, pl. XL, 103. I. Barnea, fig. 4/1 (Dinogetia, variantă primitivă). Constanța, inv. nr. 2502, 2503, 15034.

Datare : la Histria – sec. VI (cu monede Mauriciu Tiberiu și Focas⁴⁴, la Ravena – sec. V e.n., în Egipt – sec. VI e.n.⁴⁵. La Iatrus – faza C⁴⁶. La Varna, sec. IV e.n. (cu tezaur monetar)⁴⁷. Originea în occident, forma Dressel 27 (la baza căreia se află o amforă punică)⁴⁸.

TIP XVII-R (pl. XV).

Amfore de dimensiuni mijlocii, din pastă roșie, cu pansa conică alungită (ca un morcov), o ușoară îngustare la mijloc, fund conic ascuțit. Gît cilindric, mai mult sau mai puțin înalt, și două toarte scurte. Dimensiuni : $l = 60$ cm. D. M. = 18 cm. Corpul acoperit de caneluri, uneori mai dese și mai apropiate, alteori distanțate și puțin pronunțate. Datare în sec. V și VI e.n.⁴⁹.

TIP XVIII-P (Pl. XVI, 1, 2).

Amforă de dimensiuni mijlocii, cu profilul pansei oval, fund rotund, gît scurt, cilindric și două toarte mici. Din pastă roșie, cu urme de mica și nisip, și angobă lucioasă la suprafață. Corpul acoperit de largi și regulate caneluri. Dimensiuni medii : $l = 60$ cm. D. M. = 28 cm. Datare : sec. IV și V e.n.⁵⁰.

TIP XIX-T (Pl. XVII, XXI).

Amfore de foarte mari dimensiuni : (Înălțimea = 1,08–1,25 m și diametrul maxim = 0,50 m).

Din pastă cărămizie, au corpul bombat-cilindric, cu ușoară lărgire la partea inferioară. Umerii profilați și îngroșați. Gît larg și înalt, cilindric sau ușor conic. Caneluri pe gît și pansă. Descoperiri foarte rare. La Histria, datat în sec. VI e.n. Încă un exemplar, extrem de voluminos la Tomis. ($l = 1,20$; D. M. = 0,50 m). Inedit.

⁴⁴ *Histria*, 1, p. 460, fig. 388. La Tomis două exemplare inedite.

⁴⁵ V. Grace, fig. 67 și 68.

⁴⁶ Böttger, *Actes...*, pl. 1, E₂, faza C (sec. V).

⁴⁷ Inform. – Al. Mincev. De asemenea, D. Tudor, *Sucidava*, Bruxelles, 1965, pl. IV (sec. VI). Bass, *mss*, pl. III, 358. (sec. VII, 620–625 e.n.). Halikarnassos, Chios, Istanbul.

⁴⁸ M. Ponsich, *loc. cit.*, V. Grace, *Amphoras*, fig. 38 (sec. II î.e.n.).

⁴⁹ Iacobson, p. 326, fig. 1/1 (sec. VI), p. 328, fig. 2 (sec. VI-VII). *Materiale*, 7, p. 240, fig. 11 (Histria, sec. VI-VII). Böttger, *Klio*, 48, pl. XIII, 22 (Iatrus) și *Actes...*, pl. 2, P (sec. VI). D. Tudor, *op. cit.*, pl. XXV (Sucidava). I. Barnea, *op. cit.*, (sec. VI la Dinogetia). G. Kuzmanov, tip IX și X (sec. V-VI).

⁵⁰ Zeest, pl. XXXIX, 98, 99 (sec. IV). Iacobson, *MIA*, 63, 1959, p. 302. *Idem*, SA, 15, 1951, p. 327–328, fig. 2. Böttger, *Actes...*, pl. 2, K (sec. IV).

Tipul T începe evoluția din sec. II-III e.n. și continuă neschimbat pînă în sec. V-VI e.n.⁵¹.

FORME RARE.

TIP XX-Y (Pl. XVI, 3 ; XXI)

Amfore de mari dimensiuni. Slip gălbui-cenușiu, elegant, suprafață netedă. Gîtul scurt, cilindric, cu gura ca un manșon inelar în jurul buzei, de la care pleacă toartele (*trase din buză*). $l = 0,70$ m. La Tomis, trei exemplare, databile în sec. VI e.n. (inedite).

TIP XXI-Z (Pl. XVIII).

Amforă cu gît scurt și gură largă. Are însă două toarte mari, corp încăpător bombat, fund mare plat. Exemplar unic, la Histria, precis datat în sec. VI e.n.⁵². Tradiția acestei forme o aflăm tot la Histria, în sec. I-II e.n.⁵³.

TIP XXII-U (Pl. XIX).

Formă rar întilnită, numai în sud (Atena, Knidos). Pastă de culoare cărămie sau roz, cu slip asemănător. Corp ovoidal, bombat la partea inferioară. Gît îngust, cu umflătură în dreptul toartelor. Buza rotunjită. Caneluri cu muchii aplatizate pe corp. Fundul este caracteristic : buton alungit, separat de restul amforei printr-un disc, uneori adîncit. Datat în sec. IV și începutul sec. V (cf. Robinson, pl. 17, L 55 ; pl. 28, M 238 ; pl. 30, M 305 și 306) (pl. XIX, 3, 4).

În mod evident, originea acestui tip se află în amfora de Knidos, din epoca elenistică (cf. V. Grace, *Hesperia*, supl. 8, 1949, pl. 19, 7, 9 și *idem*, *Amphoras*, fig. 64 și 66).

TIP XXIII-V (Pl. XIX, 7)

Formă originală, rar întilnită. Din pastă cărămie, cu urme de slip albicios. Corp cilindric ($l = 50$ cm), cu caneluri, gît larg, scund, cu buza

⁵¹ *Histria*, 1, p. 455, fig. 378 $l = 1,08$ m (sec. VI), Pavlikeni (Bulgaria, sec. II-III), Zeest, pl. XXX, 72 a (Mirmekion, sec. II-III, $l = 1,10$ m), pl. XXXI, 75 a (Olbia, $l = 1,25$ m, sec. II-III), Böttger, *Klio*, 48, p. 271. G. Kuzmanov, tip II (sec. IV).

⁵² *Materiale*, 7, 1960, p. 240, fig. 11.

⁵³ *Histria*, 2, pl. 80, XXVII, 10, pl. 82, XXX, 1. (sec. II).

rotunjită. Umăr orizontal. Un picior foarte lung și îngust. La Atena, sec. I-II și III-IV e.n. (Robinson, pl. 8, G 199 ; pl. 16, L 11 ; pl. 28, M 239). La Sozopol, sec. IV (G. Kuzmanov, tip V, p. 16).

AMFORE NORD-DUNĂRENE (Pl. XX).

În mediul „barbar” din nordul Dunării de Jos, în cîmpia Munteniei (cultura Sîntana de Mureș), au fost descoperite mai multe amfore și amforete, datate în sec. IV e.n. (vezi B. Mitrea, *op. cit.*, p. 210, fig. 14 ; p. 216, fig. 22, p. 265, fig. 89, p. 266, fig. 91 ; p. 277, fig. 104 ; p. 279, fig. 106 ; p. 295, fig. 140 ; p. 351, fig. 218 ; p. 358, fig. 226 ; p. 368, fig. 237 ; p. 377, fig. 246 ; p. 380, fig. 249. Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 276, pl. CXXVI, 1). Aceste amfore reprezintă forme inedite, creații hibride, care conțin elemente diferite, de la mai multe tipuri de amfore, atît din sec. IV e.n. cît și din sec. II-III e.n.

Forme rare, insolite, au mai apărut la Atena, Sucidava (Oltenia), nordul Mării Negre. (vezi pl. XIX, 5, 6, 8-12).

Acestor forme rare, izolate, nu le putem preciza originea și linia evolutivă.

În concluzie, în urma studierii grupelor-tipuri de amfore prezentate mai sus, cu analogiile și zonele de difuziune, considerăm că unele forme au o origine și o evoluție locală, prin aceasta înțelegînd un spațiu geografic relativ mare, cuprins între Dunărea de Jos, Balcani, litoralul vest-pontic și nord-pontic (ceea ce am numit în mod curent *spațiul istro-pontic*). Dintre tipurile de amfore cu origine și evoluție probabile în acest spațiu istro-pontic, menționăm tipurile A, B, C, G, I în variante locale, Z, Y, U. Tipurile B și G, mai cu seamă cele cu „umbo” pe fund.

Hărțile pe care am marcat punctele descoperirilor principale de amfore, pe tipuri și etape cronologice, indică credem noi, în mod evident, zonele de origine ca și drumurile de difuziune și evoluție. Desigur, în stadiul actual al documentării, nu putem încerca stabilirea acestor linii evolutive decît doar pentru cîteva forme.

Dintre tipurile din sec. IV-VII, cu origini și evoluții stabilite de noi, unele bineînțeles cu titlu de ipoteză, 19 tipuri de amfore sînt orientale, 3 au origine occidentală, 1 nu poate fi determinat nici ipotetic, 8 forme sînt istro-pontice. Dintre amforele romane timpurii, cunoscute în aria studiată, 12 continuă pînă în epoca romano-bizantină iar 8 tipuri dispar odată cu sec. IV e.n.

Ne vom referi acum, pe scurt, la unele concluzii la care s-a ajuns în două lucrări recente, des citate de noi, cele ale lui B. Böttger și G. Kuzmanov.

B. Böttger susține că centrele de producție și livrare ale amforelor trebuie căutate în regiunile agricole sudice, Grecia și Asia Mică. (*Actes*, p. 131–134). Se afirmă și un drum comercial nord-sud cu trecerea prin Moesia și Tracia (*Klio*, 48, p. 252). Noi subscriem, desigur, la această opinie, dar numai ca o caracteristică generală, pentru cele mai mari și mai răspândite tipuri. Există însă, așa cum am încercat să demonstrăm, și unele tipuri produse local. Tot așa cum nu putem exclude o producție locală a unor amfore de mică capacitate, realizate grosolan.

De asemenea unele încadrări cronologice la latrus, valabile desigur pentru acele descoperiri, vor trebui revăzute în cazul extinderii datării la *întregul spațiu de difuziune* a unui tip. Astfel, tipul A (XII-L, la noi) e datat numai în faza B (a doua jumătate a sec. IV e.n.), tipul B în faza C (prima jumătate a sec. V), tipul C în faza C, tipul E în faza C, P în D, ș.a.m.d. Nu numai că majoritatea acestor tipuri durează și în sec. VI-VII e.n., dar și momentul apariției este mai timpuriu (cf. bibliografia studiului nostru). În orice caz, față de *Actes*, p. 132, fig. 1 și 2, în *Klio*, 48, cronologia este mai largă și mai nuanțată, apropiindu-se de concluziile noastre.

B. Böttger ajunge și la stabilirea unor concordanțe marfă-amforă (ulei de măsline în afore cilindrice sau conice, vinul în amfore ovoidale, cerealele în amfore globular-piriforme). Credem însă că în epoca romano-bizantină orice tip de amforă putea transporta sau conserva diferite feluri de produse, mai ales dacă avem în vedere reutilizarea lor îndelungată. La Tomis-mosaic, amfore cilindrice conțineau cuie de fier, amfore globular-piriforme conțineau rășini, smirnă, colofoniu, terebentină. Din această cauză, credem că diagrama importurilor de mărfuri și de vase nu reflectă situația reală. Cu atât mai mult cu cât o parte a formelor ceramice au o origine locală, istro-pontică, putând să fie considerate importuri cel mult la latrus și nu în zonă.

Noi am stabilit asemenea diagrame, pe baza unor statistici generale istro-pontice, renunțând însă la concordanța marfă-amforă.

Deosebit de valoroasa lucrare a lui G. Kuzmanov reprezintă o primă și izbutită încercare de tipologie și de sinteză asupra amforelor romano-bizantine din imperiul de răsărit.

Se impun însă câteva observații și rezerve. În primul rând din seria tipologică lipsesc câteva tipuri, bine conturate și răspândite în spațiul respectiv (II-K, VII-A₂, X-D, XI-F, XIII-G, XV-M, forma de bază, XVI-S), ce erau deja publicate în momentul redactării studiului lui G. Kuzmanov. În al doilea rând, unele date cronologice trebuie modificate pe baza ultimelor descoperiri. În al treilea rând, cunoașterea numai a informațiilor, fotografiilor și desenelor din bibliografie, fără studiul direct al pastei, tehnicii și aspectului general, a dus la unele amestecuri și confuzii, la crearea unor tipuri artificiale.

Astfel, tipul I (sec. IV) și tipul XIII b (sec. VI), sînt variante ale aceluiași tip, cu modificări evolutive pe scara cronologică. În același timp, tipul XIII b se separă categoric prin tehnică și pastă de tipul XIII (tip perfect individualizat). Tipul II continuă pînă în sec. VI. Tipul VI (așa cum apare în desen) aparține sec. VI – cînd este răspîndit, dar cu rădăcini evolutive

în epoca romană timpurie. Tipul VII, este răspîndit și în sec. V e.n. (iar desenul este fals în ceea ce privește piciorul amforei).

Tipurile IX și X formează în realitate un singur tip, eventual cu variante. Tipurile XI și XV sînt variante neglijente ale tipului cu corp cilindric strangulat la mijloc (dar simetric și elegant – tip XV-M la noi). Tipurile XVI și XVII sînt variante ale aceluiași tip, în legătură evolutivă directă cu tipul XIII b și tipul I. Tipul XIX (cu striuri orizontale) începe în sec. IV e.n., iar tipul XX este o variantă, a tipului XIX ; în același timp lipsește o variantă prea caracteristică sec. VI, cu striuri vălurite (tip A_2 – la noi).

Cu toate aceste rezerve, mai mult de ordin bibliografic și convențional-tipologic, sinteza lui G. Kuzmanov (alături de cea a lui B. Böttger) rămîn valoroase și interesante analize în problema care ne preocupă.

ULCIOARE

Una dintre cele mai răspîndite categorii ceramice din epoca romano-bizantină. Ne vom referi la cîteva tipuri din zona istro-pontică, unele cu evoluție din epoca romană timpurie, altele inedite, creații locale.

TIP A. (Pl. XXII, 1, 2).

Ulcioare din pastă cenușie sau brun-roșietică. Pereții groși, dar netezi pe suprafață. Gît cilindric sau în formă de pîlnie, o singură toartă, fund plat, uneori caneluri. Dimensiuni medii : l = 18 cm. D. M. = 11 cm.

Datate : sec. IV-V e.n. Pot fi considerate producții locale. În genere, descoperiri rare⁵⁴.

TIP B. (Pl. XXII, 3, 4)

Din pastă fină, roșie-cărmizie, cu pereți fini, profil simetric, elegant.

Dimensiunile variabile : l = 11 cm – 25 cm. Corp piriform, armonios, gît în formă de pîlnie, cu buza profilată. O singură toartă, fund mic inelar. Pe corp, caneluri fine (aproape striuri) dese, pe toată suprafața, sau dispar spre fund. Aparțin sec. IV-VI e.n., fiind foarte răspîndite⁵⁵.

⁵⁴ Petre A., *Materiale*, 8, p. 577, fig. 13 b. C. Iconomu, *Pontica*, 2, p. 97, fig. 15. C. Scorpan, *Ceramica*, p. 285, pl. VII, 1, 2.

⁵⁵ *Pontica*, 2, p. 87, fig. 5. Petre A., *loc. cit.*, *Histria*, 1, fig. 392. Robinson, L 42, M 268 (sec. IV) ; M 295, M 296 (sec. V). C. Scorpan, *Ceramica*, p. 285, pl. VII/3, 4 ; XII/2.

TIP C. (Pl. XXIII, 2, 3, 7)

Cele mai frumoase forme de ulcioare. Din pastă cărămizie sau roz-gălbuie. Corp ovoidal prelung, cu gît înalt, îngust, proporțional, gura spre pilnie, cu buza îngroșată manșon, cu muchii sau evazare. Fund plat-ine-lar. Uneori, în zona umerilor striuri-caneluri.

Dimensiuni : l = 25–30 cm.

Datate, în sec. IV-VI e.n. Au originea în epoca romană timpurie, sec. I-II e.n., iar cele romane timpurii derivă din *lektythos*-ul elenistic⁵⁶.

TIP D. (Pl. XXII, 10 ; XXIII, 5, 6)

Ulcioare elegante, dar mai bombate, cu fund lat, gît scurt, buza variabilă. Caneluri pe corp.

Dimensiuni : l = 22 cm.

Puțin răspîndite, dar evoluție încă din epoca romană timpurie. Datate în sec. V-VI e.n.⁵⁷.

TIP E. (Pl. XXIV).

Din pastă cenușie, poroasă și aspră. Corp globular, mic, gît scurt, buza mai largă cu muchii ; două toarte. Fund mic, cu „umbo”. Datate în sec. VI e.n. Dimensiuni : l = 16–20 cm. (pl. XXIV, 5).

Reprezintă o creație locală, poate pe limes-ul scythic, dar cu o evoluție ale cărei începuturi se pot sesiza încă în sec. II e.n. Descoperiri rare : Capidava, Sacidava, Piatra Frecăței (Beroe), Sucidava⁵⁸.

TIP F. (Pl. XXII, 11)

Ulcioraș, *unic*, Sacidava. Din pastă gălbuie-cenușie, cu nisip, pietricele în pastă. Pereți groși, neregulați. Corp mic, globular ; o singură toartă, fund plat. Pe umăr o linie adînc incizată în val neregulat. Descoperit la Sacidava, sec. VI-VII e.n. Dimensiuni : l = 16 cm. (vezi C. Scorpan, *Pontica*, 9, p. 287, tip F).

⁵⁶ I. Barnea, fig. 8/4, 5 ; 14/4 ; 15/2. La Histria, sec. IV (SCIV, 2, 1971, p. 205, fig. 4). Böttger, *Actes...*, fig. 3/A, 3/B, 3/C, C. Scorpan, *Ceramica*, p. 285–286, fig. XII/1. Robinson, L 43. Pentru formele timpurii, vezi A. Rădulescu, în *Pontica*, 8, 1975, p. 345, pl. X. Pentru evoluția din epoca elenistică, vezi M. Bucovală, în *Pontica*, 2, p. 308–309, fig. 15, 16.

⁵⁷ Histria, zona ER, sec. V-VI, Inform. Al. Suceveanu, SCIV, 2, 1971, p. 205, fig. 4. (sec. IV). C. Scorpan, *Ceramica*, p. 286. Forme timpurii, A. Rădulescu, *op. cit.*, pl. X.

⁵⁸ Piatra Frecăței, sec. VI, inform. Al. Barnea. C. Scorpan, *Ceramica*, p. 286–287, pl. VII/8, 9. A. Rădulescu, *op. cit.*, pl. XIII (sec. I-III en.).

OALE – CĂNI

În general din pastă gălbuie cu aspect de cretă (caolin, mai ales pe limes), sau cenușie-negricioasă în ultima fază a epocii romano-bizantine.

TIP A. (Pl. XXV).

Căni, de 11–20 cm înălțime, cu corp relativ bitronconic, fund plat și gura largă, cu o singură toartă. Suprafața e acoperită de caneluri. Buza este îngroșată ușor și evazată spre exterior, cu o șanțuire largă în interior, trăsătură caracteristică oalelor din epoca țirzie, ce anunță în mod evident epoca feudală.

O variantă o formează oalele de mai mari dimensiuni, cu două toarte. Unele nu au toarte.

O oală cenușie, descoperită la Sacidava are fundul cu *umbo*. Sec. VI.⁵⁹ Încep evoluția în epoca romană timpurie.

TIP B. (Pl. XXVI, 3-7)

Oale, de cel puțin 20–30 cm. înălțime, din pastă bej-gălbuie sau mai ales cenușie, cu corp globular-sferic, uneori turtit la poli, cu fundul inelar bine evidențiat, cu două toarte și – element caracteristic – cu gura largă și buza înaltă, cilindrică, dreaptă, decorată sau nu cu caneluri. Sec. VI e.n.⁶⁰. Originea în epoca romană timpurie.

TIP C. (Pl. XXVII, 6)

Oale globulare, (înalte de 20–30 cm), cenușii, cu două toarte, cu caneluri cu muchii pe exteriorul buzei drepte și înalte, în interior cu dublă șanțuire și muchie marginală. Fundul are „umbo”. Descoperiri la Sacidava, sec. VI și la Tropaeum, sec. VI e.n.⁶¹. Evoluție lungă, din epoca timpurie.

TIP D. (Pl. XXVII, 5)

La Sacidava, pe nivelele sec. VI e.n. O oală întreagă bombată, buza rotunjită și răsfrîntă, culoare cărămizie-roșiatică vie, cu fund ușor bombat

⁵⁹ *Histria*, 1, fig. 394–396. Bass-Doorninck ; pl. 3/22, 2/24. I Barnea, fig. 8/8, 14/1–3. C. Scorpan., *Ceramica*, p. 288, pl. VIII/1, 2. A. Rădulescu, pl. IV (sec. II-III). Pentru evoluția din chytra elenistică, M. Bucovală, *op. cit.*, p. 310–312.

⁶⁰ I. Barnea, fig. 4/2. *Histria*, 1, p. 393. Bass Doorninck, pl. 2/23 (sec. IV). Baas, pl. III/63, 249, 64 (249 – cu „umbo” = origine pontică, sec. VII). C. Scorpan, *Ceramica*, p. 288, pl. VIII/3, 6, XIII/1. Forme timpurii, A. Rădulescu, pl. II.

⁶¹ C. Scorpan, *op. cit.*, p. 288, pl. VIII/4, XII/9. *Histria*, ER și Tropaeum. (Inform. Al. Suceveanu și R. Ocheșeanu). Robinson, M 374, sec. VI. Bass-Doorninck, pl. 2, 23. Bass, pl. I, 65.

(fără stabilitate) descoperită la Tomis, într-un mormînt din sec. VI e.n. (Înălțime = 24 cm. Diametrul = 21 cm). Începe evoluția în primele secole e.n.⁶², cu rădăcini în epoca elenistică.

TIP E. (Pl. XXVIII, 1)

Descoperită la Sacidava, sec. VI e.n. Cană, corp bombat-piriform, gît scurt, gura largă cu buza trilobată, o singură toartă, fund mic. plat. (inv. nr. 20150, înălțimea = 13 cm, diametrul = 11 cm).

Pe lingă gura trilobată și cîteva caneluri pe umăr, are dungii late de vopsea roșie pînă la o dungă orizontală pe diametrul maxim. Trasate dezordonat, cu neregularități și prelingerii spre fund. Analogii – dar numai ca profil – la latrus și Sucidava. Creație locală. (vezi Böttger, fig. 3 și Tudor, *Dacia*, 7–8, 1937-40, p. 382, nr. 3).

TIP F. (Pl. XXVIII, 7)

Cană de la Sacidava; sec. VI, de mici dimensiuni (l = 10 cm, d. = 6 cm, d. gurii = 5 cm). Inv. nr. 19819. Inedit.

Căniță din pastă brun-roșiată, pereții groși, corp mic bitronconic și gît înalt, larg cilindric, acoperit cu caneluri. Fund mic, inelar. O singură toartă. În genere, are un aspect primitiv. Creație locală. Nu are analogii.

TIP G. (Pl. XXVIII, 2)

Cană-pahar de la Sacidava, sec. VI e.n. Formă cilindrică simplă, pereții groși, din pastă cărămizie apră; gura simplă, fund plat. O incizie fină în jurul fundului. (inv. nr. 20863, înălțime = 10 cm, diametrul = 6,5 cm). Tip inedit, fără analogii. Creație locală.

TIP H. (Pl. XXVII, 3)

Oale mari (l = 36 cm, D = 24 cm), încăpătoare, gura largă, jumătatea inferioară tronconică, fund inelar. Două toarte. Pastă fină cărămizie, cu angobă roșie. Formă elegantă, foarte rară, cu veche tradiție în epoca romană timpurie și în craterul elenistic.

La Tomis-parcul catedralei, un exemplar întreg, a doua jumătate a sec. IV e.n.

⁶² C. Scorpan, *op. cit.*, p. 299, pl. VIII/5, XII/10. Robinson, F 83–85 (sec. I i.e.n.), M 52, sec. II.

Așa cum am demonstrat mai sus, majoritatea amforelor romane târzii (sec. IV-VI) în zona dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră au fost importate. În ceea ce privește ceramica de uz comun, casnic, cele mai multe tipuri și forme dovedesc o origine și o evoluție locală, în această zonă istro-ponctică, tot așa cum unele forme reprezintă creații izolate, locale, fără vreo linie evolutivă. (vezi și pl. XXVIII bis).

În încheiere, am realizat câteva hărți care oferă un tablou sugestiv și rezumativ al originilor, evoluțiilor și răspîndirilor citorva grupe ceramice în Mediterana și Marea Neagră. *N.B.* Punctele marcate pe hartă, reprezintă nu atât stațiunile arheologice, cât mai ales zona respectivă, în ansamblu.

De asemenea, am întocmit grafice și o diagramă pe secole și pe categorii, referitoare la aria istro-ponctică. Graficele folosesc cifre medii, ale unui întreg secol și nu cifre maxime — care se pot observa pe diagramă în unele momente de vîrf.

Cîteva observații se impun.

În ansamblul epocii romano-bizantine (sec. IV-VII), importul amforelor depășește producția locală de amfore (locală în sensul ariei vaste istro-ponctice). Numai că producția locală de amfore adăugată producției locale de ceramică uzuală dă o producție totală ce depășește importul.

Din punct de vedere cronologic, cel mai bogat în ceramică este secolul al VI-lea, pe cînd în sec. V producția și circulația ceramicii sînt reduse. Ceea ce de fapt caracterizează sec. VI este deosebita dezvoltare a producției locale, de amfore și de vase uzuale.

Importul de amfore crește treptat pînă la sfîrșitul sec. IV, apoi scade vertiginos în prima jumătate a sec. V, se menține la o medie scăzută și constantă în a doua jumătate a veacului, pentru ca în sec. VI să se ridice deasupra nivelurilor anterioare.

Producția locală urmează un drum asemănător, dar cu unele abateri. Astfel, la începutul veacului V, producția de vase casnice (în primele două decenii), ca și cea de amfore (în primele patru decenii) rămîn ascendente; după o dezvoltare monotonă și creștere nesemnificativă în sec. IV (vreme în care importul de amfore deține cea mai ridicată cifră), abia la începutul sec. V producția locală se înviorează (chiar în condițiile invaziilor hunice). Avîntul producției locale, poate și pe baza scăderii importurilor (deci lipsa unei puternice concurențe sudice și orientale), nu durează prea mult, invaziile hunice avînd repercusiuni adînci. În cea de a doua jumătate a secolului V, cînd ne-am putea aștepta la o revenire economică, constatăm însă o stagnare îndelungată, ce reflectă o criză de aproximativ patru decenii. Această stagnare prelungită la un nivel scăzut, se explică probabil prin lipsa forței de refacere. O nouă scădere accentuată se constată și la sfîrșitul sec. VI și începutul sec. VII.

Conchidem deci că analiza statistică a circulației ceramicii în marea arie istro-pontică, duce la unele concluzii importante privind dezvoltarea economică în general : a) evoluția constant-ascendentă armonioasă de la începutul sec. IV pînă prin al treilea deceniu al sec. V ; b) prăbușirea și stagnarea generală după al treilea deceniu al sec. V (în vremea și după invaziile hunice) ; c) creșterea rapidă și multilaterală din sec. VI, ce atinge nivele mult superioare veacurilor anterioare, fapt care subliniază și importanța economică, poate și politică, la care ajung regiunile istro-pontice ale imperiului.

În ceea ce privește valabilitatea schemelor noastre, ea are un caracter relativ, reflectînd stadiul cercetării în acest moment. Multiplicarea descoperirilor, clasificărilor și interpretărilor va aduce desigur suficiente corective diagramelor. S-ar putea de asemenea, ca decalajul mare între sec. IV și VI să nu reflecte exact realitatea epocii, întrucît straturile arheologice ale sec. VI sînt mult mai bine păstrate și mai mult cercetate. De aceea, ar trebui să acordăm secolului IV un coeficient în plus. În sfîrșit, în ceea ce privește diagrama producției locale de amfore, ea este parțial ipotetică întrucît se bazează pe ipoteza unor tipuri locale. Oricum, chiar dacă unele tipuri locale se vor dovedi de import, curba generală a circulației ceramicii rămîne aceeași.

ORIGINES ET LIGNES ÉVOLUTIVES DE LA CÉRAMIQUE ROMANO-BYZANTINE (IVe-VIIe) SIÈCLES) DE L'ESPACE MÉDITERRANÉEN ET PONTIQUE.

Resumé

Jusqu'à présent, on n'a pas publié une étude sur les origines et les directions évolutives (du point de vue chronologique et géographique) de la céramique des IVe-VIIe siècles de n.è. (la céramique de la haute époque byzantine ou romano-byzantine). Le but de cette étude est un essai d'atténuer la lacune mentionnée ; partiellement réussie et seulement hypothétiquement pour quelques types de céramique.

Nous devons souligner dans le même temps, l'absence d'une étude de synthèse sur la céramique dans l'empire de l'est ou au-moins sur la céramique d'une région, p.e. Dobrudja. Quand-même, nous disposons de quelques travaux où la céramique a une certain importance : des études de cette manière restent en permanence utiles.

Par rapport à la typologie parue dans *Pontica*, 8, 1975, cet ouvrage apporte quelques compléments et modifications, résultat naturel de l'extension des recherches sur une aire tellement vaste. Le nombre des types a grandi, p.e. le type J (par la séparations du K), le type M (par la séparations de L).

L'ordre alphabétique représente un indice de la quantité (A, B, C, sont les plus nombreux dans l'espace intro-pontique). L'ordre numérique représente l'indice chronologique (e.g., le type I-E paraît dès le IIIe s. de n.è. mais les découvertes en sont plus rares que celles du VII-A).

Les planches - avec l'évolution schématique des formes, et les cartes - avec les aires de diffusion, sont strictement synthétique, mettant à la disposition seulement une orientation générale, laquelle doit être complétée par la bibliographie (voir les notes).

Dans la cadre très vaste méditerranéno-pontique, nous délimitons souvent une aire istro-pontique, dans un sens plus large, étendue entre le Bas-Danube, le Delta du Danube, les Balcan, le littoral du ouest et du nord de la Mer Noire.

Nous avons établis XXIV types.

LE TYPE I-E. (pl. I, XXIX).

Une forme originale, répandue dans la vaste zone est-méditerranéenne et pontique. Dimensions : H = 0,70 m ; D.M. = 0,25 m.

Nous supposons que le type E a son origine dans l'époque du haut Empire, dans les amphores type IV du Ier-IIe siècles de n.è.¹ Les formes intermédiaire sont les amphores de Piatra Frecăței (Beroe, sur le *limes* soythique) et de Spanțov et Tîrgșor (au nord du Bas-Danube)². Le type I-E, déjà formé, commence son évolution dès la moitié du IIIe siècle et persiste jusqu'au Ve s.³

L'aire de diffusion est l'Egée, la Propontide et le Pont Euxin. En occident, un seul exemplaire, à Ostia, apporté sûrement d'orient par un navire⁴. V. Grace affirme que l'origine de cette forme doit être cherchée à Samos⁵. V. F. Gaidukevici place la zone d'origine en Syrie⁶. C. Panella soutient les îles égéens ou la côte occidentale de l'Asie Mineure⁷.

LE TYPE II-K. (pl. II, XXX).

Des amphores cylindriques soit disant „torpiles“, avec col cylindrique et décor en „portée“. Datation dans le VIe siècle⁸.

Dimensions : H = 1,20 m. D.M. = 0,30-0,39 m.

Les amphores de ce type, mais plus élégantes, surtout le profil de la bouche et du col (avec, ou sans „portée“) se trouvent aussi aux IVe et Ve s. de n.è.⁹.

À l'origine de ce type romano-byzantine se trouvent les amphores pour l'huile, du type „*african-grand*“ du Ier s. de n.è. produites dans l'Afrique du nord, ensuite répandues en Italie et en Espagne¹⁰. Analogies aussi au type Dressel 26. Dans la Méditerranée occidentale elles connaissent une grande diffusion aux IIIe, IVe et Ve s.¹¹. Formes cylindriques grandes se trouvent aussi en orient, très rarement, p.e. à Athènes, aux Ier-IIe s. et au IIIe s.¹². Seulement au Pont Gauche et au Bas-Danube persistent aussi au VIe s. de n.è. (en modifiant le profil de la bouche).

LE TYPE III-I. (pl. III).

Des formes plus élégantes dans le IVe s., plus grossière au Ve et VIe siècles¹³.

Dimensions : H = 0,50-0,70 m. D.M. = 0,20-0,28 m.

À l'origine se trouve un type d'amphore de Samos, au profil plus régulier, IIIe-IVe s.¹⁴ Quelques exemplaires tardifs peuvent être produits localement, dans l'espace istro-pontique.

LE TYPE IV-N. (pl. IV).

Les amphores de petites dimensions (H = 0,35 m. D.M. = 4,17 m). La datation — les Ve et VIe siècles de n.è.¹⁵

LE TYPE V-O. (pl. V, XXXI).

Des amphores piriforme-allongées, avec mica dans la pâte, décorées aux arêtes en relief, distancées.

Dimensions : H = 0,40–0,60 m. D.M. = 0,20 m.

À l'origine, les amphores de Samos. Une longue évolution, dès le Ier s. jusqu'au VIe siècle : – avec une seule anse et fond plat, dans le Ier siècle av. n.è. et Ier-IIe siècle n.e.¹⁶ – avec une seule anse et fond plus étroit, mais annulaire, dans le IIe et IIIe siècles¹⁷, – avec deux anses, des arêtes sur la panse et fond pointu dans le IVe s. jusqu'au VIe s.¹⁸. Rarement, avec une seule anse, et fond allongé, étroit, annulaire, seulement dans le IVe siècle¹⁹.

Le type V-O représente une bonne exemplification, par son évolution certe de la cruche à l'amphorette à une anse, puis à l'amphore à deux anses (mais aussi à une anse). Il existe en même temps aussi des amphores sans anses (voir ci-dessous aussi le type XVI-5).

LE TYPE VI-H. (pl. VI, XXXI).

Dans la Dobroudja, datées dans le VIe s.

Dimension : H = 0,50 m.

Des amphores bombées, à fond arrondi, de cannelures sur la panse. Les petites anses (les oreilles) prises seulement sur les épaules. Très probablement, une évolution dès le IIe siècle²¹.

LE TYPE VII-A. (pl. VII, XXXII).

La plus répandue et caractéristique forme d'amphore de la Dobrudja romano-byzantine.

LE TYPE A₁. Amphores globulaires de grandes dimensions, col tronconique, bouche en forme d'entonnoir. À la partie supérieure ornementée aux stries épaisses horizontales

Dimensions moyennes : H = 0,70 m. D.M. = 0,40 m.

La datation aux Ve-VIe siècles de n.è.²².

LE TYPE A₂. Col tronconique plus élevé. La panse ornementée aux stries épaisses, ondoyantes. Les VIe-VIIe s. de n.è.²³.

LE TYPE A₃. Col étroit cylindrique ; panse décorée aux stries concentriques. Une sousvariante est ornementée avec une bande de 3–4 stries en spirale²⁴.

À propos du type A, nous constatons une longue évolution, mais seulement dans région de l'est de l'empire. Les analogies les plus significatives se trouvent dans l'espace istropontique, à Histria, où ont été découvert deux amphores très semblables à la forme du type A, élégantes, à panse piriforme, au col conique et bouche élevé en forme d'entonnoir et avec cannelures sur tout la panse, datées au Ier-IIe s. de n.è.²⁵. Des amphores identiques, au IIe s., à Durostorum, Dinogetia, Sacidava ; aussi en Oltenie (Romula, Slăveni, Drobeta, Orlea) et sur la côte septentrionale de la Mer Noire²⁶.

Formes intermédiaires (entre le IIe s. et IVe-VIe s) à Călărăși-Modelul et à Athènes, IIIe-IVe siècles²⁷. À Athènes aussi, des analogies dans la première et deuxième moitié du IVe s. de n.è. (la dernière forme ayant déjà des stries sur les épaules)²⁸.

Et pourtant, au sud (e.g. à Athènes), les amphores du type VII-A (tardifs) sont extrêmement rares. À Robinson seulement au IVe s., seulement deux amphores et dans un dépôt collatéral. À Grace, une seule amphore.

Les stries ondoyantes apparaissent seulement aux VIe-VIIe s. de n.è., dans la même zone istro-pontique (excepté cette zone, nous connaissons des stries ondoyantes seulement sur l'épave près de Halikarnassos).

À la base des dates ci-dessus, des zones d'apparition et de diffusion, nous constatons une origine et une évolution locale, dans l'espace istro-pontique de l'amphore du type VII-A.

*

Sur des amphores de type A de haut époque (IIe-IIIe s.) on relève des inscriptions à l'encre rouge au des estampilles. La plupart de ces *tituli picti* sont latines, mais on n'a trouvé jusqu'à présent en occident (ces noms).

Toutes les stampilles sont en langue grecque, avec un nom au génitif. Leur aire de diffusion se limitait aux Bas-Danube et les côtes septentrionale et thrace de la Mer Noire, c'est à dire la région istro-pontique^{29 a-f}. Ce type d'amphores, ou tout au moins des estampilles grecques, n'a pas été signalé ni en Pannonie, ni dans l'agora d'Athènes, ni en occident.

*

G. F. Bass, l'auteur des recherches sur le navire de Halikarnassos, affirme que les amphores respectives "ont les meilleurs parallèles à Histria" et que "l'origine de ce type d'amphore aidera aussi à la détermination de l'itinéraire du navire". Ayant en vue les données présentées jusqu'à maintenant, nous croyons hypothétiquement pour le moment, que le navire naufragé près de Halikarnassos, contenant une nombreuse quantité de céramique, parmi laquelle des amphores du type A, cruches, pots et brocs (celle-ci se trouvent aussi dans l'espace istropontique), était parti d'un port ouest-pontique, vers le sud. Cette hypothèse est soutenue aussi par les amphores du type B trouvées sur le navire.

*

Un problème contradictoire en apparence est celui des amphores découvertes dans les dépôts de l'édifice (à mosaïque), lesquelles deserved le port antique Tomi. Ici on a découvert *in situ* (restées après l'éroulement des voûtes des dépôts) plusieurs types d'amphores, la majorité étant des amphores du type A₁ et J. L'éroulement et la cesse de la fonctionnement de l'édifice ont eu lieu à la fin du VIe s. Les amphores du type A contenaient des produits (térébenthine, résines, colophane) apportés du sud, de l'Asie Mineure et de Syrie. D'où résulterait, premièrement, que ces amphores ont l'origine dans l'orient. Mais la majorité des amphores gardent deux ou trois inscriptions, superposées, ce qui prouve leur reutilisation au moins à deux transports.

À base de l'évolution des stries, nous croyons que les amphores en discussion ont été fabriquées au IVe s., mais elles ont eu une longue utilisation. La deuxième rangée d'inscriptions prouve que les amphores étaient au moins au deuxième route, de retour dans la zone d'origine. De sorte que, la datation au IVe siècle du confectionnement des amphores de type A₁ découvertes à Tomi-mosaïque ne contredit pas leur longue circulation jusqu'aux VI-VIIe s., toujours ainsi les marchandises transportées de l'orient ne contredisent pas l'origine dans la zone istropontique.

LE TYPE VIII-B. (pl. VIII, XXXIII).

Amphores de pâte avec un aspect de craie, jaunâtre-blanchâtre, avec caolin. Date du VIe et VIIe siècles de n.è. Le type la plus répandu dans l'espace istro-pontique³⁰.

Dimensions : H = 0,50 m. D.M. = 0,28 m.

Etudiant la carte des diffusions et des fréquences (ainsi que la découverte à Sacidava de quelques formes semblables, au „umbo“, mais de pâte rouge, sur un niveau du IVe-Ve siècle n.è.), nous affirmons l'origine locale, istro-pontique des amphores du type B.

La découverte de quelques exemplaires de ce type sur le navire de Halikarnassos³¹, nous fait croire, hypothétiquement, le chemin parcouru par le navire, du Pont Gauche vers un port de la Méditerranée orientale.

LE TYPE IX-C. (pl. IX).

Amphores à petites dimensions, profil négligent. Souvent couvertes de teinture blanche. Les amphores du type C sont caractéristique au VI-VIIe siècles³².

Après la grande variation et la mauvaise qualité ainsi que pour le fait qu'elles ne sont pas connues en sud, nous pourrions croire qu'elles appartiennent aux régions istro-pontiques.

LE TYPE X-D. (pl. X, XXXIII).

Amphores de grandes dimensions, aux parois épaisses, pâte rouge. Profil globulaire-piriforme, col élevé et large. Deux zones de cannelures prononcées, sur l'épaule et près du fond. Anses épaisses, aux cannelures longitudinales en „cartouche“ ovoidale.

Dimensions : H = 0,80 m. D.M. = 0,65 m.

Le type D, découvert seulement à Sacidava, Dinogetia et Tomi. Daté à Sacidava au Ve siècle, à Dinogetia et à Tomi au VIe siècle³³. Il n'y a pas d'analogies.

On peut remarquer des traits évolutifs dans les amphores de grandes dimensions du type D₁ provient, très probablement du type VI de l'époque du Haut Empire, IIe-IIIe s.

LE TYPE XI-F. (pl. IX, XI).

Amphores au fond plat, quelquefois annulaire.

Dimensions : H = 0,80 m. D.M. = 0,28 m.

Datables aux IVe et Ve s. Elles représentent le prolongement d'une forme ancienne, du IIe et IIIe s. de n.è.³⁵.

LE TYPE XII-L. (pl. IX, XXXIV).

Amphores cylindriques au profil symétrique, pâte rouge ou jaunâtre, fond en bouton. Cannelures profondes, régulières³⁶.

Dimensions moyennes : H = 0,60 m, D.M. = 0,20 m.

LE TYPE XIII-G. (pl. XII, XXXIV).

Amphores globulaires, au fond plat, annulaire. Pâte grise ou rougeâtre. Anses torsadées. Quelquefois sur le fond, un bouton („umbo“).

À Sacidava (H = 0,40 m, D.M. = 0,29 m) et à Iatrus - Ve s. de n.è. À Oltina (H = 0,37 m, D.M. = 0,30 m) - VIe s. de n.è.³⁷.

À l'origine de ce type se trouve des amphores globulaires du IIe s. de n.è. au pied annulaire. A Dinogetia, Cernavoda, Sacidava, des formes semblables, à bouche en entonnoir, bord rabattu, IIe siècle³⁸. A Tomi, une forme analogue, col cylindrique et anses torsadées, IVe s. de n.è.

LE TYPE VIV-J. (pl. XIII, XXI, XXXV).

Amphore cylindrique, „elliptique“, sans col, sans anses, mai avec des oreilles-manches sur les épaules ; pied conique. Une sorte de barbotine grossière surtout au bord de la bouche. Deux zones de petites cannelures, une sur les épaules, l'autre sur le fond conique.

Dimensions moyennes : H = 0,80 m ; D.M. = 0,25 m.

En Dobroudja datées aux VIe-VIIe s. de n.è.³⁹. Formes identiques ont été découvertes dans la Méditerranée occidentale, aux IVe et V^e s.⁴⁰.

À l'origine du Type J se trouve une amphore sans col, au fond conique découverte en occident, Ier s. de n.è.⁴¹. Et à la base de ce type occidentale, du Ier s., se trouve un type d'amphore *africano-punique*⁴².

Le type J de la haute époque romaine, on rencontre en grand nombre en occident au Ier s. de n.è. et très rare aux IVe-Ve s. de n.è. Mais en orient ce genre d'amphores sont nombreuses aux Ve, VIe et VIIe siècles.

Au Ier s. les amphores „elliptiques“ ont été utilisé pour les fruits (*cadus-cadi*), mais au VIe s. de n.è. elles ont une utilisation variée (p.e. à Tomi – l'édifice à mosaïque, elles transportaient des clous).

LE TYPE XV-M. (pl. XVIII, XXXIV).

Amphores à dimensions moyennes, pâte rouge, panse cylindrique, avec le corp étranglé au milieu. Fond conique, avec des cannelures. Dimensions : H = 0,66 m, D.M. = 0,22 m. Les siècles V et VI n.è.⁴³. Les formes symétriques et élégantes, seulement en Dobroudja.

LE TYPE XVI-S. (pl. XIV, XXXVI).

Amphores cylindriques étroites, élevées, au profil symétrique, de pâte fine, jaunâtre, à surface lisse, au fond pointu-allongé (*spatheion-spatheia*). Parfois sans anses.

Dimensions : H = 0,40-0,80 m. D.M. = 0,10-0,15 m.

Découvertes à Histria (avec des monnaies Maurice Tibère, et Focas), à Tomi⁴⁴, Ravenne (Ve siècle), Égypte (V^e-VIe s.)⁴⁵, Istrus (Ve s.)⁴⁶, Varna (avec trésor monétaire – IVe siècle n.è.) Tomi, Sucidava, Halikarnassos⁴⁷.

Le type XVI-S, a son origine en occident – voir la forme Dressel 27 (et à la base, une amphore punique)⁴⁸.

Le TYPE XVII-R. (pl. XV).

Amphores piriformes, très allongées, (comme une carotte). Panse étroite, avec des nombreuses cannelures, et fond pointu. Ve et VIe siècles⁴⁹.

LE TYPE XVIII-P. (pl. XVI).

Amphores de moyennes dimensions, au profil ovoidal, fond arrondi ; pâte rouge micacée et sablonneuse. Cannelures larges et simétriques. Date du IVe et Ve siècles⁵⁰.

LE TYPE XIX-T.

Amphores de grandes dimensions (H = 1,08–1,25 m ; D = 0,50–0,60 m). Panse cylindrique-bombés, avec largeur à la partie inférieure. Un grand col. Découvertes très rares. Le type T commence son évolution dès IIe-IIIe siècles jusqu'au Ve-VIe siècles⁵¹.

LE TYPE XX-Y. (pl. XVII, XXI).

Amphores de grandes dimensions. Angobe élégante, grisâtre, surface lisse. La bouche comme un manchon, de laquelle partent les anses. Type local, sans analogie, VIe siècle. À Tomi trois exemplaires.

LE TYPE XXI-Z. (pl. XVIII).

Amphore en forme d'un grand broc ; deux anses. Unique, à Histria, VIe siècle⁵². Tradition dès Ier-IIe s., aussi à Histria⁵³.

LE TYPE XXII-U. (pl. XIX).

Forme rarement rencontré, seulement au sud (Athènes, Knidos). Daté au IVe s. et au début du Ve s. (cf. Robinson).

LE TYPE XXIII-V. (pl. XIX).

Forme originale, rarement rencontré (à Athènes et Sozopol – cf. Robinson et Kuzmanov).

AMPHORES NORD-DANDBIENNES. (pl. XX).

Dans le milieu „barbar“ du nord du Bas Danube, dans la plaine de Muntenie (la culture Sântana de Moureș-Cerneahov), ont été découvertes plusieurs amphores et amphorettes, datées au IVe s. de n./.

Formes rares, insolites, parus encore à Athènes, Tarsus, Sucidava (Oltenie), au nord de la Mer Noire (voir pl. XIX). À ces formes rares, isolés, nous ne pouvons par leur préciser l'origine et la ligne évolutive.

En conclusion, après l'étude des groupes-types d'amphores présenté plus haut, avec leur analogies et zones de diffusion, nous considérons que quelques formes ont une origine et une évolution locale, par cela comprenant un espace géographique relativement grand, compris entre le Bas Danube, les Balcons, le littoral ouest-pontique et nord-pontique (ce que nous avons nommé l'espace istro-pontique). Parmi les types d'amphores d'origine et évolution probable dans cet espace, nous mentionons les type A, B, C, G, I en variantes locales, Z, Y, U.

Les cartes sur lesquelles nous avons marqué les points des découvertes principales des amphores, aux types et étapes chronologiques, indiquent évidemment les zones d'origines ainsi que les voies de diffusion et d'évolution.

Certainement, dans le stade actuel de la documentation, nous ne pouvons pas essayer la détermination de ces lignes évolutives que seulement pour quelques formes.

Parmi les types du IVe-VIIe s., avec origines et évolutions établies par nous, quelques unes bien sûr à titre d'hypothèse, 19 types d'amphores sont orientales, 3 ont une origine occidentale, 1 ne peut pas être déterminé ni hypothétiquement; 8 formes sont istro-pontiques. Parmi les amphores romaines du Haut Empire connues dans l'aire étudiée, 12 types se continuent jusqu'à l'époque romano-byzantine et 8 disparaissent en même temps que le IVe siècle de n.è.

B. Böttger soutient que les centres de production doivent être cherchés dans les régions agricoles du sud, la Grèce et l'Asie Mineure. On affirme aussi un chemin commercial nord-sud avec la passage par la Moesie et la Thrace.

Nous souscrivons, certainement, à cette opinion, mais seulement avec un caractère générale. Il existe, cependant, comme nous avons essayé à démontrer, aussi quelques types produits localement.

Quelques éléments chronologiques à latrus, reste valables seulement pour ces découvertes-la, mais il y a une autre tableau dans le cas de l'extension à tout l'espace de diffusion d'un type.

B. Böttger arrive aussi à établir quelques concordances marchandise-amphore (huile d'olivier dans des amphores cylindriques ou conique, le vin dans des amphores ovoïdes, les grains dans des amphores globulaire-piriformes). Mais nous croyons que dans l'époque romano-byzantine chaque type d'amphore pouvait transporter ou conserver différentes sortes de produits, surtout si nous considérons leur longue réutilisation. A Tomi mosaïque, les amphores cylindriques contenaient des clous de fer, les amphores globulaire-piriformes contenaient des résines, myrrhe, la colophane, de la térébenthine. À cause de cela, nous croyons que la diagramme ne reflète pas la situation réelle.

CRUCHES.

Le type A. (pl. XXII). H = 0,18 m, D.M. = 0,11 m. Datation : IVe-Ve siècles. Production locale⁵⁴. Le type B. (pl. XXII). H = 0,11-0,25 cm. Le IVe-VIe s. de n.è.⁵⁵. Le type C (pl. XXIII). H = 0,25-0,30 m. IVe-Ve s. L'origine dans la haute époque romaine Ier-IIe siècles et dans l'époque hellénistique⁵⁶. Le type D (pl. XXII, XXIII). H = 0,22. Datation aux Ve-VIe s. avec une évolution de la haute époque⁵⁷. Le type E. (pl. XXIV). H = 0,16-0,20 m. Le VIe siècle. Évolution longue, dès le IIe siècle⁵⁸. Le type F. (pl. XXII). Production locale, à Sacidava, VIe-VIIe siècles. H = 0,16 m.

POTS-BROCS.

Le type A (pl. XXV). H = 0,11–0,20 m. Le VIe s.⁵⁹ origine dans l'époque romaine du Haut Empire. Le type B (pl. XXVI). H = 0,20–0,30 m. VIe s. origine dès IIe-IIIe s.⁶⁰. Le type C (pl. XXVII), VIe s.⁶¹. Longue évolution Le type D (pl. XXVII). H = 0,24 m. VIe s. origine dans l'époque hellénistique et romaine. Le type E (pl. XXVIII). VIe s. Création locale. Le type F (pl. XXVIII). H = 0,10 m, D.M. = 0,06 m. Création locale, VIe s. Le type G (pl. XXVIII). H = 0,10 m. Création locale, VIe s. Le type H (pl. XXVII). H = 0,36 m. IVe s. ; longue évolution.

Comme nous avons démontré ci-dessus, la majorité des amphores romaines du IVe-VIIe siècles de n.è., dans la zone istroponique ont été importées. En ce qui concerne la céramique d'usage courant, la plupart des types et des formes prouvent une origine et une évolution locale, tout aussi comme quelques formes représentent des créations isolées, sans aucune ligne évolutive.

Nous avons aussi réalisé quelques cartes, lesquelles nous offrent une image suggestive et résumative des origines, des évolutions et diffusion de quelques groupes céramiques dans la Méditerranée et la Mer Noire. N.B. Les points marqués sur la carte, ne représentent pas tant les stations archéologiques, mais plutôt la zone respective en ensemble. Aussi, des graphiques et une diagramme sur des catégories et des siècle. Les graphiques utilisent des chiffres moyens d'un siècle entier et pas des chiffres maxima.

Quelques observations s'imposent.

Dans l'ensemble de l'époque romano-byzantine (IVe-VIIe s.) l'importation des amphores dépasse la production locale d'amphores. Du point de vue chronologique, le plus riche en céramique est le VIe siècle, tandis que au Ve s. la production et la circulation de la céramique sont réduits.

Analyse du point de vue de la statistique de la circulation de la céramique dans la vaste aire istro-pontique, aboutit à quelques conclusion importantes visant le développement économique en générale : a) l'évolution constante-ascendante, harmonieuse du début du IVe siècle jusque vers la troisième décennie du Ve s. ; b) l'écroulement et la stagnation générale après la troisième décennie du Ve s. (pendant et après les invasions des Huns) ; c) de développement rapide et multiple du VIe siècle, qui atteint des niveaux fort supérieurs aux siècles antérieurs, ce qui vient accentuer aussi l'importance économique, peut être aussi politique, à laquelle arrivent les régions istro-pontiques de l'Empire...

En ce qui concerne la qualité de ce qui est valable de nos schémas, il s'agit d'un caractère relatif, reflétant le stade des recherches à ce moment.

La multiplication des découvertes, des classifications et interprétations apportera de suffisants correctifs aux diagrammes. Il se peut aussi que le grand décalage entre les IVe et VIe siècles ne reflète pas exactement la réalité de l'époque, puisqu'on a mieux conservé et étudié les niveaux archéologiques du VIe siècle. Aussi devra-t-on accorder un coefficient de plus au IVe s. Le facteur démographique, aussi, reste peu étudié et connu, de sorte qu'on ne peut comprendre le rôle de ce facteur dans la modification de la courbe de graphique. Enfin, en ce qui concerne le diagramme de la production locale d'amphores, elle est partiellement hypothétique puisqu'elle se base sur l'hypothèse de quelques types locaux. De toute manière même si quelques types locaux s'avèrent être de l'importation, la courbe générale de la circulation de la céramique reste la même.

EXPLICATION DES FIGURES

- Pl. I. Type I-E : Tomi, Ier-IIe siècles. 2) Tîrgşor, IVe siècle. 3) Tomi, IVe, Ve s.
- Pl. II. Type II-K : 1, 2, 5) Athène, IIe s. 3, 4, 6) Tomi, IIIe-IVe s. 7, 8) Tomi, VIe s.
- Pl. III. Type III-I : Tomi, 1) IVe s. 2) Ve s. 3, 4) VIe s.
- Pl. IV. Type IV-N : 1) Medgidia, IVe s. 2) Axiopolis (Cernavoda), IVe s. 3, 4) Tomi, V^e-VIe siècles.
- Pl. V. Type V-O : 1, 2) Athène, Ier s. av. n.è.-Ier s. de n.è. 3) Athène, IIe-IIIe s. 4) Athène, IVe s. 5) Sacidava, V^e-VIe s. 6) Dinogetia, VIe s.
- Pl. VI. Type VI-H : 1) Athène, IIe s. 2) Athène, IIIe s. 3) Athène, V^e-VIe s. 4) Histria, VIe s.
- Pl. VII. Type VII-A : 1) Histria, IIe s. 2) Athène, IIIe-IVe s. 3) Halikarnassos, VIe-VIIe s. 4) Sacidava, VIe s. 5, 6) Inkerman, IIe-IIIe s. 7) Histria, VIe s. 8) Tomi, VIe s.
- Pl. VIII. Type VIII-B : 1-3) Sacidava, VIe s. Type XV-M : 4, 5) Tomi, VIe s. 6) Histria, VIe s.
- Pl. IX. Type IX-C : 1, 2) Tomi, VIe s. Type XII-L : 3) Capidava, VIe s. 4) Tomi, VIe s. Type XI-F : 5) Histria, VIe s.
- Pl. X. Type X-D : 1) Tomi, IIe-IIIe s. 2) Callatis, IVe s. 3) Sacidava, VIe s.
- Pl. XI. Type XI-F : 1) Tomi, Ier-IIe s. 2) Tomi, IIIe s. 3) Athène, IIIe s. 4) Tomi, Ve s. 5) Tomi, IVe s. 6) Athène, IVe s. 7) Athène, VIe s. 8) Sacidava, IVe s. 9) le côte septentrionale de la Mer Noire, IVe s. 10, 11) Athène, VIe s.
- Pl. XII. Type XIII-G : 1) Tomi, IVe s. 2) Sacidava, Ve s. 3) Altinum, VIe s. 4) Dinogetia, IIe s. 5) Axiopolis, IIe s.
- Pl. XIII. Type XIV-J : 1) type cartaginois, Koussas. 2) Espagne, Ier s. 3) Espagne, IVe et Ve s. 4) Histria, VIe s.
- Pl. XIV. Type XVI-S : 1, 2) amphores puniques. 3) Dressel 27. 4, 5) Athène, Ve s. 6) Histria et Halikarnassos, VIe-VIIe s.
- Pl. XV. Type XVII-R : Tomi, V^e-VIe s.
- Pl. XVI. Type XVIII-P : 2) Tomi, IVe-Ve s. 3) Callatis, V^e-VIe s. Type XX-Y : 4) Tomi, VIe s.
- Pl. XVII. Type XIX-T : 1) Pavlikeni, IIe-IIIe s. 2) Mirmekion, IIe s. 3) Olbia, IIIe s. 4) Histria, VIe s.
- Pl. XVIII. Type XXI-Z : 1) Histria, IIe s. 2) Athène, IIIe-IVe s. 3) Histria, IIe s. 4) Histria, VIe s.
- Pl. XIX. Type XXII-U (Knidos) : 1) Athène, Ier s. av. n.è. 2) Athène, IIe s. 3) Athène, IVe s. 4) Athène, Ve s. Type XXIII-V : 7) Athène, IVe s. *Formes rares* : 5) le nord de la Mer Noire, IVe s. 6) Athène, IVe s. 8) Athène, VIe s. 9) Dinogetia, V^e-VIe s. 10) Athène, IVe s. 11) Sacidava (Oltenie), V^e-VIe s. 12) Sucidava, V^e-VIe s.
- Pl. XX. Amphores nord-danubiennes, la culture Sântana de Mureş-Cerneahov, Muntenie, IVe siècle (dans les néoropoles).
- Pl. XXI. Type II-K : 1) VIe s. 2, 3) IIIe-Ve s. Type XIV-J : 4) Sacidava, VIe s. Type XIX-T : 5) Tomi, IVe-Ve s. Type XX-Y : 6) Tomi, VIe s.

- Pl. XXII. *Cruches*. Type A : 1) Ostrov, IVe s. 2) Piatra Frecăței (Berce), IVe s. Type D : 10) Histria, Ve-VIe s. Type B : 3) Dinogetia, IIe s. 4, 5) Tomi, IVe s. Type F : 11) Sacidava, VIe s.
- Pl. XXIII. *Cruches*. Type C : 1, 4) Tomi, IIe s. 2) Dinogetia, VIe s. 3) Histria, VIe s. Type D : 5, 6) Histria, VIe s. Type C : 7) Histria, IVe s.
- Pl. XXIV. *Cruches*. Type E (amphoridion) : 1) Tomi, Ier-IIe s. 2) Tomi, IIIe s. 3, 4) Tomi, IVe-Ve s. 5) Capidava, VIe s.
- Pl. XXV. *Pots-Broos*. Type A : 1, 3) IIe-IIIe s. 2, 4) Ve-VIe s.
- Pl. XXVI. Type B : 1) Tomi, Ier-IIe s. 2) Tomi, IIe-IIIe s. 3) Dinogetia, VIe s. 4) Histria, VIe s. 5, 6) Halikarnassos, VIIe s. 7) Histria, VIe s.
- Pl. XXVII. Type H : 1) Tomi, Ier-IIe s. 2) Tomi, IIe s. 3) Tomi, IVe s. Type D : 4) Athène, Ier s. 5) Tomi, VIe s. Type C : 6) Tropaeum Traiani, V-VIe s.
- Pl. XXVIII. Type E : 1) Sacidava, VIe s. Type F : 7) Sacidava, VIe s. Type J : 3) Histria, VIe s. Type G : 2) Sacidava, VIe s.
- Pl. XXVIII bis. Sucidava (apud D. Tudor), 1) VIe s. 2) VIe s. 3) Ve-VIe s. 4) VIe s. 5) Ve-VIe s. 7) IVe-Ve s. 8) IVe-Ve s. 9) VIe s. 10) VIe s. 11) IVe-Ve s. 12) IVe-Ve s. 13) VIe s. 14) IVe-Ve s.
- Pl. XXIX. L'origine et la diffusion des amphores de type I-E.
- Pl. XXX. L'origine et la diffusion des amphores de type II-K.
- Pl. XXXI. Amphores type V-O et VI-H.
- Pl. XXXII. Amphores type VII-A.
- Pl. XXXIII. Amphores type VIII-B et X-D.
- Pl. XXXIV. Amphores type XII-L, XIII-G, et XV-M.
- Pl. XXXV. Amphores type XIV-J.
- Pl. XXXVI. Amphores type XVI-S.
- Pl. XXXVII. Développement de la céramique dans l'aire istro-pontique (amphores importées, céramique usuelle, amphores locales) dans le IVe, Ve et VIe siècles.
- Pl. XXXVIII. Développement de la céramique en général, dans l'époque romano-byzantine.
- Pl. XXXIX. Diagramme de la circulation de la céramique romano-byzantine istro-pontique.